

NYELVTAN, DISKURZUS, KONTEXTUS

A PRAGMATIKA TÁRSAS KOGNITÍV MEGKÖZELÍTÉSE

OKTATÁSI SEGÉDANYAG

**ÍRTA:
TÁTRAI SZILÁRD**

2022

TARTALOM

1. Bevezetés
2. A mondatok a diskurzusban és a megnyilatkozásban
  - 2.1. A diskurzusok mint közös figyelmi jelenetek
  - 2.2. A megnyilatkozások mint figyelemirányítási események
3. A kontextus és a kontextualizáció
  - 3.1. A kontextualizáció perspektivikussága
  - 3.2. A kontextualizáció metapragmatikai tudatossága
4. A kontextualizáció és a deixis
  - 4.1. Térjelölés és időjelölés
  - 4.2. Személyjelölés és társas attitűdjelölés
5. A mondatok kontextualizációja
  - 5.1. Deiktikus kontextualizálók
  - 5.2. Reflexív kontextualizálók
6. A közös cselekvések diszkurzív mintázatai
  - 6.1. A mondatok mint beszédaktusok
  - 6.2. A beszédaktusok tipikalitása
7. Az implicit jelentésképzés diszkurzív mintázatai
  - 7.1. Az előfeltevések kontextusérzékenysége
  - 7.2. Az implikaturák kontextusfüggősége

1. BEVEZETÉS

A funkcionális kognitív nyelvészet alapfeltevése, hogy a nyelvi tevékenység során az emberek elméjében a nyelvi rendszer és a nyelvhasználat szorosan, elválaszthatatlanul összekapcsolódik egymással: a rendszer a használat, a használat pedig a rendszer által motivált. Így a nyelv leírásában a grammatikai és a pragmatikai szempontok sem válnak el élesen egymástól. A pragmatika a nyelvi konstrukciók rendszerszerű leírásához az alábbi lényeges pontokon járul hozzá.¹

- A nyelv működésének leírásához olyan átfogó kiindulópontot kínál, amely termékeny diskurzusba hozható a specifikus kiindulópontú leírásokkal.
- Részletező leírását adja annak a társas megismerő tevékenységnek, amelyben az emberek nyelvi szimbólumokat, konstrukciókat működtetnek.
- A nyelvi szimbólumoknak, konstrukcióknak a jelentésképzésben betöltött szerepét diszkurzív, kontextuális megvalósulásuk felől mutatja be.

A pragmatika lényegi jellemzője, hogy az emberek nyelvi tevékenysége, azaz a nyelv jelentésteli funkcionálása [meaningful functioning of language] általában, a maga egészében érdekli. Ennélfogva átfogó kiindulópontot kínál a nyelv működésének leírásához, lehetőséget nyújtva arra, hogy ne csak az egészet szemlélhessük a rész felől, hanem a részt is az egész felől, és így mind az egésztől, mind a résztől többet tudjunk meg. Az átfogó pragmatikai szemléletmód [perspective] ugyanakkor az „ernyő” szerepét is be kívánja tölteni a különböző, specifikus kiindulópontot érvényesítő nyelvészeti diszciplínák, így a különféle nyelvi konstrukciótípusokra összpontosító grammatikai részdiszciplínák, a hangtan, a jelentéstan, az alaktan és a mondattan számára is.² A pragmatikai ernyője alatt a grammatikai egységekre és mintázatokra összpontosító vizsgálatok termékeny kapcsolatba kerülhetnek más, ugyancsak specifikus nyelvészeti kiindulópontot érvényesítő (például szociolingvisztikai, pszicholingvisztikai, szövegtani vagy éppen stilisztikai) vizsgálatokkal.

---

¹ A fejezet alapjául Tátrai (2011: 25–150) és (2017: 899–1057) szolgált, annak több ponton újragondolt, átdolgozott változata.

² A pragmatikai szemléletmódhoz (pragmatic perspective) lásd Verschueren 1995, 1999, Östman 1988.

Az itt érvényesített pragmatikai perspektíva további jellemzője, hogy a nyelvhasználatot a kognitív és a szociokulturális feltételek kölcsönviszonya felől közelíti meg, azt társas megismerő tevékenységként értelmezve. A nyelvi megismerés társas, diszkurzív alapjainak lényegi szerepére hívja fel a figyelmet. A nyelvi szerkezetek és műveletek így nem egyszerűen csak olyan általános kognitív képességek megvalósulásaiaként tartja leírhatók, mint amilyenek a sematizáció vagy a kategorizáció, hanem olyan általános társas kognitív képességek megvalósulásaiaként,³ mint amilyen a közös figyelem és a hozzá kötődő biokulturális adaptáció.⁴

A fizikai világ testi megtapasztalásában gyökerező, abból kibontakozó sematizáció és kategorizáció általánosságban is kulcsszerepet játszik a dinamikus jelentésképzés interszjektív folyamatában. A sémák és kategóriák ekkor a diskurzus résztvevőinek közös tudásaként aktiválódnak. Annak elismerése és hangsúlyozása tehát, hogy a nyelvi megismerés lényegileg függ attól, ahogy az emberek a saját testükből kiindulva megtapasztalják az őket körülvevő fizikai világot, még nem jelenti azt, hogy a nyelvi megismerés azonos is lenne ezzel. A világ egyéni, testesült „birtokba vétele” önmagában még csak részlegesen magyarázza a nyelvi megismerés sajátosságát. Az átfogó magyarázathoz azt is figyelembe kell vennünk, hogy az emberek nemcsak birtokba veszik a világot, hanem – a társas interakciók keretében – „meg is osztóznak” rajta. A világ testi megtapasztalása úgy válik nyelvvé, hogy egyúttal beágyazódik abba a szociokulturális gyakorlatba, amelyet az emberek közös, társas tevékenysége alakít ki. Chris Sinha a nyelvi megismerés kapcsán annak kettős, testesült és diszkurzív alapjaira hívja fel a figyelmet.⁵ A nyelvi megismerés szempontjából tehát annak is döntő jelentőséget tulajdonít, hogy az emberek – mivel képesek diskurzusokat folytatni egymással – a világgal kapcsolatos tapasztalataikat mások számára hozzáférhetővé tudják tenni. E kiindulópontból a nyelv arra teszi képessé az embereket, hogy másokkal folytatott diskurzusokon keresztül tapasztalatokhoz jussanak a világról és benne saját magukról, és hogy változásokat is előidézzenek mind a világban, mind egymásban.

A fentiekből az következik, hogy a nyelv jelentésteli funkcionálását [meaningful functioning of language] egyszerre jellemzi a tudás megosztása és a cselekvések összehangolása. A nyelv variabilitását kiaknázó, nyelvi szimbólumokat alkalmazó, egymással együttműködő (kooperáló, illetve kollaboráló) emberek számára a nyelv egyfelől olyan megosztott tudás, amely a világ dolgain és eseményen történő megosztást teszi lehetővé, másfelől olyan

---

³ Croft 2009: 413–414.

⁴ Sinha 2014.

⁵ Sinha 1999, lásd még Sinha 2005, 2014; Zlatev 2014.

összehangolt cselekvés, amely a világbeli cselekvések összehangolására biztosít hatékony lehetőséget a számukra.⁶

A korábbi, jelentéstani, alaktani és mondattani szempontokat előtérbe helyező fejezetekben a nyelvi konstrukciók működésének leírása a séma és megvalósulás kölcsönviszonyában, ám a sémák szerepére fókuszálva történt meg. A pragmatika ebből a szempontból is hangsúlyáthelyezést hajjt végre. A séma és megvalósulás kölcsönviszonyának fontosságára az utóbbiból kiindulva mutat rá. Kérdésfeltevésének középpontjában a kontextusfüggő, dinamikus jelentésképzés összetett problémája áll, annak leírását célozza meg. A nyelvi szimbólumok alkalmazásán alapuló jelentésképzést a diskurzus világában megvalósuló interszubjektív aktusként értelmezi, amelyhez lényegileg tartozik hozzá a kontextuális ismeretek mozgósítása.

A nyelvi szimbólumok, konstrukciók diszkurzív, kontextuális megvalósulására, annak feltételeire, illetve következményeire összpontosító fejezet felépítése a következő.

- A 2. alfejezet a nyelvi tevékenység általános jellemzését adja. E jellemzés középpontjában a közös figyelem irányításának interszubjektív aktusa áll. Ennek keretében a diskurzusok olyan közös figyelmi jelenetekként, a megnyilatkozások pedig olyan figyelemirányítási eseményekként nyernekel értelmezést, amelyekben az elemi mondatok feldolgozási egységként jelennek meg.
- A 3. alfejezet a kontextust olyan interszubjektív viszonyrendszerként értelmezi, amely a résztvevőket és az általuk feldolgozott fizikai, társas és mentális világot foglalja magában. Az alfejezet a kontextualizációt a kontextus létrejöttének folyamataként, a relevánsnak tűnő háttérismereteknek a résztvevői perspektívákhoz (kontextusfüggő kiindulópontokhoz) kötött mozgósításaként, dinamikus alkalmazásaként mutatja be.
- A 4. alfejezet a deixist olyan kontextusfüggő figyelemirányítási műveletként tárgyalja, amely kontextusfüggő viszonyítási pontokat kínál fel a referenciális jelenet megfigyeléséhez, megértéséhez. A fejezet célja, hogy részletező leírását adja a deiktikus tér- és időjelölésnek, valamint az ugyancsak deiktikus személy- és társas attitűdjelölésnek.
- Az 5. alfejezet az elemi mondatok kontextualizálásában szerepet kapó konstrukciók két alaptípusát, a deiktikus és a reflexív kontextualizálókat jellemzi. Ezzel összefüggésben arra is rámutat, hogy kontextualizáció az elemi mondatok episztemikus

---

⁶ lásd Croft 2009; Tomasello 2011.

lehorgonyzásának mind az interszjektív, mind az interaktív, mind a diszkurzív dimenziójában lényegi szerepet játszik.

- A 6. alfejezet a mondatokkal mint beszédaktusokkal foglalkozik. Ennek keretében egyfelől azt tekinti át, hogy a mondatok mint beszédaktusok hogyan horgonyzódnak le a közös figyelem kontextusában, másfelől azt, hogy a kommunikációs szándékok hármass irányulása alapján hogyan sorolhatók különböző alaptípusokba.
- A 7. fejezet az implicit jelentés létrehozását a kifejtettség és a kifejtetlenség dinamikus összjátékának keretében tárgyalja. Az előfeltevéseket és a társalgási implikaturákat a jelentésképzésnek a kontextualizáció folyamatában formálódó, esetlegesen újraformálódó összetevőiként mutatja be.

Az alfejezetek a fentebb jelzett kérdéseket a magyar nyelv leírásának kontextusába helyezik. Azon túl, hogy az egyes jelenségeket magyar nyelvű példákkal szemléltetik, a magyar nyelvre jellemző megoldásokra is igyekeznek ráirányítani a figyelmet.

2. A MONDATOK A DISKURZUSBAN ÉS A MEGNYILATKOZÁSBAN

A nyelvi szimbólumok alkalmazásának lényegi feltétele a közös figyelmi jelenetekben való részvétel társas kognitív képessége. A közös figyelemre a csecsemők már kilenc hónapos koruk körül képessé válnak: a másik figyelmének követése és irányítása ekkor még ún. „protoszimbolikus” deiktikus gesztusok (tekintet, mutató) alkalmazásával történik.⁷ E rámutató gesztusokkal ugyanúgy valaki irányítja valamire valakinek a figyelmét, mint a tapasztalatokat rugalmas módon fogalmilag megkonstruáló, a rámutató gesztusoknál lényegesen nagyobb fokú kidolgozottsággal és szisztematikus elrendeződéssel jellemezhető nyelvi szimbólumokkal. Ezzel összefüggésben azt kell hangsúlyozni, hogy a közös figyelem működésén alapuló nyelvi megismerés olyan – egyszerre interszjektív, referenciális és intencionális – emberi tevékenység, amelynek további lényegi vonásaként jelenik meg a tapasztalatok megosztásának rendkívül kidolgozott és rugalmas rendszerét megteremtő és működtető konstruálás.⁸

A nyelvi megismerés egyrészt interszjektív tevékenység, mert a nyelvi szimbólumok alkalmazása során a diskurzus résztvevői magukat és a másikat kölcsönösen olyan mentális ágenseknek tekintik, akik az őket körülvevő és magában foglaló világgal kapcsolatosan ismeretekkel, szándékokkal, vágyakkal és érzelmekkel rendelkeznek. Mindebből az következik, hogy világ nyelvi megismeréséhez önmagunknak a másikkal és a másikkal önmagunkhoz viszonyított megértésén vezet az út. Az interszjektív nyelvi megismerésének így az elméletián túl a reflexivitás is alapvető feltétele.⁹ Nemcsak arra vagyunk képesek ugyanis, hogy mentális állapotukat tulajdonítsunk egymásnak, hanem arra is, hogy reflexíven viszonyuljunk mind saját magunk, mind a másik mentális állapotaihoz (lásd 3.2.).

A nyelvi megismerés másrészt referenciális tevékenység is egyben. Az interszjektív nyelvi megismerést ugyanis egy hármass (triadikus) viszonyrendszer jellemzi, amelyet referenciális háromszögnek is szokás nevezni: 1) valaki 2) valakinek 3) valamire irányítja a figyelmét. A nyelvi referencia (vonatkoztatás) ennél fogva interszjektív aktus. A másikat a nyelvi szimbólumok alkalmazásával arra próbáljuk rávenni, hogy figyelmét egy együttesen

---

⁷ Lásd Tomasello 1999, 2011; Sinha 2005.

⁸ Vö. Sinha 2005; Verhagen 2007; Tátrai 2017a: 907–911.

⁹ Lásd Verschueren–Brisard 2009.

megértett világbeli jelenetre és azon belül valamilyen, a többitől elkülönülő, azaz körülhatárolt entitásra irányítsa.¹⁰

A nyelvi megismerés harmadrészről intencionális tevékenység is ugyanakkor, mert a nyelvi szimbólumok alkalmazása valamilyen kommunikációs célra és ezzel együtt a másikkal megosztható világra, valamint a másik mentális állapotaira is irányul.¹¹ Ez azt jelenti, hogy a diskurzus résztvevői nem egyszerűen azt értik meg, hogy a másik mit szándékozik megtenni, hanem azt, hogy a másik szándékai a világ dolgaira és eseményeire, és ezzel együtt az ő figyelmi állapotukra is irányulnak.

Mindamellet a nyelvi szimbólumok alkalmazásának lényegi sajátosságát azok perspektivikussága adja, vagyis az, hogy a nyelvi szimbólumok a világ dolgainak és folyamatainak különböző perspektívákból történő konceptuális feldolgozását, azaz konstruálását teszik lehetővé.¹² A nyelvi szimbólumok perspektivikusságát az emberek a diskurzusokban mint közös figyelmi jelenetekben (2.1) és az azok közegében megvalósuló megnyilatkozásokban mint figyelemirányítási eseményekben teremtik meg, illetve aknázzák ki.

2.1. A diskurzusok mint közös figyelmi jelenetek

A közös figyelmi jelenetként értelmezhető diskurzusok résztvevői a világról szerzett tapasztalataikon úgy osztoznak meg, hogy figyelmüket a világ meghatározott folyamataira és az azokban szereplő dolgokra, vagyis különböző referenciális jelenetekre irányítják. Ezeknek a referenciális jeleneteknek az együttes megfigyelését, megértését a megnyilatkozó által alkalmazott nyelvi szimbólumok kezdeményezik. A nyelvi szimbólumok alkalmazásával ugyanis a megnyilatkozó arra készíti a befogadót, hogy egy világbeli jelenetet – a benne szereplő dolgokkal egyetemben – egy adott módon, ne pedig másképpen figyeljen és értsen meg.¹³

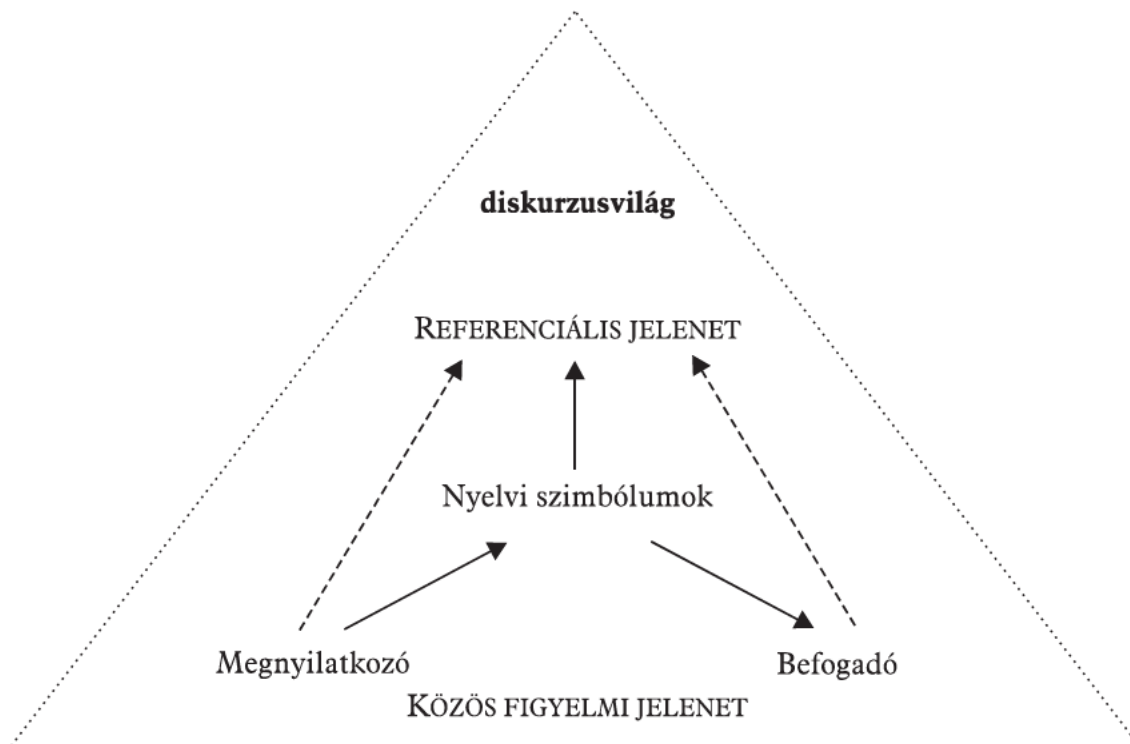
¹⁰ Lásd (Sinha 1999)

¹¹ Lásd Sinha 2005; Tomasello 2002: 109–113.

¹² Lásd Langacker 2008: 55–89; Tolcsvai Nagy 2017a: 42–50)

¹³ Tomasello 1999: 127–132.

1. ábra: A nyelvi megismerés mint szimbolikus kommunikáció
(Tomasello 2002 és Sinha 2005 alapján)

Ahogy a nyelvi tevékenységet figyelemirányítási folyamatként, a diskurzust pedig közös figyelmi jelenetként megjelenítő 1. ábra is mutatja, a referenciális jelenet a nyelvi szimbolizáció által mások számára is nyelvileg hozzáférhetővé tett, együttesen feldolgozott világbeli jelenet (esemény, történet, állapot, illetve azok sorozata). Erre irányul a közös figyelmi jelenet két résztvevőjének – a megnyilatkozónak és beszélőtársának – a figyelve, amelyet a szaggatott nyilak jelölnek. A közös figyelmi jelenet teremti meg azt az interszubjektív kontextust, amelyben maga a szimbolizációs folyamat lejátszódik. Az interszubjektív kontextus a közös figyelmi jelenet résztvevőit, illetve az ő fizikai, társas és mentális világukat öleli fel. A referenciális jelenet megfigyelése, illetőleg megértése ugyanis megköveteli, hogy a nyelvileg explicitté tett ismeretekkel párhuzamosan a kontextuális ismereteket is feldolgozzuk (lásd még erről részletesebben a 3. pontot). Ez az egész interszubjektív megismerési viszonyrendszer a diskurzuszvilág, amelyben a nyelvi tevékenység lényegi ismerve, a dinamikus jelentésképzés lehetővé válik.¹⁴ A dolgokat és eseményeket reprezentáló nyelvi szimbólumok ebben a

¹⁴ A diskurzuszvilág itt követett értelmezése szoros összefüggésbe hozható Langacker (2008: 463–467) aktuális diskurzustér (current discourse space).

diskurzusvilágban horgonyzódnak le episztemikusan, mégpedig azért, hogy szerepet kapnak az adott referenciális jelenet közös megfigyelésében.¹⁵

A diskurzusvilág így magában foglalja (i) a közös figyelmi jelenetet, annak résztvevőivel és azok fizikai, társas és mentális világával együtt, amelyet e közös tevékenység során dolgoznak fel; (ii) a közös figyelmi jelenet során alkalmazásba vett, és így a fentebb jelzett interszubjektív kontextusba helyezett nyelvi szimbólumokat; valamint (iii) a nyelvi szimbólumok segítségével megfigyelhetővé, illetve megérthetővé tett referenciális jelenetet, vagyis a nyelvi megjelenített, és így mások számára hozzáférhetővé tett világbeli tapasztalatokat. Az ábrán a keret nem egybefüggő vonala azt jelzi, hogy a diskurzusvilág nem különül el élesen a külső világtól, az abban folyó egyéb emberi tevékenységektől, ám a résztvevők figyelme által körül van határolva.

A közös figyelmi jelenet és a referenciális jelenet viszonya többféle jellegzetes, alapvető kapcsolódási mintázatot mutat. Ezekre a mintázatok tehetők reflexió tárgyává a (4) példái segítségével.

(4) a. Nézd, ott jönnek kézenfogva!

b. Zivatarokkal érkezett a front tegnap késő délután Vas megyébe, Bajánsenyén a hatalmas felhőszakadás villámárvizet okozott.¹⁶

c. Piroska (Pirossapkácska) bort és kalácsot visz beteg nagyanyjának. Útközben összetalálkozik a farkassal, s az rábeszéli, hogy virágot is vigyen. Míg a kislány virágot szed, a farkas elnyargal a nagymamához, elnyeli s magára öltve hálóköntösét és hálósapkáját, befekszik az ágyába.¹⁷

Ezekre a mintázatok tehetők reflexió tárgyává a (4) példa segítségével.

(i) Az első alapvető lehetőség az, amikor a megnyilatkozó az alkalmazott nyelvi szimbólumokkal beszédpartnere figyelmét olyan referenciális jelenetre irányítja, amely perceptuálisan megfigyelhető a számukra, azaz ugyanabban a fizikai világban zajlik, mint maga a közös figyelmi jelenet. A (4a) az *ott* határozószóból és a jelen idejű *jönnek* igealakból mint deiktikus kifejezésekből (lásd 4.1.) kiindulva értelmezhető ilyen referenciális jelenetként, amelyet az episztemikus közvetlenség jellemez (lásd Langacker 2015).

---

¹⁵ Az episztemikus lehorgonyzás fogalmához lásd Brisard 2002, 2021; Langacker 2002, 2008: 259–309, 2015; Tolcsvai Nagy 2017b: 301–305.

¹⁶ <https://www.idokep.hu/hirkeres/felh%C5%91szakad%C3%A1s>

¹⁷ <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-642.html>

(ii) A nyelvi szimbólumok alkalmazásával azonban arra is lehetőség nyílik, hogy a megnyilatkozó olyan referenciális jelenetre irányítsa a másik figyelmét, amelyet az annak ellenére is megért, hogy azt perceptuálisan nem tudja megfigyelni. A nyelvi tevékenységet folytató emberek ugyanis olyan tapasztalatokat is meg tudnak osztani egymással, amelyek nem kötődnek közvetlenül a beszédesemény fizikai világához, így csak a nyelvi szimbólumokon keresztül válnak a másik számára hozzáférhetővé. Ezt a második, episztemikus közvetettséggel jellemezhető alapvető lehetőséget szemléltetheti a (4b) a *tegnap* határozószó és a múlt idejű igealakok (*érkezett, okozott*) alkalmazásával. A megnyilatkozó ugyanis itt olyan eseményekről számol be a beszédpartnerének, amelyek az ő valós világukban korábban történetet jelölnek.

(iii) A nyelvi megismerés mindamellet olyan referenciális jelenetek megértését is lehetővé teszi, amelyekről a résztvevők nem feltételezik, hogy azok ahhoz a valós világhoz kötődjenek, amelyben a közös figyelmi jelenet zajlik. A (4c) esetében, amely egy közismert mese kezdetének a tartalmát összegzi, a referenciális jelenet az imagináriusnak formát adó fikcióként nyer értelmezést.¹⁸ Ebben az esetben a közös figyelmi jelenet és a referenciális jelenet tere és ideje között a diskurzus résztvevői sem kontinuitást, sem kontiguitás nem tételeznek (lásd 4.1.).

2.2. A megnyilatkozások mint figyelemirányítási események

A diskurzusok mint a társas megismerést lehetővé tevő közös figyelmi jelenetek lényegi jellemzője, hogy egy vagy több figyelemirányítási eseményként értett megnyilatkozásból is állhatnak. A megnyilatkozásnak olyan fogalomértelmezésére teszünk javaslatot, amely szerint az nem más, mint az egyik résztvevőhöz kötődő figyelemirányítási esemény. Ezek a műveleti szempontból figyelemirányítási aktusok, szerkezeti szempontból pedig figyelemirányítási egységek a diskurzus résztvevői számára a világ dolgainak és eseményeinek, vagyis a referenciális jelenetnek a közös, együttes megfigyelését kezdeményezik.¹⁹

A társalgásokban a megnyilatkozások – Zellig Harris klasszikus fogalomértelmezéséből kiindulva²⁰ – a diskurzus egymástól elkülönülő szakaszaiként azonosíthatók, amelyeknek a határait a beszédalanyok váltakozása jelöli ki. A megnyilatkozás akkor veszi kezdetét, amikor a diskurzus keretében valaki – megtörve hallgatásának addigi csendjét – magához ragadja a

---

¹⁸ Vö. Iser 1974.

¹⁹ . A megnyilatkozás e fogalomértelmezésének háttérében Verschueren (1999: 113–146), Tomasello (2000: 62–66), valamint Sinha (2005) és Langacker (2001) elméleti belátásai állnak. Utóbbi például a megnyilatkozást használati eseményként (usage event) értelmezi (vö. Evans 2007: 217–218).

²⁰ Harris 1952, 1970.

szót. A megnyilatkozás végét pedig az jelzi, hogy az addig beszélő, vagyis a szót folyamatosan magánál tartó személy elhallgat, azaz – átmenetileg vagy véglegesen – lemond arról, hogy az adott diskurzusban nála legyen a szó.

(5) A: Lia, holnap is itt lesztek?

B: Ühüm.

A: Estig?²¹

Az (5) társalgásrészlet következésképpen három megnyilatkozásból áll. Először A irányítja B figyelmét: ezzel azt kívánja elérni, hogy B megosszon vele egy információt. Ezt követően B irányítja A figyelmét: lakonikus válaszával megadja a kért információt. Ám ez A-t nem elégíti ki teljes mértékben: újfent átveszi a figyelem irányítását, és újabb információt kér.

Megnyilatkozásokként azonban nem csak a dialogikus, közvetlen interakcióban megjelenő, szóbeli társalgások egyes fordulói funkcionálnak. A monologikus, közvetett interakcióban megjelenő, írott szövegekre az jellemző, hogy a diskurzus egyik résztvevője végig, a diskurzus egészét átívelően magánál tartja a szót. Ekkor a diskurzus egy figyelemirányítási eseményből, egy megnyilatkozásból áll, amely a másik résztvevőtől a megértés válaszára számít. Mihail Bahtyin – Harris értelmezésétől függetlenül, de ahhoz nagyon hasonló módon – értelmezi a megnyilatkozás (*vyskazivanie*) fogalmát, ám nyelvfilozófiai megfontolásokat követve a megnyilatkozás fogalmát kiterjeszti a közvetett interakcióban megjelenő szövegekre (textusokra) is.²² Bahtyinnál így a befogadóra történő beállítódás a megnyilatkozás jellegadó ismérveként jelenik meg, legyen szó akár a mindennapi dialógusok fordulóiról, akár az ún. monologikus szövegekről. Funkcionális pragmatikai kiindulópontból mindez azt jelenti, hogy az egy beszélőhöz köthető monologikus szövegek éppúgy feltételezik a közös figyelem működését, mint a társalgások egyes fordulói, hiszen azok is egy közös figyelmi jelenet keretében jelennek meg figyelemirányítási aktusokként, illetve figyelemirányítási egységekként.

A figyelemirányítási eseményekként értett megnyilatkozások kezdeményezik tehát a dinamikus jelentésképzést, amelynek a közös figyelmi jelenetként értett diskurzusok biztosítanak keretet. A diskurzusra az jellemző, hogy résztvevői, a megnyilatkozó(k), illetve a befogadó(k) a másik figyelmének irányításával, illetve követésével járulnak hozzá

---

²¹ Az itt közölt társalgásrészlet az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék Beszélt nyelvi gyűjteményének VI. kötetéből (115. oldal) származik.

²² Bahtyin 1988.

konstruktívan azon referenciális jelenet(ek) létrehozásához és megértéséhez, amellyel a kommunikációs igényeik adaptív kielégítését célozzák meg. Ez azt jelenti, hogy az adott diskurzusban megnyilatkozóként fellépő résztvevők a saját fizikai, társas és mentális helyzetük által kijelölt, kontextusfüggő kiindulópontokból alakítják „a nyelvet életté, az életet pedig nyelvvé”.²³ A megnyilatkozás ennél fogva értelmezhető úgy, mint a beszélőként vagy íróként fellépő résztvevőnek a maga kontextusfüggő perspektívájából reprezentálódó, folyamatosnak tekinthető közlése, amellyel a másik résztvevő(k) mentális irányultságát (figyelmét, megértését) befolyásolja a diskurzus világában azzal, ahogyan a figyelmük körülhatárolja a világ egy adott részét, az abban történő tájékozódás lehetőségét is megteremtve.²⁴

A figyelemirányítási eseményként értett megnyilatkozásra az jellemző, hogy a diskurzus egyik résztvevője az általa alkalmazásba vett nyelvi szimbólumokkal irányítja a másik figyelmét, megértését. A különböző nyelvi szimbólumok (morfológiai, lexikai, szintaktikai konstrukciók) közül a megnyilatkozások nyelvi szerveződésében kulcsszerepet játszanak az elemi mondatok, legyenek azok akár önálló egyszerű mondatok, akár összetett mondat tagmondatai. Az elemi jeleneteket megkonstruáló elemi mondatok, amelyek a séma és a megvalósulás dinamikus kölcsönviszonyát mutatják, a megnyilatkozások feldolgozási egységeiként funkcionálnak.²⁵ Egyfelől értelmezhetőek olyan – egyénileg begyakorlotta és közösségileg konvencionálissá vált – feldolgozási egységekként, amelyek „emészthető” méretű csomagokba rendezik az információkat. Másfelől olyan feldolgozási egységekként is értelmezést nyerhetnek, amelyek keretében lehetővé válik a nyelviileg hozzáférhetővé tett információk episztemikus lehorgonyozódása a diskurzus világában.²⁶ A lehorgonyzás azt teszi lehetővé, hogy az adott diskurzusban megjelenő elemi mondatot a diskurzus résztvevői a referenciális jelenetre, annak egészére vagy egy határolt részére vonatkoztassák (lásd még 2.2., 3.1.). Ennél fogva bizonyos esetekben egyetlen, a diskurzusvilágban lehorgonyzott elemi mondat is funkcionálhat önálló megnyilatkozásként, amelyhez képest válaszoló pozíció foglalható el.²⁷ Más esetekben viszont több elemi mondatra van szüksége a megnyilatkozónak ahhoz, hogy a kommunikációs igények kielégítése céljából a referenciális jelenetre irányítsa a befogadó figyelmét. Ebben az esetben ehhez a több mondatból álló figyelemirányítási

---

²³ Bahtyin 1988: 248.

²⁴ Lásd részletesen Tátrai 2017a: 981–1007.

²⁵ Lásd Tolcsvai Nagy 2017b: 394–396; Imrényi 2017: 664–677)

²⁶ Lásd részletesen Imrényi 2017; vö. még Chafe 1994; Langacker 2001; Tolcsvai Nagy 2013; Imrényi 2013; Brisard 2021.

²⁷ Vö. Bahtyin 1988.

egységhez képest alakíthat ki olyan pozíciót a befogadható, ahonnan a megértés válaszát adhatja.

A konstruálást annak kontextusfüggősége felől nézve azt is érdemes kiemelni, hogy önálló megnyilatkozásként nem csak a temporális folyamatot lehorgonyzó elemi mondatok funkcionálhatnak. Azok az ún. tagolatlan mondatok is,²⁸ amelyek voltaképpen nem elemi jeleneteket horgonyoznak le, hanem konceptuálisan kölcsönösen feldolgozott világbeli jelenetekre reflektálnak, szintén lehetnek önálló megnyilatkozások. Az önálló megnyilatkozásként funkcionáló tagolatlan mondatokkal a megnyilatkozó magára irányíthatja a címzett figyelmét (*Hé!, Péter!, Édes öregem!* stb.), de emellett válaszolhat is velük a másik megnyilatkozására (*Ühüm, Persze, Igen(?), Hogyhogy?, Húha!* stb.), továbbá az érzelmi viszonyulását is kifejezhetik (*Jaj, A fenébe, Ujjé* stb.). E tagolatlan mondatokkal a megnyilatkozó úgy irányítja a befogadó figyelmét a referenciális jelenetre, hogy azt nyelvileg nem dolgozza ki lehorgonyzott temporális folyamatként. Az ilyen esetekben ugyanis számít arra, hogy a befogadó is mozgósítani tudja az adott helyzetben relevánsnak tekinthető kontextuális ismereteket. A tagolatlan mondatok természetesen azokban a megnyilatkozásokban is megjelenhetnek, amelyek a referenciális jelenetet egy vagy több, az elemi jeleneteket lehorgonyzott temporális folyamatként kidolgozó elemi mondattal teszik a másik számára hozzáférhetővé (pl. *Jaj, Péter, persze, elintézem!*). Ez utóbbi esetben – a fentebb említett funkciók mellett – bizonyos tagolatlan mondatok (*Nos, Hát, Szóval* stb.) diskurzusszervezői szerepet is betölthetnek.

2.3. Ellenőrző kérdések

1. Mi jellemzi az adaptív nyelvi tevékenységet?
2. Miért kulcsfogalom az interszubjektivitás a funkcionális kognitív pragmatikában?
3. Miért és hogyan teszi sajátossá a konstruálás a szimbolikus nyelvi kommunikációt?
4. Hogyan viszonyul egymáshoz a megnyilatkozás és a mondat fogalma?

---

²⁸ Lásd Kugler 2000, 2017.

3. A KONTEXTUS ÉS A KONTEXTUALIZÁCIÓ

Az emberek diszkurzív tevékenysége során jelentések jönnek létre, jelentések válnak egymás számára hozzáférhetővé. A funkcionális kognitív pragmatika kiindulópontjából a jelentésképzés diszkurzív folyamata olyan interszubjektív aktusként írható le, amely feltételezi a közös figyelem társas kognitív képességének a működését (l. Tomasello 1999, Sinha 2005, Croft 2009). A közös figyelmi jelenetként funkcionáló diskurzusokban az emberek a világról szerzett tapasztalataikon úgy osztoznak meg, hogy a figyelmük együttesen a világ meghatározott eseményeire és az azokban szereplő dolgokra, vagyis az ún. referenciális jelenetekre irányul (UTALÁS). Ezeknek a referenciális jeleneteknek az együttes megfigyelését, megértését a megnyilatkozó által alkalmazott nyelvi szimbólumok kezdeményezik. Sikeres megértésükhöz azonban szükség van arra is, hogy a diskurzus résztvevői – a nyelvi szimbólumok feldolgozásával párhuzamosan – mozgósítsák azokat a relevánsnak tűnő háttérismereteiket, amelyek a közös figyelmi jelenet interszubjektív kontextusának a feldolgozásához kötődnek.

- (1) – Nézd, milyen szépen süt a nap!
– Tegnap bezzeg egész nap esett.

A referenciális jelenetek együttes megfigyelését azonban a nyelvi szimbólumok csupán csak kezdeményezik. Sikeres megértésükhöz szükség van arra is, hogy a diskurzus résztvevői – a nyelvi szimbólumok feldolgozásával párhuzamosan – mozgósítsák azokat a relevánsnak tűnő háttérismereteiket, amelyek a beszédhelyzet feldolgozásához kötődnek. A beszédhelyzet feldolgozása az alábbi lényeges kérdések köré szerveződik: *ki, kinek, hol, mikor, miért, miről, hogyan* mondja azt, amit mond. Ahhoz, hogy az (1) példa két mondata két ember közötti, valódi társalgásként funkcionáljon, a kontextus létrehozása, a fenti kérdőszavakkal jelzett kontextuális ismeretek mozgósítása is elengedhetetlenül fontos.

A referenciális jelenetek megkonstruálása így voltaképpen a kifejtettség és a kifejtetlenség összjátékaként is értelmezhető (l. Verschueren 1999: 26). A diskurzusban megnyilatkozó résztvevő ugyanis mindig számíthat arra, hogy megnyilatkozásának

értelmezésekor a befogadóként fellépő diskurzuspартnere képes és hajlandó a relevánsnak tűnő kontextuális ismeretek mozgósítására. Ennélfogva ezeket az ismereteket szükségtelen nyelvi formába öntenie. A diskurzus során aktivált kontextuális ismeretek így közös tudásként jellemezhetők, mégpedig abban az értelemben, hogy a diskurzus mindkét résztvevője feltételezi egymásról a közös, legalább részben azonosan aktiválható, kölcsönösen egymásba ágyazódó háttértudást (*tudom, hogy tudod, hogy tudom* stb.). A kontextus tehát ebben az értelmezésben nem a résztvevőktől függetlenül, objektív módon létező, hanem a közös figyelmi jelenetekben létrejövő, a résztvevők által együttesen feldolgozott, megértett realitás: olyan interszubjektív viszonyrendszer, amely háttérrel ad a nyelvi szimbólumok alkalmazásához, vagyis a referenciális jelenetek közös megfigyeléséhez, együttes megértéséhez (lásd Verschueren 1999: 75–114, Tátrai 2020).

Mindebből az is következik, hogy a jelentés nem olyan – a nyelvi tevékenységet megelőzően létező – mentális objektumként nyer értelmezést, amely nyelvi formába csomagolva a kommunikáció csatornáján keresztül jut el az egyik ember fejéből a másik ember fejébe, ahol a jelentés kicsomagolása megtörténik (lásd Reddy 1979). A funkcionális kognitív nyelvfelfogás szerint az emberek fejében a nyelvi szimbólumokhoz kapcsolódóan a tapasztalatok fogalmi feldolgozása során absztrahálódó sematikus jelentések, azaz típusjelentések vannak. Ám a jelentésképzés nem azonos a maga fogalmi alapjaival. A jelentés létrejöttéhez szükség van az emberi elmék közötti interakciókra is. A nyelvi szimbólumok sematikus jelentése egyfelől ezeknek az interakcióknak az eredményeként alakul ki, másfelől ezekben az interakciókban válik megvalósult jelentéssé (lásd Langacker 1987, valamint Tolcsvai Nagy 2017: 215–234). A jelentésképzés így a diskurzus világában megvalósuló interszubjektív aktusként írható le, amelyhez lényegileg tartozik hozzá a kontextuális ismeretek mozgósítása. A diskurzusok keretében zajló, ennélfogva kontextusfüggő jelentésképzés mutatja meg a nyelvet a maga funkcionálásában, mégpedig úgy, mint a tudás megosztásának, illetve a cselekvések összehangolásának kidolgozott és rugalmas rendszerét.

A közös figyelmi jelenetekként funkcionáló diskurzusok ugyanis nem csupán a világ együttes megtapasztalását, az azon való megosztozást teszik lehetővé. A diskurzusok egyben közös cselekvésekként is funkcionálnak a világban: olyan összehangolt emberi cselekvésekként, amelyek az egyéb – nem feltétlenül nyelvi természetű – emberi cselekvések összehangolását célozzák meg (lásd Croft 2009). Mindez azt jelenti, hogy a diskurzus mint a kommunikációs igények adaptív kielégítését megcélzó emberi tevékenység különféle megnyilatkozási és befogadói stratégiák összehangolt alkalmazását követeli meg. Ennek egyáltalán nem mond ellent, hogy a megnyilatkozások létrehozásához és befogadásához kapcsolódó stratégiák egy

jelentős része rutinizálódott: közösségre nagyfokú konvencionáltságot, egyénileg nagyfokú begyakorlottságot mutat. A konvencionalizálódott, illetőleg begyakorlottá vált stratégiák mellett ugyanis alkalmanként olyan stratégiákat is lehet, illetve kell alkalmazni, amelyek erőteljesebben támaszkodnak az ember problémamegoldó képességére (lásd Verschueren 1999: 156).

A fentebb mondottakból levonható lényeges következtetés az, hogy a közös figyelmi jelenetekként jellemezhető diskurzusok interszjektív kontextusának a létrehozása olyan folyamat, amelynek keretében a résztvevők a relevánsnak tűnő háttérismeretek mozgósításával biztosítják a diskurzus során aktuálisan alkalmazásba vett nyelvi szimbólumok sikeres referenciális értelmezését. Ezzel összefüggésben a kontextualizáció fogalmának olyan értelmezése adható, amely a kontextus létrejöttének dinamikus formálódását jelöli (Tátrai 2020; vö. még Auer 2009).

- (2) Egy hölgy betér egy divatszalonba. Odafordul az eladóhoz.
– Elnézést kérek, felpróbálhatom azt a piros ruhát a kirakatban?
– Igen, de van próbafülkénk is.

A (2) példában található vicc esetében a kontextus dinamikus formálódását szemléletesen mutatja az újrakontextuálás (rekontextualizáció) jelensége. A megértés során elsőre megfelelőnek tűnik úgy értelmezni a hölgy kérdésében szereplő mondatkonstrukciót (*felpróbálhatom azt a piros ruhát a kirakatban*), hogy ahhoz a próbafülkében történő próbálás vásárlói szándéka kapcsolódik. A megértés során ugyanis relevánsnak tűnik a RUHAVÁSÁRLÁS forgatókönyvének az aktiválása, hiszen annak olyan összetevői jelennek meg a szövegben, mint a divatszalon, az eladó, a felpróbálás és a ruha. Ennek a forgatókönyvnek pedig a részét képezi annak a tudása, hogy a ruhák felpróbálásának van egy kanonikus helye, a próbafülke. Ám – ahogy ez az eladó válaszából kiviláglik – az adott mondatkonstrukciónak létezik olyan alternatív kontextuális értelmezése is, amelyhez a kirakatban történő próbálás szándéka kapcsolható.

- (3) A király meghalt. Aztán a királynő halt meg bánatában.

Az E. M. Forster klasszikus példáját idéző (3) viszont azt szemlélteti, hogy a kontextus dinamikus formálódása nemcsak akkor figyelhető meg, amikor az addig relevánsnak látszó kontextus jelentős módosítására kényszerülünk. A (3) második mondatának (*Aztán a királynő*

halt meg bánatában) értelmezéséhez célszerűnek tűnik olyan kontextust létrehozni, amelyben a királynő, aki a király feleségeként (vö. királyné!) a férje halála miatt bánatos, nem sokkal (hetekkel, hónapokkal, de nem évekkel) később hal meg. A jelzett, nyelvileg nem kifejtett relációk érvényesítése a megértés során azzal együtt is a kontextus online alakulását, folyamatos formálódását mutatja, hogy e relációk aktiválása nem kíván különösebb erőfeszítést tőlünk.

A fentiekre alapozva a kontextus létrejöttének dinamikus folyamatát jelölő kontextualizációnak olyan értelmezését ajánljuk, amely szerint a kontextualizáció (i) az interszubjektív figyelemirányítás integráns részeként, (ii) a relevánsnak tűnő háttérismeretek résztvevői perspektívákhoz kötött mozgósításával, (iii) a nyelvi konstrukciók alkalmazásának metapragmatikai tudatosságát kiaknázva, (iv) a referenciális jelenet egészének, illetve határolt részeinek (v) könnyebb feldolgozását és hatékonyabb megértését teszi lehetővé (lásd Tátrai 2020). A kontextualizáció itt sorolt jellemzői közül eddig leginkább a kontextus létrejöttének és a közös figyelem működésének az összefüggésére fókuszáltunk. Az alábbiakban a kontextualizáció perspektivikussága (2.1.) és metapragmatikai tudatossága (2.2.), illetve azok következményei válnak reflexió tárgyává.

3.1. A kontextualizáció perspektivikussága

A közös figyelmi jelenet interszubjektív kontextusa olyan alapként funkcionál, amelyből kiindulva a referenciális jelenet dolgai és folyamatai megfigyelhetővé, megérthetővé válnak (a ground fogalmára l. Brisard 2002, 2021, Langacker 2002, 2015). Ez a releváns, de legalábbis annak tűnő háttérismeretek mozgósítását lehetővé tevő alap olyan interszubjektív viszonyrendszerként írható le, amely a diskurzus résztvevőit, illetve azok fizikai, társas és mentális világát foglalja magában (lásd. részletesen Verschueren 1999: 75–114, Tátrai 2017: 927–952). A fizikai és a társas világ, amely a diskurzus résztvevői által együttesen feldolgozott tér- és időviszonyokat, valamint szociokulturális viszonyokat öleli fel, a diskurzust mint nyelvi cselekvést, a mentális világ pedig, amely a résztvevők által maguknak és a másoknak tulajdonított mentális állapotokat (a témával kapcsolatban aktivált tudásukon túl az aktuális szándékaikat, vágyaikat és érzelmeiket) foglalja magában, a diskurzust mint nyelvi gondolkodást alapozza meg.

Ebből a kiindulópontból tehát a kontextualizáció a relevánsnak tűnő háttérismereteknek a résztvevői perspektívákhoz kötött mozgósítását, alkalmazását jelenti. A referenciális jelenetek

együttes megfigyelésére, megértésére ugyanis alapvető befolyással van az, hogy a megnyilatkozó hogyan juttatja érvényre a maga kontextusfüggő nézőpontját (perspektíváját), vagyis a közös figyelemirányítás keretében hogyan aknázza ki a tapasztalatokat fogalmilag (konceptuálisan) mindig valamilyen kiindulópontból megkonstruáló nyelvi szimbólumok perspektivikusságában rejlő lehetőségeket. Ennek eredményeképpen válik ugyanis lehetővé, hogy a világ dolgait és eseményeit egy adott módon, nem pedig másképpen figyeljük, illetve értsük meg (lásd Tomasello 1999, valamint vö. Verhagen 2007, 2015). Ezzel összefüggésben a megnyilatkozás fogalma olyan figyelemirányítási eseményként nyer értelmezést, amely a beszélőként vagy íróként fellépő résztvevőnek a maga kontextusfüggő perspektívájából reprezentálódó, folyamatosnak tekinthető közlése. A megnyilatkozó figyelemirányítási aktusa a másik résztvevő(k) mentális irányultságát (figyelmét, megértését) befolyásolja a diskurzus világában, mégpedig azon keresztül, ahogyan a figyelmük körülhatárolja a világ egy adott részét, az abban történő tájékozódás lehetőségét is megteremtve.

Az alábbiakban a megnyilatkozó perspektívájának működését három kontextusfüggő kiindulópont, a tér- és időbeli pozíció, a szociokulturális szituáltság és a tudati beállítódás együttes érvényesüléseként vázolom fel (lásd Tátrai 2020). A kontextusfüggő kiindulópontoknak ezt a modelljét Sanders és Spooren (1997) kognitív nyelvészeti nézőpontértelmezése inspirálta, amely az úgynevezett nem semleges kiindulópontok két fajtáját különböztette meg, a referenciális központot és a tudatosság szubjektumát. Értelmezésükben a referenciális központot a megnyilatkozó személye, illetve helye és ideje jelöli ki. A tudatosság szubjektumaként pedig, akihez a tudat aktív működése (érzékelés, akarat, gondolkodás, beszélés) kötődik, alapesetben szintén az aktuális megnyilatkozó jelenik meg. Az itt javasolt modell a referenciális központ által lefedett jelenségeket a tér- és időbeli pozíció és a szociokulturális szituáltság, a tudatosság szubjektuma által lefedett jelenségeket pedig a tudati beállítás fogalmainak a bevezetésével értelmezi újra, illetve teszi – a pragmatikai szempontok hangsúlyozott érvényesítésével – még kidolgozottabbá.

A referenciális központ a deiktikus tájékozódás összetett kiindulópontjaként funkcionál: olyan kiindulópontokat fog össze, amelyek egyfelől a résztvevők fizikai világából, másfelől azok társas világából kínálnak fel kontextusfüggő (még pontosabban: szituációfüggő) viszonyítási pontokat a referenciális jelenet tér- és időbeli, valamint szociokulturális viszonyainak a megfigyeléséhez, megértéséhez (UTALÁS: 3.). A kontextus fizikai világában, amelynek viszonyrendszerében a résztvevők egymást fizikai entitásokként értelmezik, a megnyilatkozóknak mint fizikai entitásnak a pozíciója már önmagában is összetett kiindulópontként funkcionál, hiszen az időjelölésben ugyanúgy lényegi szerepet kap, mint a

térjelölésben. Ahogy a megnyilatkozó aktuális térbeli pozíciójából (vagy az ahhoz képest kijelölt egyéb térbeli pozícióból) kiindulva válik lehetővé a referenciális jelenet térbeli viszonyainak a megértése, úgy az ő aktuális időbeli pozíciója (vagy az ahhoz képest kijelölt egyéb időbeli pozíció) jelenik meg kiindulópontként az időbeli viszonyok feldolgozása során is (lásd 3.1.).

A megnyilatkozó tér- és időbeli pozíciója mellett a szociokulturális szituáltsága úgyszintén kontextusfüggő kiindulópontként funkcionál a konstruálás során. A kontextus társas világában ugyanis, amelynek a viszonyrendszerében a résztvevők egymást társas létezőkként értelmezik, a megnyilatkozó szociokulturális szituáltságából kiindulva történik meg a referenciális jelenet társas viszonyainak a feldolgozása, illetve ezzel összefüggésben az adekvát megformálással kapcsolatos, közösségi alapú, kulturális kötöttségű elvárások mozgósítása (lásd Tátrai–Ballagó 2020). A szociokulturális szituáltságról szintén elmondható, hogy kontextusfüggő kiindulópontként történő funkcionálását sajátos kettősség jellemzi: egyfelől a személyjelöléshez, másfelől a társas (szociokulturális) attitűdjelöléshez kínál szituációfüggő referenciapontokat. A személyjelölés deiktikus műveletei a referenciális jelenet szereplőinek azonosítását a közös figyelmi jelenet interszubjektív kontextusához, azon belül társas világához lehorgonyozva végzik el. A társas attitűdjelölés viszont az alkalmazott nyelvi konstrukciókat a diskurzus megformálásával kapcsolatos, közösségi alapú, kulturális kötöttségű elvárásokkal hozza viszonyba, mégpedig a megnyilatkozó szociokulturális szituáltságából kiindulva. Ezzel a megnyilatkozónak nemcsak a beszédpartnerhez, hanem a diskurzus megalkotottságához, a szóba kerülő dolog értékéhez, az alkalmazott nyelvi konstrukciók időbeliségéhez, valamint az adott nyelvváltozat, nyelvi regiszter normáihoz való szociokulturális viszonyulása is érvényre jut, amelynek következtében a stílus a konstruálás integráns részévé válik (lásd 3.2).

A két, egyaránt deiktikus természetű kiindulóponton, a tér- és időbeli pozíción és a szociokulturális szituáltságon túl a megnyilatkozó tudati beállítódása is kontextusfüggő kiindulópontként funkcionál a referenciális jelenetek interszubjektív megkonstruálása során. A közös figyelem interszubjektív kontextusában ugyanis a résztvevők nemcsak fizikai entitásokként, illetőleg társas létezőkként értelmezik egymást, hanem olyan mentális ágensekként is, akik képesek mentális állapotokat (ismereteket, szándékokat, vágyakat és érzelmeket) tulajdonítani egymásnak (lásd Tátrai 2020). Ám ennek a kontextusfüggő kiindulópontnak a működése nem a referenciális tájékozódás deiktikusságára, hanem egyfelől a referenciális tájékozódás szubjektumhoz kötöttségére, másfelől annak metapragmatikai tudatosságára, reflektáltságára irányítja a figyelmet (lásd Bruner 1986: 27, a metapragmatikai tudatossághoz l. Verschueren 2000). Ugyanis mind a megnyilatkozó, mind a befogadó tudatos

(tudattal rendelkező, illetve tudatánál lévő) szubjektumként vesz részt a diskurzusban, amelynek így lényegi jellemzőjeként emelhető ki az, hogy a megnyilatkozó a saját tudatán átszűrve teszi nyelviileg hozzáférhetővé a világgal kapcsolatos tapasztalatokat.

A (3) példa egyfelől azt szemlélteti, ahogyan a kontextualizáció deiktikus műveletei – a térjelölés és időjelölés ugyanúgy, mint a személyjelölés és a társas attitűdjelölés – érvényre jutnak a konstruálás interszubjektív folyamatában.

(4) – Most eljössz innen! – kiáltottam rá.

A példában található egyenes idézetben (*Most eljössz innen!*) olyan perceptuálisan megfigyelhető referenciális jelenetre irányul a figyelem, amely ugyanabban a fizikai világban zajlik, mint a közös figyelmi jelenet. A megnyilatkozó a figyelmet a diskurzuspartnerére irányítja, aki így a referenciális jelenet szereplőjeként (azaz a történet fizikai és társas világának cselekvő ágenseként) objektiválódik. Ennek a szereplőnek a mozgása az idézet megnyilatkozójának a térbeli pozíciójához mint referenciaponthoz képest válik feldolgozhatóvá (l. *innen, eljössz*), ahogy a megfigyelhetővé tett esemény ideje is az idézet megnyilatkozójának időbeli pozíciójához mint referenciaponthoz képest érthető meg (l. *most, eljössz*). Továbbá fontos kiemelni még, hogy a referenciális jelenet szereplőinek azonosítása a közös figyelmi jelenet társas világához lehorgonyozva történik meg. Az *eljössz* egyes szám második személyű igealak az idézet címzettjét objektiválja a referenciális jelenet szereplőjeként. Ugyanakkor az egyenes idézetben a megnyilatkozót nem objektiválja szereplőként egyes szám első személyű igealak, de részvételét (konkrétabban a másikkal való együttes mozgását) a jelenetben ennek ellenére feltételezzük (vö. *eljössz [velem] innen*). Mindamellet az *eljössz* tegező formája a megnyilatkozóknak a beszédpartneréhez való szociokulturális viszonyulását (informális, bizalmas kapcsolatát) is érvényre juttatja. A példa ugyanakkor azt is szemlélteti, hogy az egyenes idézetben az idéző személy a deiktikus tájékozódás centrumát a maga teljességében áthelyezi az idézett személyre, azaz korábbi önmagára. Az idézet erejéig ugyanis ennek a korábbi ének a tér- és időbeli pozíciója, illetve szociokulturális szituáltsága funkcionál kontextusfüggő kiindulópontként.

A (4) példa másfelől a tudati beállítódásnak mint kontextusfüggő kiindulópontnak a működését is szemlélteti. Ha az idézetet (*Most eljössz innen!*) önmagában nézzük, elmondhatjuk, hogy – lévén ez az alapbeállítás – a megnyilatkozóknak nem szükséges jelöltté, reflektálttá tennie, hogy a tudata aktív, amikor a nyelvi szimbólumok alkalmazásával a figyelmet irányítja. Mindenesetre ezt akár reflektálttá is tehetné, például episztemikus

bizonytalanságának jelölésével (vö. pl. *Talán el kellene jönnöd innen*). A (4) azonban az idéző mondattal (*kiáltottam rá*) azt is megmutatja, hogy az aktuális megnyilatkozó más mentális ágensek tudati beállítódását is kijelölheti kontextusfüggő kiindulópontként (lásd Sanders és Spooren 1997: 88–91). A megnyilatkozó ugyanis nemcsak magát, hanem másokat – köztük múltbeli vagy jövőbeli önmagát – is mentális ágensnek tekinti, azaz más szubjektumok helyébe is bele tudja képzelni magát, így képes arra is, hogy másoknak a mentális állapotait is megjelenítse, illetve diszkurzív tevékenységét is felidézze, ahogy ez utóbbit a (4) is mutatja. A megnyilatkozó így – a tér- és időbeli pozícióhoz és a szociokulturális szituáltságához hasonlóan – ezt a fajta kontextusfüggő kiindulópontot, a tudati beállítódást is át tudja helyezni más entitásokra, ez esetben más szubjektumokra, pontosabban: szubjektumként megkonstruált entitásokra.

3.2. A kontextualizáció metapragmatikai tudatossága

A kontextualizáció eddigi tárgyalása során lényegi szerepet kapott az emberek diszkurzív tevékenységének egyik meghatározó jellegzetessége, az interszubjektivitás, amelynek értelmében embertársainkat önmagunkhoz hasonló intencionális, mentális ágensnek tekintjük, akik – hozzánk hasonlóan – képesek egy triadikus viszonyrendszer (referenciális háromszög) keretében a velük interakcióba kerülő társaik figyelmét a nyelvi szimbólumok alkalmazásával a világ dolgaira, eseményeire irányítani (l. Tomasello 1999, Croft 2009). Ám a diszkurzív tevékenységnek, amely a résztvevők kommunikációs igényeinek adaptív kielégítését célozza meg, nemcsak az a feltétele, hogy képesek vagyunk a másik elméjéről, tudati állapotairól elméleteket alkotni, hanem az is, hogy képesek vagyunk mind a saját, mind a mások elméjéhez, illetve annak működéséhez reflexíven viszonyulni. Ez azt jelenti, hogy az ismereteken nem csupán megosztozunk, a cselekvéseket nem csupán összehangoljuk, hanem tudjuk is azt, tudatában is vagyunk annak, hogy megosztozunk, illetve hogy összehangolunk. Ennélfogva az interszubjektivitás és a reflexivitás olyan ikerjelenségek, amelyekkel az emberi nyelv sajátos szerűsége, adaptív emergenciája leginkább magyarázhatóvá válik (vö. Verschueren és Brisard 2009: 29–38).

A fentebb mondottakból következik, hogy a diskurzusok emberi elmék közötti interakciók, amelyek a résztvevők tudati folyamatainak együttes működését feltételezik. A nyelvi tevékenység felől nézve a tudat az önmagát – a másikkal képest – szubjektumként értelmező „én” köré szerveződő, folyamatos működésben lévő, folyamatosan frissülő belső

valóságmodell, mentális állapotok összetett rendszere (lásd Chafe 1994: 27). A résztvevők kommunikációs igényeinek kielégítését megcélzó adaptív nyelvi tevékenységet a tudat éber állapota, a figyelem működése jellemzi. A résztvevők tudatának aktív működése a diskurzusokban korántsem jelenti azt, hogy a résztvevők mindig ellenőrzésük alatt tartanak a tudati folyamataikat, és mindig be is tudnának arról számolni, hogy mi zajlik az elméjükben akkor, amikor diskurzusokat folytatnak egymással. Ennek következtében a jelentésképzéssel összefüggésben a tudatosság fogalmának egy tágabb és egy szűkebb értelmezésével érdemes számolnunk. Tágabb értelemben a tudatosság a tudati folyamatok aktív működését jelenti (azaz: tudatunknál vagyunk). Szűkebb értelemben viszont a tudatosság a tudati folyamatok kontrolláltságát, a tudati folyamatokról való beszámolás képességét jelenti (azaz: tudatában vagyunk annak, amit teszünk). A tudatosság e szűkebb értelmezése jelenik meg a pragmatikai, illetve a metapragmatikai tudatosság fogalmában (lásd részletesen Verschueren 1999: 173–200).

A pragmatikai tudatosság esetében az az alapvető kérdés, hogy a résztvevők mennyire és hogyan tartják ellenőrzésük alatt az adaptív nyelvi tevékenységgel összefüggő kognitív folyamatokat, hogy azok mennyire és hogyan kontrolláltak, illetőleg rutinizáltak. A pragmatikai tudatosság ennél fogva fokozatiság kérdése. A jelentésképzéshez kapcsolódó kognitív folyamatok tudatossága a kontrolláltság, illetőleg a rutinizáltság által kijelölt tengelyen jellemezhető. Mindamellet a diskurzus résztvevői képesek arra is, hogy reflexíven viszonyuljanak a saját maguk és a másik tudati folyamataihoz. Ezen a reflexivitáson alapul a metapragmatikai tudatosság, vagyis az, hogy a résztvevők a diskurzus folyamatában képesek reflexíven viszonyulni a különféle nyelvi konstrukciókhoz és az alkalmazásukkal összefüggő kognitív folyamatokhoz, illetve szociokulturális elvárásokhoz. A metapragmatikai tudatosság esetében tehát az az alapvető kérdés, hogy mennyire és hogyan válhat reflexió tárgyává a nyelvi tevékenység keretében zajló jelentésképzés.

A metapragmatikai tudatosság mértéke – hasonlóan a pragmatikai tudatosság mértékéhez – egészen eltérő lehet a különböző diskurzusokban. Vannak olyan diskurzusok, amelyek kevésbé aknázzák ki a nyelvi tevékenységre történő reflektálás lehetőségeit, de vannak olyanok is, amelyekben a jelentésképzést döntően befolyásolja a megnyilatkozó(k) nagyfokú metapragmatikai tudatossága. Ám természetesen egy diskurzuson belül is változhat, hogy mennyire és hogyan válik reflexió tárgyává a nyelvi tevékenység, illetve annak valamilyen aspektusa. Ennek megállapítását nagyban megkönnyíti, hogy a metapragmatikai tudatosságnak, vagyis a nyelvi tevékenységhez történő reflexív viszonyulásnak vannak megfigyelhető nyelvi nyomai, nyelvi kifejezői, az úgynevezett metapragmatikai jelzéseknek (lásd Verschueren 1999: 187–198). A különböző metapragmatikai jelzések kontextualizációs utasításokként

(kontextualizáló konstrukcióként, röviden kontextualizálóként) funkcionálnak a diszkurzív tevékenység során, ugyanis a diskurzus egészének, illetve határolt részeinek releváns kontextuális értelmezéséhez adnak nyelvi fogódzókat (lásd Gumperz 1982).

A metapragmatikai tudatossággal összefüggésben tárgyalja részletesen Verschueren (2000: 447–448) az explicit és az implicit metanyelvi jelzéseket, előbbieket a reflexív koncepcionalizáció, utóbbiakat a lehorgonyzás műveletéhez kötve. Ezzel összefüggésben – a kontextualizáció metapragmatikai természetére irányítva a figyelmet – teszek javaslatot a kontextualizáló konstrukciók két alapvető típusának, a deiktikus és a reflexív kontextualizálóknak a megkülönböztetésére.

A deiktikus kontextualizálók közé azokat az impliciten metanyelvi konstrukciókat sorolom, amelyek deiktikus műveletek keretében a referenciális jelenet együttes megfigyeléséhez, megértéséhez a résztvevők fizikai és társas világából jelölnek ki szituációfüggő referenciapontokat, és ilyen módon a megnyilatkozó tér- és időbeli pozícióját, illetve szociokulturális szituáltságát juttatják érvényre.

(5) a Bálint híd csurgójánál már tegnap ott ült egy varjú

A deiktikus kontextualizálók fontos ismérve, hogy integráns részeit képezik a mondatban lehorgonyzódó folyamatnak (vö. Imrényi 2017, valamint l. még Langacker 2015). Az (5)-ben nem csupán a prototipikus deiktikus kifejezéseknek számító *tegnap* és *ott* értelmezhetők az episztemikus lehorgonyzást elősegítő kontextualizálóként, hiszen a főnevek határozottságát, illetve határozatlanságát és az igealak idejét és módját jelölő elemek is szerepet kapnak ebben a műveletben.

A reflexív kontextualizáló konstrukciók közé azokat az expliciten metanyelvi konstrukciókat sorolom, amelyek a megnyilatkozóknak a nyelvi szimbólumok diskurzusbeli alkalmazásához való reflexív viszonyulását teszik jelöltté, kontextusfüggő kiindulópontként a tudati beállítódást juttatva érvényre.

(6) Talán most roppant össze visszavonhatatlanul

A (6)-ban a megnyilatkozó episztemikus bizonytalanságát jelölő *talán* funkcionál reflexív kontextualizálóként. Amíg a példában a *most* lehorgonyzó kontextualizálóként a mondatban hozzáférhetővé tett elemi jelenetbe mint lehorgonyzott folyamatba ágyazódik, annak időbeli körülményét jelölve, addig a *talán* nem a lehorgonyzott folyamat egy összetevőjét jelöli. A

reflexív kontextualizálókat általánosságban az jellemzi, hogy nem integrálódnak a mondatban lehorgonyzódó folyamatba, hanem az ahhoz való reflexív viszonyulást juttatják kifejezésre.

(7) s lehetetlen volt nem arra gondolni most, hogy ez a jövőben is így lesz

Mindamellett – ahogy ezt a (7) példa is szemlélteti – a közöltekhez való reflexív viszonyulás egyfelől külön elemi mondatként is kidolgozódhat (*lehetetlen volt nem arra gondolni most*), másfelől előfordulhat, hogy bizonyos reflexív kontextualizáló konstrukciók a mondatban lehorgonyzódó folyamat integráns részeként is funkcionálnak. Ez utóbbi figyelhető meg a második tagmondatban található diskurzusdeixisek (*ez, így*) kapcsán, amely tagmondat ugyanakkor a maga egészében is a korábban elhangzottakra reflektál. A diskurzusdeixis azért sajátos művelete a deixisnek, mert – szemben a lehorgonyzó kontextualizálás kapcsán tárgyalt deiktikus műveletekkel – nem a szituatív tényezőket vonja be az értelmezésbe, hanem magát a diskurzust, illetve annak szerveződését teszi reflexió tárgyává, így segítve a diskurzusban történő kontextustusfüggő tájékozódást (l. részletesen Tátrai 2017: 974–976).

3.3. Ellenőrző kérdések

1. Mi teszi interszjektívvé a kontextust?
2. Miért perspektivikus természetű a kontextus létrejötte?
3. Milyen szerepet kap a nyelvi környezet a kontextualizáció folyamatában?
4. Mi jellemzi a kontextualizálók két alaptípusát?

4. KONTEXTUALIZÁCIÓ ÉS DEIXIS

A diskurzus résztvevőinek tér- és időbeli pozicionáltsága és szociokulturális szituáltsága a referenciális tájékozódás összetett, deiktikus természetű kiindulópontjaiként funkcionálnak (vö. Sanders–Spooren 1997). Az itt érvényesített funkcionális kognitív nyelvészeti kiindulópontból a deixis olyan nyelvi műveletek átfogó megnevezésére szolgál, amelyek a diskurzus értelmezésébe bevonják a résztvevők fizikai, illetve társas világát, vagyis azokat a kontextuális ismereteket, amelyek a beszédesemény tér- és időbeli, valamint szociokulturális viszonyainak a feldolgozásából származnak. A különböző deiktikus nyelvi elemek (lexikai és morfológiai megoldások) alkalmazásával a megnyilatkozó szituációfüggő viszonyítási pontokat jelöl ki az interszjektív kontextus fizikai és társas világából a referenciális jelenet tér- és időbeli, valamint szociokulturális viszonyainak a megfigyeléséhez, megértéséhez (lásd Tátrai 2017: 953–980).

A kontextusfüggő kiindulópontokat működtető deixis jelensége szorosan összefügg a nyelvi megismerésnek mind a testesült, mind a diszkurzív alapjaival, sőt ennek egyik legalapvetőbb bizonyítékát szolgáltatja (vö. Sinha 1999). A deixis jelenségére ugyanis egyfelől különösképpen igaz, hogy működésében alapvető szerepet játszik az, ahogy az ember – a saját testéből kiindulva – megtapasztalja az őt körülvevő fizikai és társas környezetét, és feldolgozza annak térbeli, időbeli és szociokulturális viszonyait. A deixis működése szempontjából így központi jelentősége van annak, hogy a diskurzusban megjelenő különböző deiktikus kifejezések nem önkényesen, hanem egocentrikus módon szerveződnek. Ez az egocentrizmus, amelyre már Karl Bühler (1934) is felhívta a figyelmet, úgy érvényesül, hogy a résztvevők fizikai és társas világával kapcsolatos ismereteket mozgósító deiktikus kifejezéseket ahhoz a deiktikus centrumhoz viszonyítva értelmezik, amelyet alapesetben a megnyilatkozó személye, helye és ideje jelöl ki, és amelyet nyelviileg explicitté az *én*, *itt*, *most* deiktikus nyelvi kifejezések tesznek (vö. Levinson 1983, 2004). A deiktikus centrum így a referenciális tájékozódás szituációfüggő kiindulópontjául szolgál, ahonnét a résztvevők a tér- és időbeli, valamint a szociokulturális viszonyokat feldolgozzák, és ahonnét önmagukat és a másikat is értelmezik egyúttal. Ezzel együtt annak is alapvető jelentősége van, hogy a deixis művelete a közös

figyelmi jelenet résztvevői között létrejövő interszjektív tájékozódási rendszer működését feltételezi. A deiktikus kifejezések szerveződése ennél fogva legalább annyira szociocentrikus, mint amennyire egocentrikus (lásd Sidnell 2009). Másképpen szólva: a deixis működésében a nyelvi megismerésnek nemcsak a testesült, hanem a diszkurzív megalapozottsága is fontos szerepet játszik. A megnyilatkozó ugyanis a társas interakciók keretében a deiktikus kifejezéseket annak érdekében alkalmazza, hogy a közös figyelmi jelenet keretében a címzett figyelmét a referenciális jelenetre, annak valamilyen összetevőjére, jellemzőjére (prototipikusan térbeli, időbeli és szociokulturális dimenziójára) irányítsa. Mindez pedig azért lehetséges, mert a befogadó képes arra, hogy a tér- és időbeli, valamint a társas viszonyokat a saját, fiziológiailag meghatározott kiindulópontjától eltérő kiindulópontból dolgozza fel.

- (1) a. Hé te, gyere már ide!
b. Mármint én? Hogy menjek oda hozzád?

Az (1a) megszólítottjának például célszerű úgy értelmezni a neki mondottakat, hogy a megszólaló arra szeretné rávenni őt, menjen oda, ahol a másik éppen tartózkodik, ahogy ezt az (1b) beszélője például explicit módon reflexió tárgyává is teszi.

Ugyanakkor az is természetes, hogy a másikat saját magukhoz hasonlóan cselekvő és mentális ágensként egyaránt értelmező emberek a referenciális jelenetek sajátjukétól eltérő kiindulópontokból történő feldolgozásra nemcsak befogadóként, hanem megnyilatkozóként is képesek.

- (2) a. 1735-ben Bécsbe utazott Lobkowitz herceg pártfogása alatt. Itt figyelt fel rá Melzi herceg, aki Milánóba vitte, és magánzenekarához szerződtette.²⁹
b. Annyira elmerült az olvasásban, hogy most nem mindjárt vette észre a cselédet.³⁰

A (2a) második mondatában az *itt* közelre mutató névmás anaforaként funkcionál, a *Bécsbe* antecedenssel hozva létre koreferenciális viszonyt (a koreferenciához lásd Tolcsvai Nagy 2001: 194–238). Ha azonban a második mondatban az *itt* helyett annak távolra mutató párja, az *ott* szerepelne, az ugyanúgy a *Bécsbe* antecedens anforája lenne. A két eset közötti különbséget tehát nem a koreferencia, hanem a deixis művelete magyarázza. Az *ott* esetében a megnyilatkozó aktuális elhelyezkedése működne szituációfüggő viszonyítási pontként, hiszen

²⁹ <https://www.opera.hu/hu/tarsulat/szemely/christoph-willibald-gluck/434/>

³⁰ Kosztolányi: Édes Anna: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00398/12317.htm>

egy tőle éppen távoli helyre utalna. Az *itt* alkalmazásával viszont a térbeli tájékozódás középpontjaként a megnyilatkozó nem saját, hanem a nyelvileg hozzáférhetővé tett világbeli jelenet szereplőjének az elhelyezkedését jelöli ki. A megnyilatkozónak ugyanis lehetősége van a deiktikus kivetítésre, vagyis arra, hogy a deiktikus centrumot – részben vagy egészben – áthelyezze valaki másra, vagy esetleg valami másra. Amíg a (2a) az *itt* alkalmazásával a térbeli, addig a (2b) a *most* alkalmazásával az időbeli tájékozódás deiktikus centrumának áthelyezését példázza. Ám a (2b) második tagmondatában az időbeli tájékozódás deiktikus áthelyezése csupán részleges, hiszen az ott szereplő múlt idejű igealak (*vette észre*) már a megnyilatkozó kiindulópontot juttatja érvényre, ahogy az első tagmondat ugyancsak múlt idejű igealakja is (*elmerült*).

A deixis működését a megismerés kettős, fiziológiai és diszkurzív meghatározottságából következő egocentricizmus és szociocentrizmus tehát együttesen jellemzi. A megnyilatkozó ugyanis a deiktikus kifejezések alkalmazásával arra készíti a címzettjét, hogy az a figyelmét a beszédesemény hatókörébe vont dolgok és eseményekre, prototipikusan azok tér- és időbeli, valamint szociokulturális dimenziójára irányítsa, és azokat abból a kontextusfüggő kiindulópontból szemlélje, amelyet ő felkínált. Ennek következtében a deiktikus kifejezések a deiktikus centrumhoz, az interszubjektív referenciális tájékozódás szituációfüggő viszonyítási pontjaiból válnak feldolgozhatóvá.

4.1. Térjelölés és időjelölés

A kontextus fizikai világában a megnyilatkozónak mint fizikai entitásnak a pozíciója már önmagában is összetett kiindulópontként funkcionál, hiszen az időjelölésben ugyanúgy lényegi szerepet kap, mint a térjelölésben (lásd részletesen Tátrai 2017: 931–935).

(3) Alattunk a tenger, szemben a nap zuhan.³¹

A (3)-ban a nyelvileg hozzáférhetővé tett két elemi jelenet két szereplőjének, a *tengernek* és a *napnak* a térbeli elhelyezkedése egyaránt a megnyilatkozó térbeli pozíciójához képest válik feldolgozhatóvá. Előbbi esetben ez a deiktikus viszonyítási pont a személybeli lehorgonyozottság által objektiválódik is (*alattunk*), utóbbi esetben viszont a megnyilatkozó

---

³¹ http://m.zeneszoveg.hu/m_dalszoveg/18802/quimby/auto-egy-szerpentine-zeneszoveg.html

térbeli pozíciója anélkül funkcionál viszonyítási pontként, hogy maga a megnyilatkozó a jelenet szereplőjeként objektiválódna (*szemben*, vö. *velünk szemben*). Általánosságban elmondható tehát, hogy a megnyilatkozó térbeli pozíciója szituációfüggő viszonyítási pontokat kínál fel a referenciális jelenet térviszonyainak a feldolgozásához. Ám azt is hangsúlyozni kell, hogy a dolgok elhelyezkedése és mozgása más dolgok elhelyezkedéséhez és mozgásához képest is kijelölhető (pl. *a lába alatt / szemben vele zúgott a tenger*), sőt abszolutizálva, azaz akár a megnyilatkozótól, akár más térbeli entitástól függetlenül is megadható (pl. *nyugaton a nap zuhan*) (vö. Heine 1997).

Mindez azt jelenti, hogy a referenciális jelenet térbeli viszonyait a résztvevők egy tágabb figyelmi keretben, a tér referenciakeretében dolgozzák fel (lásd Tolcsvai Nagy 2017: 424–430). Ez a referenciakeret magában foglalja (i) a diskurzus résztvevőit mint konceptualizálókat, (ii) a figyelem középpontjában lévő, a referenciális jelenetben megnevezett, térben elhelyezett dolgot, (iii) egy másik, referenciapontként funkcionáló, ugyancsak térbeli dolgot, amelyhez a figyelem előterében lévő dolog viszonyítható, valamint (iv) a minden irányba kiterjedő teret, amelyben a közös figyelmi jelen résztvevői és a referenciális jelenet szereplői elhelyezkednek. A tér deiktikus jelölése esetén tehát referenciapontként nem a referenciális jelenet szereplőjeként megnevezett másik térbeli entitás funkcionál referenciapontként, hanem a térbeli entitásként feldolgozott megnyilatkozó pozíciója. Ez a szituációfüggő viszonyítási pont – ahogy a (3)-ban *szemben* alkalmazása mutatja – jellemzően nem kap nyelvi kidolgozást, de esetenként – ahogy a (3)-ban az *alattunk* példázza – a térjelölésnek ez a szituációfüggő kiindulópontja is objektiválódhat. Annyit még hozzá kell tenni ehhez, hogy természetesen a deiktikus centrum áthelyezése is a megnyilatkozó térbeli pozíciójához képest történik meg.

Az időjelölésről hasonlókat állapíthatunk meg. A megnyilatkozó időbeli pozíciója ugyancsak szituációfüggő referenciapontokat kínál fel a referenciális jelenet időviszonyainak a feldolgozásához. A (3)-ban például az első tagmondat elliptikussága, az igealak hiánya, illetve a második tagmondat igéjének jelenidejűsége (*zuhan*) azt jelzik, hogy a megfigyelt jelenetek ideje egybeesik a megfigyelés idejével. Ám az események ideje más események idejéhez képest ugyancsak kijelölhető (pl. *a megérkezés után a tengerparton sétáltak*), sőt abszolutizálható is, azaz a beszédidő, illetve más referenciaidő ismeretétől függetlenül is megadható (pl. *2019. április 24-én 18 és 19 óra között a tengerparton sétáltak*) (lásd még Tolcsvai Nagy 2017: 436–446). Mindez azt jelenti, hogy mind a térjelölésben, mind az időjelölésben, ha nem is kizárólagos, de központi szerepet játszanak a deiktikus műveletek.

A térdeixis azokat a nyelvi műveleteket fogja egybe, amelyek a beszédesemény fizikai világának megfigyeléséből származó ismereteket vonják be a diskurzus értelmezésébe. A

térdeixis úgy járul hozzá a diskurzus sikeres referenciális értelmezéséhez, hogy a referenciális jelenet térbeli viszonyait – a tér referenciakeretében mint tágabb figyelmi rendszerben (lásd Tolcsvai Nagy 2017: 424–430) – közvetlenül a résztvevők fizikai teréhez kapcsolja, onnan kínálva referenciapontokat annak feldolgozásához. A résztvevők fizikai terének megfigyeléséhez kötődő térdeixisről szólva az alábbiakban egyfelől azt kell kiemelni, hogy nyitott, prototípuselvű kategória. A kategória középpontjában azok a deiktikus kifejezések állnak, amelyek a beszédesemény terében észlelt dolgok elhelyezkedését, illetve mozgását jelenítik meg. Ugyanakkor a térdeixis fogalomkörébe vonhatók azok a dolgot, módot, állapotot, minőséget, mennyiséget és egyéb körülményt megjelenítő kifejezések is. Az ilyen – a megismerés szempontjából különböző tényezőkre vonatkozó – kifejezéseknek a megértése ugyanis szintén megköveteli a résztvevők fizikai terének ismeretét, feldolgozását. Másfelől a térdeixissel kapcsolatban azt is hangsúlyossá kell tenni, hogy egyben alapvető alkategóriája is a deixis átfogó kategóriájának. Ezt legjobban az mutatja, hogy a térbeli viszonyokat megjelenítő egyes deiktikus kifejezések akár személyközi, akár időbeli, akár diskurzusbeli viszonyok deiktikus kifejezésének a metaforikus alapjául szolgálnak.

A térdeixis prototipikus nyelvi lehetőségei a beszédesemény terében fizikailag észlelt (esetleg odaképzelt) élő és élettelen dolgok relatív elhelyezkedését, illetve mozgásuk irányát jelölik a résztvevők, azon belül is elsősorban a megnyilatkozó elhelyezkedéséhez képest. E szűkebben helydeixisnek nevezett művelet legtipikusabb esetei a magyarban az *itt, ott, ide, oda, innen, onnan, innét, onnét* stb. határozószói névmások, ahogy ezt a (4)-ben az *ide* alkalmazása is mutatja.

- (4) Kisnyugdijasok vagyunk és ezzel meg vagyunk elégedve, hogy ide leülhetünk, most megyünk haza ebédelni, délután megint jövünk kicsit.³²

Helydeixisként funkcionálhatnak továbbá bizonyos helyhatározószók is (*közel, távol, jobbra, balra, elöl, hátul, alul, felül* stb.). E határozószók értelmezése ugyancsak megköveteli a beszédesemény fizikai terének ismeretét, ahogy ezt a (3)-ban például a *szemben* szemléltette is. Sőt ugyancsak helydeixisként funkcionál a *jön-megy* igepár, ahogy az a (4)-ben is megfigyelhető: előbbi a megnyilatkozó aktuális elhelyezkedése felé (*jövünk*), utóbbi a tőle távolodó (*megyünk haza*) mozgást jeleníti meg (vö. még *hoz-visz, érkezik-távozik*).

---

³² <https://pannonrtv.com/rovatok/tarsadalom/es-megis-szeretjuk-nyarat>

A térdeixis ugyanakkor nemcsak konkrét helyet, hanem a beszédesemény fizikai világában, annak terében elhelyezkedő dolgot is megfigyelhetővé tehet, ahogy azt az (5)-ben az *ez* névmás mutatja.

(5) Jól áll ez nekem?³³

Az *ez*, *az* mutató névmások és ragozott alakjaik (pl. *azt nem venném fel*, *erre ráteheted*, *abba én nem tenném bele*) a térbeli viszonyítás szituációfüggő alapjául is szolgálnak. Sőt a térdeixis fogalomkörébe tartoznak azok a ragozott alakok is, amelyek egyéb körülményeket jelenítenek meg deiktikusan (pl. *na látod*, *ezért nem megyek veled sehová*; *mondtam*, *hogy ezzel nem megyünk semmire*). A palatális, illetve veláris hangrendű alakpárok ugyanis lehetőséget adnak a közel(ebb)i, illetve a távol(abb)i szembeállítására, illetve annak metaforikus kiaknázására (lásd ehhez Laczkó–Tátrai 2012, Tóth–Csatár 2014).

(6) Ez a város egy távoli bolygó,

Itt élni nem rossz és itt élni nem jó.³⁴

Mindazonáltal – ahogy a (6)-ban az *ez a város* szerkezet is mutatja – a dologra mutató névmás nemcsak önállóan, hanem egy determinált főnévvel együtt is funkcionálhat deiktikus nyelvi kifejezésként (lásd erről részletesen Laczkó 2008: 337–344). A dologra mutató névmások önálló használatban a nominális (lehorgonyzott főnévi) szerkezetekhez hasonlóan működnek, ugyanakkor lehorgonyzó elemként a magyarban csak korlátozottan jelennek meg (lásd erre az *e szék*, *ezen szék*, *eme szék*, *azon szék*, *ama szék* konstrukciókat), sokkal inkább jellemző az a használatuk (lásd *ez a szék*, *az a szék*), amellyel határozott névelővel lehorgonyzott főnevek téri specifikációját hajtják végre (lásd erről részletesen Laczkó–Tátrai 2012).

(7) a. És ez mindig így marad?³⁵

b. Miért néztél úgy arra a nőre?!³⁶

---

³³ <https://diop.hu/2020/04/21/visszaternek-az-oversize-napszemuvegek/>

³⁴ https://m.zeneszoveg.hu/m_dalszoveg/9608/europa-kiado/ez-a-varos-zeneszoveg.html

³⁵ <https://books.google.hu>

³⁶ <https://www.bien.hu/elaruljuk-milyen-nore-vagynak-ferfiak-legyel-akiro-l-minden-pasi-almodik/>

Emellett térdeixisként funkcionálnak azok a mutató névmások is, amelyek nem dologra vonatkoznak, hanem állapotra, mint a (7a)-ban az *így*, vagy módra, mint a (7b)-ben az *úgy*, illetve minőségre (pl. *ilyen, olyan*) vagy mennyiségre (pl. *ennyi, annyi*). A (3–7) példákban felsorolt kifejezések deiktikus használatának közös jellemzője ugyanis, hogy sikeres referenciális értelmezésük megköveteli a beszédesemény fizikai terének a diskurzus résztvevői által történő együttes megfigyelését, perceptuális feldolgozását.³⁷ Mindamellett – ahogy az a (2a)-ban az itt esetében már megfigyelhető volt – természetesen e nyelvi formáknak sem kizárt az anaforikus vagy a kataforikus használata.

A (3) kapcsán már szó esett arról, hogy közös figyelmi jelenet terében elhelyezkedő személyek mint fizikai entitások a térbeli tájékozódás kontextusfüggő viszonyítási pontjaként objektíválódhatnak is. Erről a személyes névmások bizonyos ragozott formái (*tőlem, nálad, hozzá* stb.), továbbá egyes névutók személyragos alakjai (*alattam, mögöttem, előtte* stb.) tanúskodnak. A beszédesemény résztvevői és az azon kívül eső személyek azonban nem egyszerűen csak térben érzékelhető entitások, hanem elsősorban egy társas, diszkurzív viszonyrendszer tagjai. A résztvevői szerepeket megjelenítő személydeixis kategóriája ennél fogva nemcsak kapcsolódik, hanem el is különül a térdeixis kategóriájától (lásd részletesen 3.2.).

Hasonló állapítható meg a tér- és az idődeixis viszonyáról is. A résztvevők fizikai világának ugyanis nemcsak tér-, hanem idővonzatkozásai is vannak. Habár tér és idő szorosan összekapcsolódik, azaz kölcsönösen feltételezi egymást, a deixis működése is azt erősíti, hogy a tér és az idő kategóriája el is válik egymástól.

(8) Korábban kellett volna elindulni, de most már mindegy.³⁸

A térdeixis (3–7) példákban szemléltetett eseteihez hasonlóan a (8)-ban szereplő *most* értelmezése például, amely ez esetben a megnyilatkozás elhangzásának idejét is magában foglaló rövid időtartamot jelöl, ugyancsak megköveteli a résztvevők fizikai világának ismeretét. Ugyanakkor az olyan időre vonatkozó deiktikus kifejezések sikeres referenciális értelmezéséhez, mint a (8)-ban a *korábban* vagy például a *tegnap, holnap, a múlt héten, a jövő*

---

³⁷ A résztvevők tényleges fizikai terében elhelyezkedő dologra történő rámutatás az úgynevezett autodeixis. Az úgynevezett heterodeixis esetében viszont a deiktikus nyelvi kifejezések nem a beszédesemény terében ott lévő, hanem csupán odaképzelt entitásokra vonatkoznak. Ez úgy lehetséges, hogy a megnyilatkozó rámutat egy, a résztvevők fizikai világában észlelhető dologra (fényképre, térképre, makettre, diagramra stb.), amely ikonikusan felidéri azt az entitást, amelyre a deiktikus kifejezés vonatkozik (pl. *ide megyünk nyáron nyaralni*; lásd Bencze 1993: 44, valamint Tolcsvai Nagy 2001: 178).

³⁸ <https://books.google.hu>

hónapban, tavaly, jövőre, már nem elegendő a beszédesemény fizikai terének a megfigyelése, perceptuális feldolgozása. E deiktikus kifejezések ugyanis olyan események nyelvi megjelenítéséhez járulnak hozzá, amelyek nem figyelhetők meg perceptuálisan, azaz episztemikus közvettség jellemzi őket (lásd Tolcsvai Nagy 2017: 439).

Mindazonáltal nemcsak a személy- és az idődeixis, hanem az úgynevezett diskurzusdeixis is elválasztható a térdeixis nyitott, prototípuselvű kategóriájától.

(9) Ennyi példa is eléggé szemlélteti a magyar joculator-epika stílusának gazdagságát, naiv szépségét³⁹

A (9)-ben található *ennyi* névmás nem a beszédesemény fizikai, hanem diskurzív terének az ismeretét, megfigyelését követeli meg, ennél fogva nem tér-, hanem diskurzusdeixisként funkcionál. A diskurzusdeixis olyan nyelvi művelet, amelyek az adott diskurzusra, illetve az adott diskurzus bizonyos részeire történő rámutatást valósítja meg. A diskurzusdeixis azért sajátos kategóriája a deixisnek, mert nem a résztvevők fizikai és társas világának szituatív tényezőit vonja be az értelmezésbe, hanem a diskurzust, illetve annak szerveződését teszi reflexió tárgyává (lásd részletesen Tátrai 2017: 974–976).

A nyelvi megismerésre általában, a deixis jelenségére pedig különösképpen igaz, hogy alapvető szerepet játszik benne az embereket körülvevő fizikai világ megtapasztalása, térbeli viszonyainak feldolgozása. A nem tegező formák is azt mutatják a magyarban, hogy a térbeliséggel összefüggő kifejezések alapul szolgálhatnak a személyközi viszonyok metaforikus kifejezéséhez (lásd részletesen 3.2.). A harmadik személyű formákat második személyű funkcióban alkalmazó nemtegezés esetei a TÉRBELI TÁVOLSÁG TÁRSADALMI TÁVOLSÁG metaforán alapulnak (vö. *Anna, leülnél ide? – Asszonyom, leülne ide?*). A szemtől szembeni társalgásokban ugyanis a második személyű alakokkal jelölt megszólítottak jellemzően a beszélőhöz közelebb helyezkednek el a térben, mint az egyéb harmadik személyű említettek. Ám ez egyáltalán nem elszigetelt jelenség, nem csak a társas deixissel kapcsolatban figyelhető meg. Az időbeli és a diskurzusbeli viszonyok deiktikus kifejezése is szoros kapcsolatot tart fenn a térbeli viszonyok nyelvi megjelenítésével (lásd Marmaridou 2000: 86–116).

(10) a. Itt nincs akkora zaj.

---

³⁹ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Spenot-a-magyar-irodalom-tortenete-1>

- b. Itt az ideje indulni.
- c. Itt nem térhetünk ki minden részletre.

Az *itt* határozószói névmás a térdeixis prototipikus kifejezőeszköze. A (10a–c) példákat tekintve azonban csak a (10a)-ban szereplő *itt* jelöl konkrét, fizikai helyet. E deiktikus kifejezés a (10b)-ben egy adott időpontot, a (10c)-ben pedig a diskurzus egy adott pontját jeleníti meg AZ IDŐ TÉR, illetve A DISKURZUS TÉR fogalmi metaforák segítségével (vö. Tolcsvai Nagy 2017: 255–262).

Ahogy arról korábban szó esett, a kontextus fizikai világában a megnyilatkozónak mint fizikai entitásnak a pozíciója nemcsak a térjelölésben, hanem az időjelölésben is lényegi szerepet játszik. Az idődeixis olyan nyelvi művelet, amely a diskurzus értelmezésébe bevonja a résztvevők fizikai világának időviszonyaival kapcsolatos ismereteket. Ezeket az ismereteket a résztvevők egy temporális referenciakeretben dolgozzák fel (lásd Tolcsvai Nagy 2017: 436–446). Az idődeixis a diskurzusban szóba kerülő események idejét (a megértett időt) a beszédesemény idejéhez kötve teszi hozzáférhetővé, amikor is a feldolgozás, a megértés zajlik. Olyan időpontokat vagy időtartamokat jelenít meg a referenciális jelenetben, amelyeket a közös figyelmi jelenet, az azon belüli megnyilatkozás idejéhez viszonyítva lehet sikeresen értelmezni.

Az idődeixis prototipikus alkalmazása, amely a temporális viszonyok szituációfüggő feldolgozását kínálja, szembeállítható az időviszonyoknak az éppen aktuális beszédeseménytől függetlenített megjelenítésével.

- (11) a. A következő megbeszélés jövő pénteken lesz.
- b. A következő megbeszélés 2019. november 8-án lesz.

A (11a)-ról és a (11b)-ről tételezzük fel, hogy ugyanarra az eseményre vonatkoznak. A (11a)-ban szereplő *jövő pénteken* deiktikus kifejezésként működik, mert sikeres referenciális értelmezése megköveteli annak ismeretét, hogy mikor is hangzott el ez a mondat. A (11b)-ben szereplő *2019. november 8-án* szerkezet megértéséhez viszont nincs szükség a résztvevők fizikai világával kapcsolatos kontextuális ismeretek mozgósítására, mert ez a kifejezés az adott eseményt olyan időtengelyen helyezi el, amelyen a beszédesemény idejének nincs kitüntetett pozíciója. Ez utóbbi esetben legfeljebb csak az a kulturális háttérismeret releváns, amely az adott időszámítási szisztémával kapcsolatos. Ugyanakkor lényeges az is, hogy a *lesz* igealak a (11a)-ban és a (11b)-ben is deiktikus kifejezésként funkcionál: a referenciális jelenet idejét a közös figyelmi jelenet idejéhez képest a jövőben helyezi el.

Az idődeixis legtipikusabb kifejezőeszközei azok a határozószók a magyarban (pl. *most, múltkor, majd, ma, tegnap, holnap, idén, tavaly, jövőre*), amelyek a szóba kerülő események idejét az adott megnyilatkozás elhangzásának idejéhez képest jelenítik meg. Az időre vonatkozó deiktikus kifejezések viszonyrendszerének középpontjában a *most* helyezkedik el, amely a megnyilatkozás éppen aktuális idejét jeleníti meg. A mutató névmások viszont – szemben a térdeixissel – nem a legjellemzőbb kifejezőeszközei az idődeixisnek. A tiszta deiktikus használat leginkább egyes magas hangrendű, közelre mutató névmásokra jellemző.

(12) Ilyenkor már nincs mivel hazamenni, a taxi többe kerülne, mint a szálloda⁴⁰

A (12)-ben található *ilyenkor* mutató névmás – prototipikus deiktikus kifejezésként – a megnyilatkozás elhangzását is magában foglaló, viszonylagosan rövid időtartamot jelenít meg, annak minőségére is utalva (vö. még a mennyiségre is utaló *ennyiszor* használatával). Deiktikus funkcióban jelenhetnek meg továbbá az olyan közelre mutató névmások, mint az *eddig, ezelőtt, ezután*, amelyek – kiaknázva AZ IDŐ TÉR fogalmi metafora nyújtotta lehetőségeket – a megnyilatkozás idejét közvetlenül megelőző vagy követő időtartamot jelölik. Hasonlóképpen metaforikusak azok az úgynevezett kifejtő mutató névmási idődeixisek, amelyek egy főnév segítségével fogalmilag kifejtette teszik a deiktikusan megjelölt időt (pl. *ebben az időben/órában/hónapban/évben, ezen az éjszakán/napon/ hétfőn/héten/nyáron*). Ezek a kifejezések általában olyan időtartamokat jelölnek, amelyek magát a beszédeseményt is magukban foglalják, de legalábbis a lehető legközelebb esnek ahhoz.

Az idő vonatkozásában viszont a távolra mutató névmások tisztán deiktikus használata jóval korlátozottabb, mint a közelre mutató névmásoké. A *most* ellentétpárjaként is felfogható *akkor* például csak meglehetősen sajátos körülmények között funkcionál prototipikus idődeixisként.

(13) a. Alig múlt tizennyolc akkor.

b. 1956-ban menekült Angliába. Alig múlt tizennyolc akkor.

c. Ötvenhat évvel ezelőtt menekült Angliába. Alig múlt tizennyolc akkor.

Ha valaki a (13a)-val kezd bele egy történet elbeszélésébe, és később sem jelöli meg pontosabban az időt, akkor az elbeszélte eseményeket az *akkor* deiktikus kifejezéssel a beszédesemény idejéhez képest, amikor a feldolgozás, megértés zajlik, csupán a múlt

---

⁴⁰ <https://books.google.hu>

bizonytalan távolába helyezi. De az is elképzelhető, hogy valaki egy fiatalembert ábrázoló régi fényképre mutatva teszi a (13a) megnyilatkozást. Ekkor az *akkor* névmás deiktikus használata az úgynevezett heterodeixis műveletével jár együtt, hiszen a fénykép csak ikonikusan idézi fel azt az időt, amelyet a beszédesemény 'most'-jával szembeállít. A másik két példa viszont az *akkor* névmás anaforikus használatát szemlélteti. A (13b)-ben az időt nem deiktikusan megjelenítő *1956-ban* kifejezés jelenik meg antcedensként. A (13c)-ben pedig az *ötvenhat évvel ezelőtt* deiktikus kifejezés funkcionál antcedensként a koreferenciális viszonyrendszer keretében. A temporális viszonyokat megjelenítő – akár önálló, akár kifejtő – távolra mutató névmások nem tisztán deiktikus, hanem anaforikus használata leginkább azzal függ össze, hogy olyan referenciális helyzetek időviszonyait teszik megérthetővé, amelyek nem figyelhetők meg perceptuálisan a résztvevők fizikai világában, és episztemikus közvetlenséggel nem is kapcsolódnak ahhoz. Amíg ugyanis a térben távoli észlelhető lehet, addig az időben távoli nem. Ebből a szempontból tehát lényegileg különböznek a közelre mutató névmási idődeixis korábban említett eseteitől, ahol a viszonyítási pont szerepét a megnyilatkozás létrehozásának ideje önmagában is könnyen betöltheti. Az olyan időviszonyokat jelölő távolra mutató névmásokra, mint például az *addig*, *abban az időben*, *azon az éjjelen*, inkább az jellemző, hogy viszonyítási pontként nem csupán a megnyilatkozás idejét jelölik ki, hanem a meg nem figyelhető, ámde megérthető referenciális jelenethez kötődő időpontot vagy időtartamot, amelyet – mint a (13b)-ben és a (13c)-ben – egy másik diskurzusbeli kifejezés jelenít meg. Megjegyzendő, hogy a (13a–c) példákban az *akkor* helyett szerepelhetett volna az *ekkor* is. Ám a deiktikus, illetve az anaforikus használat tekintetében az *ekkor* az az *akkor*-hoz hasonlóan viselkedik. Az *ekkor* ugyanis nem a *most* szinonimája, nem jelöli a megnyilatkozó aktuális idejét. Használata a deiktikus centrum áthelyezését jelöli a beszédesemény idejéről a szóba hozott esemény idejére (lásd Tátrai 2017: 976–980).

Az idődeixis művelete nemcsak határozószókkal és névmásokkal valósítható meg. Egyes ragos, illetve névutós névszók (pl. *őtkor*, *karácsonyig*, *augusztusban*, *három éve*, illetve *egy óra múlva*, *ebéd előtt*, *húsvét körül*) is megjelenhetnek deiktikus funkcióban. Ugyanis e kifejezések sikeres értelmezése is megkövetelheti a megnyilatkozás idejének mint szituációfüggő viszonyítási pontnak az ismeretét.

(14) a. Pénteken találkozunk a Kossuth Teátrum Terasz Színpadán ⁴¹

---

⁴¹ <https://www.glartent.com>

b. A megbeszélés után vele akarok beülni a pubba.⁴²

A (14a)-ban és a (14b)-ben található *pénteken*, illetve *a megbeszélés után* egyaránt deiktikus kifejezések. A megnyilatkozó ugyanis a (14a)-val vélhetően nem akármelyik péntekre utal, hanem arra, amelyik a megnyilatkozás elhangzásához a legközelebb esik. Ahogy valószínűleg a (14b)-vel sem egy tetszőleges megbeszélés utáni időtartamra utal, hanem az a kézenfekvő, hogy az adott beszédeseményhez képest a lehető legközelebbire.

Az idődeixis kiterjed az igeidők használatára is (vö. Lyons 1977: 667–690). A magyarban a három igeidő valamelyikével jelölt esemény idejét alapbeállításban a megnyilatkozás elhangzásának idejéhez viszonyítjuk, ahhoz képest helyezzük el a jelenben, a múltban vagy éppen a jövőben. Ám az igeidők használatának vannak kevésbé kontextusfüggő lehetőségei is.

(15) A szárazföldön is kiválóan tud mozogni.⁴³

A (15)-nek alapvetően kétféle értelmezése lehetséges. Egyfelől a benne szereplő mondat értelmezhető úgy (például ha egy megnyilatkozásban az *Odanézz!* felszólítást követi), hogy az egy konkrét – a résztvevők, de legalább a megnyilatkozó által megfigyelt – eseményre, mondjuk egy konkrét vízilónak konkrét cselekvésére vonatkozik, amely a beszédeseménnyel egy időben zajlik. Ekkor a jelen idejű igealak használata egyértelműen deiktikus, hiszen a résztvevők fizikai világával kapcsolatos ismereteket von be az értelmezésbe. Másfelől a (15)-nek lehetséges olyan generikus olvasata is, amelyben nem egy konkrét víziló konkrét mozgása jelenik meg, természetesen nem is egy konkrét időben: itt a vízilovak mozgásáról általánosságban és ennél fogva „időtlenül” van szó (vö. Kiefer 2000: 155–156). Ebben az esetben a kontextuális ismeretek szerepe és így a jelen idejű igealak deiktikus jellege is háttérbe szorul. A deiktikus jelleg azonban nemcsak a jelen idő esetében halványodhat el.

(16) a. Tegnap, mielőtt Ljubljánából pár napra áttettük volna székhelyünket a tengerparti Piranba, a szállodai magazinban látottak alapján úgy döntöttünk, ellátogatunk Bledbe.⁴⁴

b. Hol volt, hol nem volt, hetedhét országon is túl volt, még az Óperenciás-tengeren is túl, ahol a kurta farkú malac túr, volt egy szegény ember, s annak három fia.⁴⁵

⁴² <https://books.google.hu>

⁴³ <https://hirmagazin.sulinet.hu/hu/életmod/ki-van-a-vizilovakkal>

⁴⁴ https://mandiner.blog.hu/2008/07/23/bled_atuszaz

⁴⁵ <https://wwa.w.nepmese.hu/index.php/mesetar/mesek/trefas-mesek/a-nagyotmondo-legeny>

Habár a (16b)-ben ugyanúgy szerepelnek múlt idejű igealakok (*volt, volt, volt*), mint a (16a)-ban (*áttettük volna, döntöttünk*) azokat nagy valószínűséggel mégsem egy – a beszédeseményhez viszonyított – múltbeli eseményre vonatkoztatjuk. Csupán eltávolító funkciót tulajdonítunk nekik, amely az említett eseményeket a megnyilatkozáshoz képest meghatározatlan időbeli távolságba helyezi.

Az idődeixis prototipikus nyelvi megvalósulásai tehát azok a határozószók (pl. *most, tegnap, jövőre*), illetve azok a főnévi kidolgozást is tartalmazó szerkezetek (pl. *ebben a hónapban, három hete, két év múlva*), amelyek nemcsak tér- és időbeli kontiguitáson alapuló deiktikus kapcsolatot teremtenek a közös figyelmi jelenet és a referenciális jelenet között, hanem profilálják is azt. A deiktikus igeidők viszont – habár annak létrehozásában szerepet kaphatnak – önmagukban nem profilálják a tér- és időbeli kontiguitáson alapuló deiktikus kapcsolatot, csupán lehorgonyzó elemként funkcionálnak a véges igealakokban (vö. Langacker 2002).

Ám azzal együtt, hogy egy fikció keretében értelmezzük őket, a (16b)-ben szereplő elemi mondatok is lehorgonyzódnak a közös figyelmi jelenet interszjektív kontextusában. Az episztemikus lehorgonyzás azt jelenti, hogy a közös figyelmi jelenet interszjektív kontextusában a résztvevők a dolgokat és eseményeket megjelenítő elemi mondatokat, illetve az azokban megjelenő entításvonatkozású névszókat (főneveket) és folyamatjelentésű igéket a referenciális jelenetre vonatkoztatják (lásd Tolcsvai Nagy 2017: 301–305). A dolgokat megnevező főnevek esetében a határozatlanság, illetve a határozottság jelölése (*egy szegény ember, annak három fia, az Óperenciás-tengeren, az üveghegyen, a kurta farkú malac*), a dolgok közötti temporális relációt megnevező ige esetében pedig az idő, illetve a mód jelölése (*volt, túr*) segíti elő az elemi mondatok lehorgonyzását.

A lehorgonyzó nyelvi elemek alkalmazása azt segíti elő, hogy az adott diskurzusban megjelenő elemi mondatot arra a referenciális jelenetre – annak egészére vagy egy határolt részére – vonatkoztassuk, amelyre a közös figyelmi jelenet keretében, a diskurzus résztvevőinek figyelme irányul. Ez indokolja a deixis fogalmának olyan kiterjedt értelmezését, amely a lehorgonyzó elemeket is e nyitott, prototípuselvű kategóriába sorolja (a lehorgonyzó elemek és a deiktikus kifejezések összefüggéséről lásd Langacker 2002, 2015; Brisard 2002, 2021). Ugyanis a lehorgonyzó nyelvi elemek ugyanúgy kontextusfüggő viszonyítási pontokat jelölnek ki a dolgokat kifejező főnevek és azok közötti temporális relációt kifejező igék referenciális értelmezéséhez, mint ahogy a prototipikus deiktikus kifejezések (*én, te, itt, ott, most, tegnap* stb.) is kontextusfüggő viszonyítási pontokból kiindulva teszik hozzáférhetővé a

referenciális jelenet térbeli, időbeli vagy éppen személyközi viszonyait (vö. még Tanaka 2011: 29–30; Rühlemann–O’Donnell 2014: 334–337).

Am – ahogy erre a deiktikus igeidők kapcsán utaltunk rá – a prototipikus lehorgonyzó elemek lényeges pontokon különböznek is a prototipikus deiktikus kifejezésektől. A prototipikus deiktikus kifejezések a referenciális jelenet tér- és időbeli, illetve szociokulturális viszonyait olyan módon teszik hozzáférhetővé, hogy tér- és időbeli kontiguitáson alapuló lehorgonyzó kapcsolatot teremtenek a közös figyelmi jelenet és a referenciális jelenet között, továbbá profilálják is ezt a fajta lehorgonyzó kapcsolatot. A lehorgonyzó elemek viszont a közös figyelem interszubjektív kontextusában csupán mentális hozzáférést biztosítanak a referenciális jelenetben szereplő dolgokhoz és eseményekhez. Mindez azt jelenti, hogy a prototipikus lehorgonyzó elemek önmagukban nem teremtenek tér- és időbeli kontiguitáson alapuló kapcsolatot hogy a közös figyelem interszubjektív kontextusával mint alappal, és így nem is profilálják ezt a kapcsolatot.

4.2. Személyjelölés és társas attitűdjelölés

A szociokulturális szituáltságot mint kontextusfüggő kiindulópontot érvényre juttató társas deixis tehát olyan nyelvi művelet, amely a résztvevők társas világából származó ismereteket vonja be a diskurzus értelmezésébe (lásd Tátrai 2017: 968–974). A társas deixis – az említett kontextuális ismeretek mozgósításával – a szóba kerülő referenciális jelenet megértéséhez a megnyilatkozó szociokulturális szituáltságából kínál fel szituációfüggő referenciapontokat. A kontextus társas világában a megnyilatkozónak mint társas létezőnek a szociokulturális szituáltságáról szintén elmondható, hogy kontextusfüggő kiindulópontként történő funkcionálását sajátos kettősség jellemzi. A személyjelölés deiktikus műveleteivel egyfelől a beszédesemény résztvevői szerepeit hozza működésbe a referenciális jelenet szereplőinek azonosíthatósága érdekében. Másfelől a társas (szociokulturális) attitűdjelölés műveleteivel a résztvevők szociokulturális viszonyulásait juttatja érvényre.

(17) Ne akadj horogra! Maradj! Nekem

Bármily szar is, ez szerelem!⁴⁶

---

⁴⁶ <http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/12164/amorf-ordogok/zold-hullam-zeneszoveg.html>

A (17)-ben az *akadj*, illetve a *maradj* E/2. igealakok a beszédpartneret, a *nekem* E/1. névmás pedig a megnyilatkozót objektiválják a referenciális jelenet szereplőiként, amelyben a *szerelem* harmadik személyű entitásként konstruálódik meg. Az E/2. igealakok ugyanakkor a megnyilatkozó társas attitűdjét is érvényre juttatják azzal, hogy tegező formákként közvetlen, bizalmas viszonyt konstruálnak a résztvevők között. A társas attitűdjelölés azonban nem csupán a személyjelöléshez kötötten valósulhat meg. A megnyilatkozó szociokulturális pozíciója azon túl is kontextusfüggő kiindulópontul szolgál a referenciális jelenet interszubjektív megkonstruálásában (lásd Tátrai 2017: 935–938). A (17)-ben például a *szar* kifejezés használatával a megnyilatkozó anélkül is képes közvetlen, bizalmas viszonyt kialakítani a beszédpartnerével, hogy valamilyen megszólítással vagy tegező formával objektiválná őt. Sőt ezzel a kifejezéssel a megnyilatkozónak nemcsak a beszédpartnerhez, hanem a diskurzus megalkotottságához, továbbá az adott nyelvváltozat, nyelvi regiszter normáihoz való szociokulturális viszonyulása is érvényre jut. Így megszólalását sokan tekinthetik lazának, hétköznapiinak, esetleg durvának vagy éppen szlengesnek, sőt akár cinikusnak is. A társas attitűdjelölés tehát az alkalmazott nyelvi konstrukciókat a diskurzus megformálásával kapcsolatos, közösségi alapú, kulturális kötöttségű elvárásokkal hozza viszonyba, mégpedig a megnyilatkozó szociokulturális szituációjából kiindulva. Mindez pedig azt jelenti, hogy a társas deixis olyan nyitott kategória, amely nemcsak a referenciális jelenetbeli szereplők azonosításának, hanem a stílustulajdonítás műveleteinek is keretet ad.

A személyjelölés deiktikus műveletei a referenciális jelenet szereplőinek azonosítását a közös figyelmi jelenet interszubjektív kontextusához lehorgonyozva végzik el (vö. még Tolcsvai Nagy 2017: 430–435). Az egyes szám első és a második személyű deiktikus nyelvi konstrukciók a közös figyelmi jelenet résztvevőit, a megnyilatkozót és a címzettet objektiválják a referenciális jelenet szereplőiként (nemcsak társas létezőként, hanem fizikai entitásként, valamint mentális ágensként is). Az E/1. és E/2. szereplők egymáshoz való diszkurzív viszonyukban konstruálódnak meg. Így amíg az E/1. és E/2. szereplők konstruálása különbözik a diskurzus résztvevőinek nézőpontja szerint, addig egy E/3. szereplő konstruálása megegyezik a két résztvevő nézőpontja szerint (lásd Tolcsvai Nagy 2017: 433). A harmadik személyű konstrukciók ugyanis a referenciális jelenetnek azokat a szereplőit jelölik, akik nem azonosíthatók sem a megnyilatkozóval, sem a címzettel, pontosabban sem azok megfigyelhetővé tehető jelenbeli, múltbeli vagy éppen jövőbeli „én”-jével.

A személydeixis legszembetűnőbb esetei tehát a közös figyelmi jelenet résztvevőit, a megnyilatkozót és a címzettet a referenciális jelenet szereplőiként objektiváló első és második személyű személyes névmások. A magyarban azonban a résztvevői szerepekre történő

utalásnak más nyelvi lehetősége is van. A személyes névmások, illetve azok ragozott alakjai mellett a személydeixis az igealakokban, valamint a birtokos személyjeles főnevekben és névutókban morfológiailag is kifejeződik (vö. Ladányi 2017: 515–519).

- (18) a. Hello, I love you.
- b. Cześć, Kocham cię.
- c. Szia, szeretlek.

Az angol nyelvű (18a)-ban mind az első, mind a második személyt névmás (*I, you*) jelöli. A lengyel nyelvű (18b)-ben viszont csak a második személyt jelöli névmás (*cię*), az első személyt az igehez kapcsolódó inflexió morféma (*-m*) fejezi ki. A magyar nyelv is gyakran él ez utóbbi lehetőséggel (vö. *szeretem őt is*). Ám sajátosnak mondható abban, hogy – mint a (18c)-ben látható – egyetlen morfémában, a *-lak/-lek* suffixumban egyszerre is ki tudja fejezni az első személyű alanyt és a második személyű tárgyat (vö. Verschueren 1999: 78). Az első és második személyű formák – legyenek azok akár személyes névmások, akár inflexió morfémák – prototipikus deiktikus kifejezések, mivel sikeres referenciális értelmezésük a közös figyelmi jelenet társas világának feldolgozását, azon belül a beszédesemény résztvevőinek ismeretét követeli meg. Használatuk ugyanis egzisztenciális folytonosságot feltételez a közös figyelmi jelenet résztvevői és a referenciális jelenet e formákkal jelölt szereplői között. A második személyű formáknak azonban a magyarban is létezik kevésbé prototipikus deiktikus használata.

- (19) Sohase add fel a reményt, mert soha nem tudhatod, mit hoz a holnap. A rossz napok után jönnek a jók.⁴⁷

A (19)-ben található második személyű forma nem annyira egy konkrét címzettet, sokkal inkább általános alanyt jelöl (vö. *Az ember nem tudhatja, mit hoz a holnap*). Ebben az esetben az aktuális beszédesemény személyközi viszonyainak ismerete nem játszik lényegi szerepet a második személyű kifejezés sikeres értelmezésben (vö. Marmaridou 2000: 77–78).

A többes szám első és második személyű formáknak többféle deiktikus funkcióban is megjelenhetnek (lásd erről Laczkó–Tátrai 2015a). A többes szám első személynek két alapvető használati lehetősége van. Egyfelől az inkluzív használat, amelynek során a többes szám első a megnyilatkozó (és esetleg egyéb harmadik személy vagy személyek) mellett a címzett(ek)et is

---

⁴⁷ <https://www.citatum.hu/szo/tudhatod>

magában foglalja. Másfelől az exkluzív használat, amely a címzettet kizárja a referensek köréből, csak a megnyilatkozóra és egyéb harmadik személy(ek)re vonatkozik. Az inkluzív és az exkluzív használat tehát egyaránt heterogén többséget fejez ki. A 'mi' csupán a személy meglehetősen specifikus használati körű „királyi többes” esetében jelöl több 'én'-t, akkor is metonimikusan inkább jogi, mint természetes személyeket. Ugyanakkor – ahogy arról később szó esik még – a többes szám első személyű formák, hasonlóan a személyjelölés más formáihoz, a megnyilatkozó társas attitűdjét is kifejezhetik (vö. De Cock–Kluge 2016; Domonkosi 2016).

A többes szám második személyű formáknak ugyancsak két alapvető használata van. Egyfelől kifejezhet homogén többséget, azaz vonatkozhat több címzetre, jelölhet több személyből álló hallgatóságot. Másfelől kifejezhet heterogén többséget is, amikor a címzett(ek) mellett más, a beszédeseményen kívüli személy(ek)et is magában foglal. Mindazonáltal a T/1. és T/2. formákról általánosságban az állapítható meg, hogy alapesetben egyértelmű deiktikus funkciót töltenek be, hiszen sikeres referenciális értelmezésükhöz – hasonlóan, mint az E/1. és E/2. formák esetében – szükséges a közös figyelmi jelenet társas világának feldolgozása. Ez alól csak az erőteljes általánosítást kifejező megoldások jelentenek kivételt, hiszen ekkor a kifejezések deiktikus jellege háttérbe szorul.

A személydeixis szempontjából az első és második, illetve a harmadik személyű nyelvi formák (névmások és inflexiós morfémák) használata között alapvető, mélyen gyökerező különbség van. A harmadik személy deiktikus funkcióját elsősorban az első és második személy deiktikus funkciójához képest lehet meghatározni. A harmadik személyű deiktikus kifejezések vonatkozhatnak bárkire, aki nem résztvevője a beszédeseménynek, vagyis nem tölti be sem a megnyilatkozó, sem a címzett szerepét. Ha ugyanis egy ilyen személy a beszédesemény részesévé válna, már nem harmadik, hanem első vagy második személyű deiktikus kifejezések jelölnék őt.

(19) Bár, most, hogy számolgom, ki aktív még abból a válogatottból... Nézzük: ő igen, ő nem, ő igen, ő nem, ő sem... Tizenegy játékos. Közülük öten Krakkóban az újabb feljutásnál is ott voltak. Erre mondják, azt hiszem, a mai fiatalok: durva...⁴⁸

A harmadik személyű deiktikus kifejezések vonatkoztathatók – általában gesztussal kísérve – a beszédesemény fizikai világában jelen lévő egyéb személyekre. A (19)-ben például csak közvetlen interakcióban működhetne sikeresen a harmadik személyű névmásokkal jelölt

---

⁴⁸ https://www.jegkorongszovetseg.hu/vendegtoll_kibedi_peter

szereplők referenciális azonosítása, ahol a megnyilatkozónak lehetősége nyílna arra, hogy a gesztusaival tegye egyértelművé (akár autodeixis, akár heterodeixis formájában), a beszédhelyzetben kire is vonatkozik az első, kire a második, kire a többi harmadik személyű névmás.

Az első és második, illetve a harmadik személyű deixis megkülönböztetését még indokoltabbá teszi az a tény, hogy a harmadik személy – ellentétben az 'én' és a 'te' használatával – nemcsak deiktikus, hanem anaforikus (vagy kataforikus) funkcióban is szerepelhet (lásd még ehhez Fillmore 1975: 40–42; Lyons 1977: 660–661). Az anaforikus (vagy kataforikus) funkcióban használt harmadik személyű formák viszont – mint arról szó esett már – nem a beszédhelyzetben jelen lévő harmadik személyre vonatkoznak. Ennélfogva referenciális értelmezésükhöz nem a beszédhelyzet fizikai világának az ismerete szükséges, hanem egy nyelvi kidolgozott referenciapont (az *antecedens* vagy a *postcedens*) megtalálása.

(20) A rendezvény sztárja egyértelműen Greta Thunberg aktivista volt, láthatóan őt várta a leginkább a tömeg⁴⁹

A (20)-ban az *őt* harmadik személyű névmás az *Greta Thunberg* szövegbeli elemmel együtt (vele koreferenciális kapcsolatot teremtve) válik értelmezhetővé. Az első és második személyű formák azonban nem töltenek be olyan anaforikus funkciót, nem hoznak létre olyan koreferenciális viszonyt, mint a harmadik személyű formák (lásd még Pléh 1998: 164–171; valamint Tolcsvai Nagy 2001: 200–212). Sikeres referenciális értelmezésük ugyanis megköveteli a beszédhelyzet résztvevőinek az ismeretét: az 'én' mindig a megnyilatkozóból, a 'te' pedig mindig a címzettből kiindulva válik értelmezhetővé.

- (21) a. Én is vártam – mondta Kornél.
b. Te is várj! – mondta Kornél a barátjának.
c. Ő is várhat – mondta Kornél a lány felé pillantva.

Első ránézésre úgy tűnhet, hogy a (21a) és a (21b) példában kataforikus kapcsolat van az *én* és a *Kornél*, illetve a *te* és a *barátjának* diskurzusbeli elemek között, holott itt csak arról van szó, hogy a beszélő Kornél szavainak egyenes idézése után ismerteti annak kontextusát, legalábbis

---

⁴⁹ <https://24.hu/tudomany/2021/11/05/cop26-ensz-klimakonferencia-fridays-for-future-skocia-tuntetes-greta-thunberg/>

ami a résztvevői szerepeket illeti. Következésképpen az *én*, illetve *te* deiktikus nyelvi elemek, Kornél megnyilatkozásának részeként, beágyazódnak az őt idéző aktuális beszélő szövegébe. A (21c)-ben a harmadik személyű névmásnak is a beágyazott deiktikus használatára találunk példát, hiszen az *ő* az aktuális megnyilatkozó által ismertetett szituációban jelen lévő harmadik személyre, a lányra mutat rá, mégpedig az idézett beszélő gesztusával kísérvé.

A személydeixisről általánosságban az állapítható meg, hogy az első és második személyű nyelvi formák általában prototipikus, szimbolikus használattal jellemezhető deiktikus kifejezéseként funkcionálnak. A referenciális jelenet olyan szereplőit jelölik, akik megegyeznek a diskurzus résztvevőivel, de legalább is azok múltbeli vagy jövőbeli énjevel. A harmadik személyű deiktikus kifejezések (névmások és inflexiós morfémák) viszont, amelyek a beszédeseményen kívül eső személyekre vonatkoznak, nem tekinthetők a kategória prototipikus példányainak. Nem jellemzi őket ugyanis a deixis tisztán szimbolikus használata. Sikeres referenciális értelmezésük általában vagy gesztussal kísért használatot, vagy anaforikus (esetleg kataforikus) használatot követel meg. Habár a gesztussal kísért használatban profilálva van a közös figyelmi jelenet és a referenciális jelenet közötti, tér- és időbeli kontiguitáson alapuló deiktikus kapcsolat, ám ez éppen a gesztus használata által történik meg. Az anaforikus (és kataforikus) használat viszont – a személyt jelölő nominális szerkezetekhez hasonlóan – nem profilálja ezt a kapcsolatot. A harmadik személyű formák egyszerűen csak a beszédeseményen kívül eső szubjektumo(ka)t vagy objektumo(ka)t jelölnék (lásd erről részletesen Laczkó–Tátrai 2012).

A harmadik személy kategóriája ugyanakkor nemcsak az első és a második személyhez viszonyítva, hanem önmagában is a személydeixis prototípuselvű nyitottságát mutatja. A harmadik személyű névmás a magyarban jellemzően emberekre vagy akként kezelt élőlényekre vonatkozik, de jelölhet dolgokat is (vö.: *tedd be őket a fiókba*) (lásd erről részletesen Laczkó–Tátrai 2012; valamint vö. még Kocsány 1995; 2018). A harmadik személyű inflexiós morfémák pedig – anaforikus (vagy kataforikus) funkcióban – egyaránt vonatkozhatnak személyekre és dolgokra. Továbbá a nem prototipikus deiktikus kifejezéseként funkcionáló lehorgonyzott főnévi szerkezetek, jelöljenek azok akár személyeket, akár dolgokat, szintén tekinthetők harmadik személyűeknek.

A társas deixis kategóriájába a személyjelölés mellett az attitűdjelölés is beletartozik. A társas attitűddeixis a megnyilatkozó szociokulturális viszonyait, illetőleg viszonyulásait juttatja érvényre (vö. Verschueren 1999: 20–21; továbbá vö. még Yule 1996: 10–11; valamint Marmaridou 2000: 74–81). Az attitűddeixis abból a szempontból mutatja a társas deixis kategóriájának nyitottságát, hogy nem a referenciális jelenet szereplőinek a megnyilatkozó

kiindulópontjából történő azonosításában kap szerepet, hanem a megnyilatkozó szociokulturális szituáltságát érvényesíti kontextusfüggő kiindulópontként a konstruálásban. Ahogy arról már szó esett, a társas attitűdjelölés összekapcsolódhat személyjelöléssel, ám el is válhat attól. A társas attitűdjelölés személyjelöléssel összekapcsolódó jellegzetes nyelvi kifejezései a magyarban a tegező és nem tegező alakok, illetve a különböző felszólító és megszólító formák. E deiktikus kifejezések a megnyilatkozók és a címzettek között fennálló, pontosabban diskurzusról diskurzusra újra és újra létrejövő társas kapcsolatot, egyenrangú, illetve alá- vagy fölrendelt társadalmi viszonyt, valamint a közöttük lévő társadalmi távolságot (közelséget) teszik megjeleníthetővé.

- (22) a. Pista, te hol laksz?
- b. István, maga hol lakik?
- c. Besenyő úr, ön hol lakik?
- d. Besenyő Pista bácsi, hol tetszik lakni?
- e. A Besenyő Pista bácsi hol lakik?

A (22a–e) példákból látható, hogy a magyar azok közé a nyelvek közé tartozik, amelyek a címzethez fűződő szociokulturális viszonyulás kifejezésére tegező (22a) és nem tegező (22b–e) megoldásokat is alkalmaznak. A magyar nyelvben az általában bizalmasabb, közvetlenebb viszonyt kifejező tegezéssel szemben többféle, a társadalmi távolságot érzékeltető megoldás kínálkozik (vö. Domonkosi, 2016, 2002). A társadalmi távolságot kiemelő, de azért familiárisabb viszonyt tételező magázás (22b) és az egyértelműen formális kapcsolatot megjelenítő önözés (22c) mellett – azokkal akár kombinálódva – lehetőség van a kimondottan udvariasnak vagy udvariaskodónak ható tetszikelésre (22d) is (lásd Domonkosi–Kuna 2015). A (22e) pedig értelmezhető akként is, hogy abban a megszólításra alkalmas *Besenyő Pista bácsi* forma a *maga, ön* névmási megoldásokhoz hasonló funkciót tölt be. E nem tegező, távolságtartó megoldások közös jellemzője, hogy a címzett jelölésére harmadik személyű – tehát alapesetben a beszédeseményen kívül eső, a résztvevőktől általában térben is távolabb elhelyezkedő személyre vonatkozó – formákat alkalmaznak. E harmadik személyű inflexiók morféimák (ígeragok és birtokos személyjelek) a beszélő és címzettje közötti társadalmi távolság metaforikus megjelenítését, kiemelését teszik lehetővé (lásd erről pl. Yule 1996: 10–11; valamint Tolcsvai Nagy 1999: 165). A (29a–e) azt is szemléltetik néhány példával, hogy a tegező és nem tegező formák mellett a címzett megszólítására alkalmazható különféle megoldások (*Pista, István, Besenyő úr, Besenyő Pista bácsi*) is kifejezhetik a megnyilatkozó

társadalmi viszonyulását. E megoldások természetesen közel sem merítik ki a magyarra jellemző megszólítási lehetőségeket. Annyi mindenestre megjegyezhető, hogy a magyar beszélők a megszólításokat a tegező és nem tegező formákkal kombinálva árnyaltan ki tudják fejezni a résztvevők közötti különféle személyközi kapcsolatokat. A (22a–e) ebből csak néhány jellemző együttállást mutatott be.

A többes szám első személy sem csupán a referenciális jelenet szereplőinek kontextusfüggő azonosításában kaphat szerepet. E formák alkalmazásával a megnyilatkozó a társas attitűdjét is kifejezésre juttathatja.

(23) a. Nem tudhatjuk, hogy mikor következhet be pozitív változás.⁵⁰

b. Hogy vagyunk, hogy vagyunk?, viccelődött Rákosi elvtárs... Jól vagyunk, jól vagyunk, viccelődtek a parasztok.⁵¹

c. Ma 2 szurit kaptunk.⁵²

d. Nem csukjuk be az ablakot?⁵³

Ahogy a (19)-ben az egyes szám második személy (*tudhatod*), úgy a (30a)-ban a többes szám első személy teszi lehetővé az általános alany jelölését. A többes szám első személy alkalmazása ugyanakkor itt a megnyilatkozó azonosulását, szolidaritását, azaz tágabban a társas attitűdjét is kifejezi azzal, hogy az állítást önmagára is vonatkoztatja, illetve hogy a saját nem tudását másokra kiterjesztve feltételez általános információhiányt. A (23b) és a (23c) megnyilatkozója esetében az önmagára vonatkoztatás pedig már csak virtuálisan történik meg, a viccbeli kommunista politikus esetében ugyanúgy, mint a kisgyerekes anya kommentjében. A (23b) kérdésében a referenciális jelenet szereplőjeként a megszólított parasztokat, a (23c)-ben pedig a szóba hozott kisgyereket azonosítjuk, akikkel kapcsolatban a beszélők kifejezik a társas viszonyulásukat. A (23d) ugyancsak a többes szám első személy virtuális használatát szemlélteti (lásd részletesen Veres-Guspiel 2017). Képzeljük el, hogy egy szobában többen vannak, és az ablaktól legtávolabb elhelyezkedő személy teszi fel a fenti kérdést. Mivel egy ablak becsukása általában nem több ember közös cselekvése, ez esetben jó okunk van azt indirekt kérésként értelmezni, vagyis azt feltételezni, hogy itt a megnyilatkozó valaki mással kívánja végrehajtani a megjelölt cselekvést. Ha viszont a megnyilatkozó az ablakhoz

---

⁵⁰ <https://www.citatum.hu/idezet/126651>

⁵¹ https://logout.hu/tema/viccrovat_6/hsz_8301-8350.html

⁵² <https://www.babanet.hu/tarsalgo/viewtopic.php?p=2429979>

⁵³ A példa Veres-Guspiel (2017) empirikus vizsgálatából származik.

legközelebb helyezkedne el, kérdését célszerű lenne indirekt ajánlatként értelmezni, vagyis úgy, hogy ekkor a megnyilatkozó saját maga kívánja becsukni az ablakot. Mindenesetre akár kérésként, akár ajánlatként jelenik meg a (23d), a megnyilatkozó azzal, hogy közösségként konstruálja meg a jelenlévőket, a konstruálásban kifejezésre juttatja a társas viszonyulását.

A személyjelöléssel összekapcsolódó attitűddeixis azonban nem csak a megnyilatkozó és a címzett(ek) viszonylatában értelmezhető. A megnyilatkozó az egyéb harmadik személyekhez fűződő társas viszonyulását is kifejezi azzal, ahogy ezt a harmadik személyt megemlíti. A *Pista, István, Besenyő úr, Besenyő Pista bácsi* kifejezésekkel például nemcsak megszólítani lehet valakit, hanem meg is lehet említeni. A megemlítés pedig a harmadik személy vonatkozásában ugyanúgy megjeleníti a megnyilatkozó társas viszonyulását, mint a megszólítás a második személy vonatkozásában.

A társas deixis kategóriájának nyitottságára figyelmeztet, hogy a társas attitűdjelölés nem csupán a személyjelöléshez kötötten valósulhat meg. A megnyilatkozó szociokulturális helyzete azon túl is kontextusfüggő kiindulópontul szolgál a referenciális jelenet interszubjektív megkonstruálásában. A megnyilatkozó ugyanis a hozzáférhetővé tenni kívánt tapasztalatok nyelvi megkonstruálását viszonyba hozza azokkal a közösségi alapú, kulturális kötöttségű elvárásokkal, amelyek az adekvát nyelvi megformálással kapcsolatban mozgósíthatók a közös figyelmi jelenet résztvevői számára (lásd Tátrai 2012; Tátrai–Ballagó 2020). A megformálásban érvényesülő kontextusfüggő szociokulturális viszonyulás (a személyközi viszonyokon túl a diskurzus megalkotottságához, a nyelvi konstrukciók időbeliségéhez, a szóba kerülő dolgok értékességéhez, az adott nyelvváltozat normáihoz) a stílustulajdonítás társas deiktikus természetére mutat rá. A szociokulturális tényezőket működésbe hozó nyelvi konstrukciók stilisztikai potenciálját a közös figyelmi jelenet interszubjektív szociokulturális kontextusában alkalmazása ennél fogva olyan szociokulturális deixisként funkcionál, amely e konstrukciók teszi kiaknázhatóvá (lásd még ehhez Tátrai 2012a; Simon 2014; vö. még Stockwell 2002: 41–57).

A társas attitűdjelöléssel összefüggésben hangsúlyozni kell, hogy a diskurzus résztvevőinek társas világról való tudása nem korlátozódik a személyközi (interperszonális) viszonyokkal kapcsolatos ismeretek mozgósítására (lásd ehhez Bartha–Hámori 2010), annál tágabb viszonyrendszert foglal magában. A közös figyelmi jelenet társas világában ugyanis – amellet, hogy az egymás iránti szociális figyelem képességén alapuló, diadikus jellegű interperszonális kapcsolatteremtésre is lehetőség nyílik – az egymás mentális állapotait befolyásoló figyelemirányítás képességét kiaknázó közös, társas cselekvés, a triadikus jellegű interszubjektív megismerés zajlik (lásd Tátrai 2017: 911–916).

4.3. Ellenőrző kérdések

1. Mi teszi egocentrikussá, illetve szociocentrikussá a deixis működését?
2. Miben hasonlítanak és miben különböznek a lehorgonyzó elemek a prototipikus deiktikus kifejezésektől?
3. Mi teszi nyitottá a térdeixis kategóriáját?
4. Mi teszi nyitottá a társas deixis kategóriáját?

5. A MONDATOK KONTEXTUALIZÁCIÓJA

A magyar mondat Imrényi András által kidolgozott többdimenziós modelljében az elemi mondat (egyszerű mondat, tagmondat) egyrésztől lehorgonyozott folyamatként (D1), másrésztől közlési aktusként (D2), harmadrészt diskurzushoz ágyazott üzenetként (D3) is értelmezést nyer (Imrényi 2017a, 2017b). A kontextualizáció mind a három dimenzióban releváns és lényeges szempontként jelenik meg, más-más módokon megnyilvánulva. Amíg a mondat D1 dimenziójában a kontextualizáció a lehorgonyozás interszubsztívitásával, addig a D2 dimenzióban az interaktivitásával, a D3 dimenzióban pedig a diszkurzivitásával tart fenn szoros kapcsolatot, kiemelve azok lényegi szerepét jelentésképzésben.

A D1 dimenzióban, ahol a mondat lehorgonyozott folyamatként kap értelmezést, a kontextus és a nyelvtan kapcsolata alapvető módon nyilvánul meg (vö. basic grounding; Langacker 2015). Ekkor az elemi jelenetként megkonstruálódó mondat a közös figyelmi jelenet interszubsztív kontextusához mint alaphoz horgonyzódik le episztemikusan, akár önmagában is egész referenciális jelenetként, akár annak határolt részeként funkcionálva. Mindez azt jelenti, hogy ekkor a mondat kontextualizációja a figyelemirányítás triadikus, interszubsztív aktusának keretében valósul meg, vagyis úgy, ahogyan valaki, valakinek, valamire irányítja a figyelmét valósul meg. Ennek keretében tulajdonítható kiemelt szerep a kontextualizáló konstrukciók két korábban bevezetett alaptípusának, a deiktikus és a reflexív kontextualizálóknak (lásd 2.2.).

A D2 dimenzióban, ahol a mondat kommunikatív aktusként jelenik meg, a lehorgonyzásnak nem az interszubsztív, hanem az interaktív jellege válik meghatározóvá (vö. interaktív grounding); Langacker 2015). Amikor ugyanis a különböző kommunikációs helyzetekben megnyilatkozunk, e megnyilatkozások mondataival különböző kommunikatív cselekvéseket is végrehajtunk. Például utasításokat adunk, megállapításokat teszünk, kérdéseket fogalmazunk meg, figyelmeztetünk, bocsánatot kérünk. Mindez azt jelenti, hogy az elemi jeleneteket megkonstruáló mondatok a diskurzushoz köthető társas cselekvések megvalósításában is fontos szerepet kapnak. A különböző közlési funkciókban megjelenő mondatokkal kapcsolatban az a központi kérdés, hogy milyen összefüggés van a mondatok szerkezete és cselekvésértéke között. A kontextualizáció szempontjából pedig az a központi kérdés, hogy melyek azok a

kontextualizáló konstrukciók a mondatban, amelyek a mondat cselekvésértékét, azaz illokúciós erejét felismerhetővé teszik (erről részletesen a 6. fejezetben lesz szó).

A D3 dimenzióban viszont, ahol a mondat diskurzusba ágyazott üzenetként (információcsomagként) válik leírhatóvá (vö. anchoring; Langacker 2015), az elemi mondatoknak azok a részei funkcionálnak kontextualizáló elemekként, amelyek „a mondatban kifejezett, a figyelem előterébe helyezett információ könnyebb feldolgozását és/vagy a beszélő szándékainak megfelelő értelmezését, értékelését segítik a befogadás folyamatában” (Imrényi 2017: 744–745, lásd még Halliday 2014: 109). A modell az információk feldolgozásával, megértésével kapcsolatos (anchoring) kontextualizálásnak többféle típusa között tesz különbséget: (i) személyhez, dologhoz kötés, (ii) időbeli és térbeli elhelyezés, (iii) az episztemikus modalitás, az evidencialitás és (iv) az értékelő attitűd jelölése, (v) a diskurzus részei közötti kapcsolat jelzése, (vi) mondatbevezető típusjelölők, valamint (vii) értelmezők alkalmazása (lásd részletesen Imrényi 2017: 745–758).

Az alábbiakban egyfelől arról esik szó részletesen, hogy az elemi mondat D3 dimenziója kapcsán sorolt kontextualizáló konstrukciói közül a személyhez, dologhoz kötés, valamint az időbeli és térbeli elhelyezés szoros kapcsolatot tart fenn a korábban már tárgyalt deiktikus kontextualizálással (lásd 4.). Ennek keretében a 5.1. a kontextualizálás jelöltségének kérdését is tárgyalja. Másfelől az alábbiakban az is reflexió tárgyává válik, hogy a D3 további kontextualizáló konstrukciói (az episztemikus modalitás, az evidencialitás és az értékelő attitűd jelölői, (v) a diskurzus részei közötti kapcsolat jelölői, a mondatbevezető típusjelölők, valamint az értelmezők) egyaránt reflexív kontextualizálóként (lásd 2.2.) funkcionálnak. A 5.2. alfejezet amellet hoz érveket, hogy amíg a D1 dimenzióban e kontextualizáló konstrukciók referenciapontokat jelölnek ki az elemi jelenetek interszubjektív feldolgozásához, addig a D3-ban – hasonlóan a személyhez, dologhoz kötéshez, valamint az időbeli és térbeli elhelyezéshez – kezdőpontokként funkcionálnak az információk diskurzusba ágyazásához.

5.1. A deiktikus kontextualizálók

Az elemi mondatok D3 dimenziójában a személyhez, dologhoz kötés, valamint az időbeli és térbeli elhelyezés (anchoring) kontextualizálói a mondat keretében hozzáférhetővé tett, a figyelem előterébe helyezett információk diskurzusbeli feldolgozását deiktikus műveletek eredményeiként segítik elő. Az a kontextualizáló elem ugyanis, amely a figyelem előterébe helyezett információt valamilyen dologszerű entitáshoz köti a mondatban, egyfelől

szükségképpen első, második vagy harmadik személyként, azaz deiktikus művelet eredményeként konstruálódik meg, ahogyan az időbeli és térbeli elhelyezést kezdeményező elem is a közös figyelmi jelenet interszjektív kontextusához, azon belül is annak fizikai világához lehorgonyozva történik meg. Másfelől a személyhez, dologhoz kötést, illetve időbeli és térbeli elhelyezést kezdeményező mondatbeli konstrukciók deiktikus természetét az is mutatja, hogy azok a mondatban lehorgonyzódó folyamatnak is integráns részeként funkcionálnak.

Ugyanakkor reflexió tárgyává kell tenni azt a lényegi különbséget is, amely a D1 deiktikus kontextualizálóinak, valamint a D3-ban a mondat személyhez, dologhoz kötést, illetve idő- és térbeli elhelyezést végző kontextualizáló konstrukcióinak a működése között fennáll. Ez ugyanis a kontextualizációs működésük közötti szoros összefüggést is világosabbá, könnyebben leírhatóvá teszi.

- (1) a. Most ebből a bölcsőből engedjem ki őket? Énnekem nem kell, hogy vigasztalj.
- b. Ez az asszony volt nekem ötödik éve minden.

Az (1a) első mondatában a *most* deiktikus kontextualizáló konstrukció végzi el a figyelem előterébe helyezett információ időbeli elhelyezését a mondatban, a példa második mondatában pedig az *énnekem* hajtja végre a személyhez, dologhoz kötést. Az (1b)-ben viszont sem az *ez* *az asszony*,⁵⁴ sem a *nekem* deiktikus kifejezések nem hajtják végre a személyhez, dologhoz kötést mint kontextualizáló műveletet az adott elemi mondatban, hiszen a figyelem előterében lévő információkhoz, azaz a kontextualizált információk közé tartoznak, ahogy ugyanezért az *ötödik éve* deiktikus kifejezés sem kap szerepet az adott elemi mondatban az időbeli elhelyezésben. Amíg a deiktikus személyjelölés a közös figyelmi jelenet (vagyis a megfigyelői jelenet) valamely entitásához, jellemzően a megnyilatkozóhoz mint társas létezőhöz képest teszik lehetővé a mondatbeli szereplők azonosítását, addig az előtérbe helyezett információk személyhez, dologhoz kötése a referenciális jelenet (vagyis annak keretében a megfigyelt elemi jelenet) valamilyen dologszerűen megkonstruálódó entitásához viszonyítva történik meg. Hasonlóképpen: amíg a deiktikus tér- és időjelölés a közös figyelmi jelenet (vagyis a megfigyelői jelenet) teréhez és idejéhez, jellemzően a megnyilatkozóhoz mint fizikai entitáshoz képest teszi lehetővé az elemi jelenet feldolgozását, addig a mondat D3 dimenziójában az időbeli és a térbeli elhelyezés a referenciális jelenet (vagyis a megfigyelt jelenet) valamilyen

---

⁵⁴ Az *ez az asszony* azért nem személyhez, dologhoz kötést végrehajtó kontextualizáló elem a mondatban, mert a mondat főhangsúllyal kezdődik (I. Imrényi 2019).

térként, illetve időként megkonstruálódó pozíciójához viszonyítva történik meg.⁵⁵ Ám – ahogy alább erről még szó esik – e különbségtételből még korántsem következik, hogy az információk diskurzusba ágyazását érintő kontextualizálás (konkrétabban a személyhez, dologhoz kötés, illetve az időbeli és térbeli elhelyezés) független lenne a kontextusfüggő kiindulópontoknak (konkrétabban a megnyilatkozó tér- és időbeli pozíciójának, valamint szociokulturális szituáltságának) a működésétől.

A fentebb mondottak annyit jelentenek, hogy a deiktikus konstrukciók mint kontextualizálók az elemi mondatok episztemikus lehorgonyzását kezdeményezik a diskurzusban. A személyhez, dologhoz kötés, illetve az időbeli és térbeli elhelyezés konstrukciói mint kontextualizáló elemek viszont konceptuálisan horgonyozzák le a diskurzusban a figyelem előterébe helyezett információkat. Az elemi mondaton belül a személyhez, dologhoz kötés, illetve az időbeli és térbeli elhelyezést kezdeményező kontextuáló elemek mondatkezdő pozíciója szimptomatikusan mutatja, ahogyan ezek a kontextualizálók az elemi jelenetté formálódó információk diskurzusba ágyazásának fogalmi ösvényét kijelölik. A D3-ban történő kontextualizálást mint jelentésviszonyt ugyanis szórendi, prozódiai megoldások jelölik: a figyelem előterében lévő kontextualizált rész, amelynek megértéséhez a mondat kontextualizáló elemei háttérrel adnak, prozódiai szempontból prominensebb, a szórend tekintetében pedig belsőbb helyzetű (lásd Imrényi 2017: 745, vö. 2019: 30–35). E kontextualizálók hatóköre az elemi jelenetnek, mint a referenciális jelenet határolt egységének a feldolgozására terjed ki (vö. Imrényi 2017: 747–750). A megnyilatkozó tér- és időbeli pozícióját, illetve szociokulturális szituáltságát mint kontextusfüggő kiindulópontokat érvényre juttató, deiktikus természetű lehorgonyzó konstrukciók viszont a referenciális jelenetnek mint egésznek a kontextuális értelmezésében játszanak lényegi szerepet (vö. Tátrai 2017: 1000–1006).

Mindamellet a személyhez, dologhoz kötésben, illetve az időbeli és térbeli elhelyezés szoros összefüggését a deiktikus kontextualizálással az is nyilvánvalóvá teszi a magyarban, hogy előbbi kontextualizálások az alapbeállítás szerint akkor maradnak jelöletlenek, azaz akkor nem igénylik az adott relációt kidolgozó kontextualizáló elem szerepeltetését a mondatban, ha a közös figyelmi jelent résztvevőinek, azon belül is elsősorban a megnyilatkozónak a tér- és időbeli pozícióját, illetve szociokulturális szituációját jelölik ki a figyelem előterébe helyezett

---

⁵⁵ Ahogy már láhattuk, az episztemikus lehorgonyzás jelenségével kapcsolatban az angol nyelvű szakirodalomban nemcsak a *grounding* (l. pl. Brisard, 2002, Langacker 2002), hanem az *anchoring* is (l. pl. Verschueren 2000) használatos. Ugyanez mondható el a fogalmi lehorgonyzásról is, amelyet szintén jelölhet a *grounding* is (l. pl. Givón 2008), és az *anchoring* is (l. pl. Langacker 2012). A problémához l. még Simon 2014.

információk fogalmi lehorgonyzásának a kiindulópontjaként (vö. Imrényi 2017: 750, 1. részletesebben 2019: 35–43). A mondatban megjelenő kontextualizáló elemek pedig éppen azt teszik jelöltté nyelvi szimbólumokkal, hogy a személyhez, dologhoz kötésnek, illetve időbeli és térbeli elhelyezésnek mint konceptuális viszonynak a feldolgozása az említett kontextusfüggő kiindulópontoktól eltérő kiindulópontokhoz képest történik.

- (2) Észrevettem, hogy rá akar ütni a rudasra, de még időben kivettem a kezéből az ostort.

A (2) első és harmadik tagmondata azt szemlélteti, amikor az első személyhez kötés marad jelöletlen az elemi mondatban (a második személy esetében ezt a (1a)-ban szereplő *Énnekem nem kell, hogy vigasztalj* második tagmondata szemlélteti).⁵⁶ A harmadik személyhez kötés jellemzően akkor marad jelöletlen a mondatban, azaz akkor nem történik meg a személyhez kötés kontextualizáló elemmel, ha koreferenciális viszony tételezhető az adott elemi mondatban anaforaként (vagy kataforaként) feldolgozott dologszerű entitás és a diskurzus egy másik elemi mondatában nominálissal kidolgozott entitás, az antecedens (vagy posztcedens) között. A (2) második tagmondatában például (*rá akar ütni a rudasra*) a személyhez kötés nem történik meg kontextualizáló elemmel (azaz jelöletlen marad, hogy ki akar ráütni a rudasra), ám az adott személy, akinek ezt a cselekvést tulajdoníthatjuk (a novella Teleszkai nevű szereplője), a szövegelőzményben meg van nevezve (a koreferenciáról l. részletesen Tolcsvai Nagy 2001: 194–238, valamint vö. még 2017: 495–499).

A kontextualizációnak az elemi mondat D3 dimenziójában történő funkcionálása abból a szempontból mutatja rendszer és a használat kölcsönös feltételezettségét, hogy az elemi mondatok különböző kontextualizáló konstrukciói szorosan összekapcsolódnak a különböző kontextusfüggő kiindulópontok működésével. És mindez nemcsak a személyhez, dologhoz kötésről, illetve az időbeli és térbeli elhelyezésről mondható el.

---

⁵⁶ Mindazonáltal abból, hogy a diskurzus résztvevőinek tér- és időbeli pozíciója, illetve szociokulturális szituáltsága jelenti az alapbeállítást a személyhez, dologhoz kötés, illetve az időbeli és térbeli elhelyezés szempontjából, korántsem nem következik az, hogy a fogalmi lehorgonyzásnak ezek a kiindulópontjai minden esetben jelöletlenek maradnak. A (7a) második, összetett mondatának első tagmondatában például az *énnekem* olyan kontextualizáló elem, amely a megnyilatkozó személyéhez köti a figyelem előterébe helyezett információkat. Ahogy az időbeli elhelyezés szempontjából a (7a) első mondatában (*Most ebből a bölcsőből engedjem ki őket?*) a *most* kontextualizáló elem a megnyilatkozó időbeli pozícióját teszi jelöltté.

5.2. A reflexív kontextualizálók

Ahogy arról korábban szó esett, a reflexív kontextualizálók általános jellemzője, hogy a megnyilatkozónak a nyelvi szimbólumok diskurzusbeli alkalmazásához való reflexív viszonyulását teszik jelöltté. Ahogy korábban szó esett róla (lásd 2.2.), a D1 dimenzióban a reflexív kontextualizálók a megnyilatkozó tudati beállítódásához mint kontextusfüggő kiindulópontokhoz képest jelölnek ki referenciapontokat egy adott elemi jelenet episztemikus lehorgonyzása érdekében. A D3 dimenzióban viszont – hasonlóan azokhoz az anchoring kontextualizálókhoz, amelyek az előtérbe helyezett információk személyhez és dolog kötését, illetve térbeli és időbeli elhelyezését végzik el – a reflexív kontextualizálók kezdőpontokat jelölnek az adott információk diskurzusba ágyazásához (vö. Langacker 2015).

Ezeknek a kontextusfüggő kiindulópontként a tudati beállítódást érvényre juttató kontextualizáló konstrukcióknak sajátos, ugyanakkor jellegadó csoportját alkotják a megnyilatkozónak mint ismeretekkel, vágyakkal, szándékokkal és érzelmekkel rendelkező mentális ágensnek a közöltekhez való szubjektív viszonyulását (attitűdjét) nyelvileg felismerhetővé tevő kontextualizálók.

(3) De szerintem neki már akkor kezdetett rohadni, csak a haja lobogott fönt.

Az elemi mondatban ezek közé a kontextualizálók közé tartoznak az episztemikus modalitás, az evidencialitás, valamint az értékelő attitűd kifejezői, amelyek a résztvevők mentális világából jelölnek ki kontextusfüggő referenciapontokat a referenciális jelenet határolt egységének a könnyebb feldolgozásához, illetve jobb megértéséhez. Ahogy egy korábban idézett részben (*Talán most roppant össze visszavonhatatlanul*) a *talán*, úgy a (3) első tagmondatában a *szerintem* funkcionál ilyen szubjektív viszonyulást kifejező reflexív kontextualizálóként az episztemikus bizonytalanság jelölésével (egyébiránt a *kezdetett rohadni* szerkezetben a *-het* morféma is hasonló funkciót tölt be).

Az elemi mondat Imrényi által megnevezett fajtái közül még a mondatbevezető típusjelölők mutatnak hasonlóságot a közös figyelmi jelenet mentális világából kontextusfüggő referenciapontot felkínáló és egyúttal a fogalmi lehorgonyzáshoz kezdőpontként funkcionáló kontextualizálókkal (vö. Imrényi 2017: 752–754).

(4) Ha megszámolod, talán egy tiszta szó se marad, csak hazugság.

A (4)-ben például a *ha* a mondatban lehorgonyzó folyamatot hipotetikus szituációként teszi hozzáférhetővé. Az Imrényinél szereplő további kontextualizálók, a diskurzus szerveződését jelölő elemek, valamint az értelmezők egyéb reflexív viszonyulások tesznek a kontextualizáció részévé.

(5) De hát muszáj volt, nem?

Ahogy az (5)-ben a *de hát* konstrukció is szemlélteti, a diskurzus részei közötti kapcsolat feldolgozására reflektáló kontextualizáló elemek szintén a megnyilatkozó tudati beállítódásának mint kontextusfüggő kiindulópontnak a működésével kapcsolódnak össze. Az ilyen típusú kontextualizálók egyfelől a mellérendelő viszonyok feldolgozásának kontextualizáló szerepére irányítják a figyelmet (lásd Kugler 2017: 854–880), másfelől arra, hogy a diskurzus koherenciája nem csupán referenciális, hanem relációs természetű is egyben (lásd Sanders–Spooren 2001), ahogy ezt a diskurzus részei közötti kapcsolat feldolgozásában szerepet kapó olyan metapragmatikai jelzések is reflexió tárgyává teszik, mint a különféle diskurzusjelölők. Továbbá az (5) példa azzal, hogy egy utókérdést (*nem?*) is tartalmaz, lehetőséget nyújt arra is, hogy utalni lehessen a rekontextualizáció jelenségére, amely az értelmezők esetében is lényegi szerepet játszik (lásd Imrényi 2017: 755–758, továbbá vö. még Krizsa–Szabó 2019, Roskó 2020).

(6) Csak ugye, itt a kápolnánál volt meg az esküvő annak idején

A (6)-ban az *a kápolnánál* jelenik meg olyan értelmező konstrukcióként, amely az *itt* deiktikus kifejezést értelmezi utólagosan, azaz kiaknázza az *itt* nyelvi szimbólum adott mondatban történő alkalmazásához való reflexív, metapragmatikai viszonyulás rekontextualizációs lehetőséget.

A reflexív kontextualizálókról szólva azt is ki kell emelni, hogy nemcsak az elemi mondatokon belül, hanem azokon túl is megjelenhetnek olyan konstrukciók, amelyek a nyelvi szimbólumok diskurzusbeli alkalmazásához való reflexív viszonyulást teszik nyelvileg kidolgozottá. Így a reflexív kontextualizálók közé tartoznak a kontextualizáló tagmondatok is, amelyek a közölkéhez való explicit metapragmatikai viszonyulást külön elemi jelenetként konstruálják meg, jellemzően olyan predikációként funkcionálva, amely a kontextuált tagmondatot a kontextus mentális világához horgonyozza le (lásd részletesen Kugler 2017: 844–848, 874–878, valamint 2019, vö. még Langacker 2008, Pelyvás 2006).

(7) Te meg, látszik, nem tudod, mi az ünnep!

A (7)-ben mellékmondatként megfigyelhetővé tett elemi jelenethez (*mi az ünnep*) hozzákapcsolódik a beszédpartner nemtudását tematizáló, az ő tudati beállítódására reflektáló főmondat (*te meg nem tudod*), amelybe beékelődik még egy ezt kontextualizáló tagmondat (*látszik*), amely a beszélő tudati beállítódására reflektál.⁵⁷

A nyelvi szimbólumok alkalmazásához kapcsolódó reflexív viszonyulást ugyanakkor önálló kontextualizáló mondatok is kifejezhetik, ahogy ezt a (8) is szemlélteti, amellyel a megnyilatkozó egy hosszabb, jónéhány mondatból álló szövegrészletre reflektál, így kontextualizálva azt.

(8) Nagyon nehéz civileknek megmagyarázni.⁵⁸

Továbbá reflexív kontextualizálóként funkcionálnak a diskurzusokhoz külsődlegesen kapcsolódó metapragmatikai jelzések, az úgynevezett paratextusok is (lásd Genette 1996).

(9) Mészöly Miklós: Szárnyas lovak

Az olyan paratextusok, mint például a (9)-ben a szerző neve a mű címe, illetve az azokhoz hasonlóan címkeszerű műfajmegjelölések, al- és fejezetcímek, tartalomjegyzékek, valamint a mondatokba formált, szövegszerű előszók, utószók, fűlszövegek és lábjegyzetek lényeges kontextualizáló szerepet töltenek az irodalmi (szépirodalmi, tudományos, hivatalos és publicisztikai) szövegek megértése során.

Visszatérve a kontextualizáló tagmondatokra, az is elmondható róluk, hogy – hasonlóan az elemi mondat episztemikus modalitást és evidencialitást, illetve értékelő attitűdöt kifejező reflexív kontextualizálóihoz – ugyancsak a közöltekhez való szubjektív attitűdöt (a szubjektumként érvényesített viszonyulást) teszik nyelvi reflexió tárgyává. A megnyilatkozóknak mint konceptualizálóknak a közöltekhez való szubjektív viszonyulása

---

⁵⁷ A reflexív kontextualizálás keretében a lehorgonyzó predikációt megvalósító kontextualizáló tagmondatok túl, amelyek jellemzője, hogy aktiváltságuk ideiglenes, a figyelem áthelyeződik róluk a célszerkezetre, azok a mentális működést megjelenítő tagmondatok is értelmezhetők, amelyek nem a megnyilatkozó tudati beállítódását teszik metapragmatikai reflexió tárgyává (vö. Kugler 2017: 874–878).

⁵⁸ Ez a példa Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényéből származik.
<https://mek.oszk.hu/02200/02285/02285.htm>

többféleképpen megkonstruálódhat. Egyfelől érvényre juthat az adott kontextualizáló konstrukcióban rejtetten, szubjektív(ebb)en, vagyis anélkül, hogy a megnyilatkozó önmagát az adott kontextualizáló konstrukcióban mentális ágensként, azaz akként megfigyelhető szereplőként objektíválná. Ezt nevezi Langacker (2006) szubjektívizációnak (lásd még ehhez Tolcsvai Nagy 2017: 462–466).

- (10) a. Szombat van, biztos elmentek pálinkázni
- b. Egy biztos: számunkra ismeretlen módon szenvedett

A (10a) második tagmondatában a *biztos* alkalmazása az elemi mondat keretében szemlélteti a reflexív kontextualizálás szubjektív(ebb)en történő megkonstruálását, a (10b) pedig egy kontextualizáló tagmondat (*egy biztos*) esetében hoz példát arra, amikor abban a kontextualizáló nem objektíválódik, azaz nem horgonyzódik le a személyjelölés által szereplőként.⁵⁹ Másfelől annak a lehetősége is fennáll, hogy a megnyilatkozónak a közöltekhez való szubjektív viszonyulása nyíltabban, objektív(ebb)en konstruálódjon meg.

- (11) a. Pedig szerintem itt már föl tudna kapaszkodni a két ló.
- b. Azt hiszem, meghúztam kicsit őket az utolsó emelésnél.

A (11a)-ban a *szerintem* elem ugyanúgy a résztvevők mentális világából jelöl ki kontextusfüggő referenciapontot az elemi mondatban hozzáférhetővé tett jelenet a könnyebb feldolgozásához, illetve jobb megértéséhez, mint a (16a)-ban a *biztos* elem. Ám a *szerintem* kontextualizáló elem a közöltekhez való reflexív viszonyulást objektív(ebb)en, a megnyilatkozóhoz mint szubjektumhoz lehorgonyozva, azaz a jelenet mentális feldolgozásának kontextusfüggő referenciapontját is objektíválva fejezi ki. A (11b) kontextualizáló tagmondata (*azt hiszem*) – szemben a (10b) kontextualizáló mondatával (*egy biztos*) – ugyancsak objektív(ebb)en konstruálja meg a reflexív kontextualizálást. Általánosságban az mondható el, hogy a szubjektív(ebb) konstruálás inkább az elemi mondaton belüli reflexív kontextualizálást, míg az objektív(ebb) konstruálás inkább a tagmondattal történő kontextualizálást jellemzi. Utóbbi ugyanis már önmagában is lehorgonyzott jelenetként konstruálódik meg.

Mindazonáltal a reflexív kontextualizálókkal kapcsolatban a szubjektívizáció nemcsak az objektívizációval, hanem a perspektívizációval kapcsolatban is reflexió tárgyává tehető (lásd

---

⁵⁹ Történeti szempontból megemlíthető, hogy az elemi mondaton belüli kontextualizálók gyakran önálló tagmondatból származnak (pl. a *talán az (ügy) találom, hogy*, a *bizony* pedig a *bizonyos, hogy* tagmondatból).

Sanders–Spooren 1997: 86–95). Ahogy a (10)–(11) példáiban is megfigyelhető, a tudati beállítódás mint kontextusfüggő kiindulópont alapesetben a megnyilatkozóhoz mint mentális ágenshez kötődik.⁶⁰

(12) de lehet, hogy az egész csak egy álom mérgezése.

Ezt akár a (12) is szemléltethetné, hiszen az ott szereplő kontextualizáló tagmondatnak (*de lehet*) könnyű olyan értelmezését adni, hogy az az adott megnyilatkozó episztemikus bizonytalanságát teszi nyelvileg hozzáférhetővé. Ám a *Szárnyas lovak* című novella kontextusában célszerűbbnek tűnik úgy értelmezni ezt a kontextualizáló tagmondatot, hogy abban a történetmondó nem a saját aktuális, hanem a történet szereplőjeként átélt korábbi bizonytalanságát jeleníti meg. Azaz: kontextusfüggő kiindulópontként nem a saját aktuális tudati beállítódására reflektál, hanem korábbi énjének tudati beállítódására. Ahogy ugyanis arról korábban már szó esett, ez a fajta kontextusfüggő kiindulópont is áthelyeződhet más – az aktuális megnyilatkozótól különböző – mentális ágensre (vö. még Tátrai 2017: 1049–1051, 2019: 18–25).

(13) a. A látogatás után pedig éppen ő kezdett faggatni, hogy mért mentünk oda.
b. A tegnapi viharban persze nem jött senki ide, amikor leszakadt a villámhárító...

A (13a) a perspektivizációt egy függő idézettel szemlélteti, ahol a reflexív kontextualizálóként funkcionáló idéző mondat a referenciális jelenet egy harmadik személyként megkonstruált szereplőjének a tudati pozícióját hozza játékba (l. *ő kezdett faggatni*). A (13b) pedig a perspektivizációt az irónia jelenségével összefüggésben problematizálja. Ha a példában található megnyilatkozást úgy értjük, hogy annak beszélője a villámhárító leszakadásával összefüggésben feltételezett segítségnyújtás elmaradását nemhogy nem helyesli, hanem egyenesen az azzal kapcsolatos kritikáját implikálja, akkor abban a *persze* kifejezés ironikus értelmezését követjük. Így ennek a példának a segítségével is rá lehet mutatni arra, hogy egy nyelvi konstrukció ironikus értelmezésének alapvető feltétele és velejárója a perspektivizáció felismerése, vagyis annak tudatosítása, hogy az aktuális megnyilatkozó az adott konstrukció

---

⁶⁰ E tanulmányban – szemben korábbi írásaimmal (vö. pl. Tátrai 2011: xx, 2019: 18–20) – nem teszek javaslatot a szubjektivizáció langackeri fogalomértelmezésének kiterjesztett értelmezésére (vö. még Sander–Spooren 1997), a szubjektivizációt itt a reflexív kontextualizálók jellemzéséhez, nem pedig átfogó magyarázatához alkalmazom.

erejéig elhárítja magától a mondottak érvényességéért a felelősséget (vagyis azt nem mondja komolyan). Az irónia így a perspektivizációra alapozott rejtett (implikált) metapragmatikai reflexióként teszi lehetővé egy szituáció kritikai értékelését (lásd Tátrai 2017: 1053–1057).

5.3. Ellenőrző kérdések

1. Hogyan jelenik meg a kontextualizáció a mondat különböző dimenzióiban?
2. Mi jellemzi a deiktikus kontextualizálók mondatbeli működését?
3. Mi jellemzi a reflexív kontextualizálók mondatbeli működését?

6. A KÖZÖS CSELEKVÉSEK DISZKURZÍV MINTÁZATAI

A nyelv és a cselekvés között szoros kapcsolat van. A közös figyelmi jelenetekként funkcionáló diskurzusok a nyelv közegében zajló interakciók is egyben. A nyelvi interakciók olyan összehangolt, közös emberi cselekvések, amelyek lényegi szerepet játszanak az emberek egyéb – nem vagy nem kizárólag nyelvi – cselekvéseinek az összehangolásában, illetve végrehajtásában (lásd 2.).⁶¹ Például részt vehetünk olyan nyelvi interakcióban, amelynek keretében útbaigazítást kérünk és kapunk valakitől, de olyanban is, amelynek keretében a másikkal közösen összeszerelünk egy gyerekágyat, sőt olyanban is, amelynek keretében tudományos problémák értelmezéséhez igyekszünk fogódzókat nyújtani az olvasóink számára.

A nyelvi interakcióban a megnyilatkozóként fellépő résztvevő tölti be a cselekvő szerepét. A maga figyelemirányítási aktusával kezdeményező szerepet játszik a diskurzus keretében zajló társas cselekvések végrehajtásában. A megnyilatkozás feldolgozási egységként megjelenő elemi mondat pedig kommunikatív cselekvést megvalósító beszédaktusként is funkcionál. A nyelv és a cselekvés közötti szoros kapcsolat tehát a diskurzusban, a megnyilatkozásban és a mondatban egyaránt megmutatkozik:

- a diskurzus az abban résztvevők összehangolt emberi cselekvése, nyelvi interakció;
- a megnyilatkozás a diskurzus egyik résztvevőjének a figyelemirányítási aktusa;
- a mondat a megnyilatkozás keretében megvalósuló beszédaktus.

A beszédaktusok tehát azok a kommunikatív cselekvések, amelyeket a megnyilatkozásaink keretében kimondott vagy leírt mondatainkkal megvalósítunk.⁶² Amikor ugyanis a különböző kommunikációs helyzetekben megnyilatkozunk, e megnyilatkozások mondataival különböző kommunikatív cselekvéseket is végrehajtunk. Például utasításokat adunk, megállapításokat teszünk, kérdéseket fogalmazunk meg, figyelmeztetünk, bocsánatot kérünk, könyörgünk, ígéretet teszünk, bókákat mondunk, vagy éppen panaszkodunk. A megnyilatkozó ugyanis azzal, hogy a diskurzus keretében befogadója figyelmét valamilyen kommunikatív céllal egy

---

⁶¹ A közös cselekvés (joint action) és az összehangolás (coordination) fogalmához lásd Croft 2009.

⁶² A beszédaktusok pragmatikai vizsgálatának, amelyet Austin (1962) indított el, áttekintő bemutatására lásd Sbisà 2009, valamint magyar nyelvre irányuló empirikus vizsgálatokkal összefüggésben lásd Szili 2004.

referenciális jelenetre irányítja, valamilyen változást is előidéz kettejük világában. A referenciális jelenet közös megfigyelése során a mondataival egyfelől kifejezésre juttatja a saját mentális állapotait: ismereteit, szándékait, vágyait, érzelmeit. Másfelől ezekkel a mondatokkal a másik mentális irányultságát is befolyásolja, azaz hatást gyakorol annak mentális állapotaira: ismereteire, vágyaira, szándékaira vagy éppen érzelmeire.

A beszédaktusokkal kapcsolatban először azt a központi kérdéssel foglalkozunk, hogy milyen összefüggés van a mondatok és a kommunikatív cselekvések, illetve a mondatok szerkezete és cselekvésértéke között, azaz hogyan horgonyzódnak le interakcionálisan a mondatok a közös figyelem kontextusában (6.1.). Ezt követően azt tárgyaljuk, hogy a beszédaktusok mint mondatokkal megvalósuló kommunikatív cselekvések a kommunikációs szándékok hármas irányulása alapján hogyan sorolhatók különböző alaptípusokba (6.2). Az áttekintés során a magyarra jellemző konstruálási módokra fókuszálunk.

6.1. A mondatok mint beszédaktusok

A beszédaktusokként funkcionáló mondatok valamilyen változást kezdeményeznek a résztvevőket magában foglaló (belső), illetve az őket körülvevő (külső) világban. A megnyilatkozások keretében kimondott vagy leírt mondatok ugyanis nem csak elemi jeleneteket konstruálnak meg és horgonyoznak le a diskurzus világában. Az adott diskurzusokban a különböző közlési funkcióban megjelenő mondatok valamilyen kommunikatív célt szolgáló társas cselekvést is megvalósítanak.

- (1) a. Ez a lány nagyon szép.
- b. Ígérem, majd bemutatlak neki.

Talán nem nehéz elképzelni egy olyan szituációt, amelyben a (1a) és a (1b) egy párbeszéd két fordulója. Ebben az esetben a bemutatást megígérő személy akkor érti meg azt, amit beszédpartnere mondott, ha bizonyos kommunikatív szándékokat is tulajdonít neki. Válaszából kitűnik, hogy beszédpartnere megnyilatkozását olyan indirekt kérésként értelmezte, amelyet módjában áll teljesíteni. Ebben az esetben tehát az (1a) a kérés, az (1b) pedig az ígéret kommunikatív cselekvését hajtja végre. A kommunikatív cselekvésekkel a megnyilatkozónak

természetesen az is a szándékában áll, hogy valamilyen hatást váltson ki a beszélőtársában.⁶³ Az (1b) megnyilatkozója például akkor éri el a kívánt hatást, ha címzettje nagy reményeket táplál az iránt, hogy a közeljövőben bemutatják a számára közel sem érdektelen személynek. Mindehhez azonban hozzá kell tenni, hogy a megnyilatkozó az (1a) mondattal nem csak akkor valósíthat meg sikeresen egy kommunikatív cselekvést, ha az kérésként értelmezhető. Adott esetben az (1a) akkor is sikeres kommunikatív cselekvés lehet, ha a beszédpartner annyit érti meg, hogy a beszélő egyszerűen meg van győződve arról, amit állít.

A mondatok a közös figyelmi jelenet kontextusában, annak interakcionális jellegét kiaknázva válnak kommunikatív cselekvésekké.⁶⁴ Egy mondat akkor tölti be sikeresen a maga közlési funkcióját, ha a diskurzus mindkét résztvevője ugyanazt a beszédcselekvés-értéket tulajdonítja neki, vagyis ha a befogadó sikeresen felismeri, hogy a megnyilatkozónak az adott mondat kimondásával milyen kommunikációs szándéka van. Ezt a kontextualizációs folyamatot nagyban megkönnyíti, hogy léteznek olyan konvencionális nyelvi megoldások, amelyek jelzik a mondat cselekvésértékét, azaz illokúciós erejét felismerhetővé teszik.⁶⁵ Ezek a fajta kontextualizáló konstrukciók a mondat interakcionális lehorgonyzásában, azaz a mondat beszédaktusként történő értelmezésében kapnak lényegi szerepet (vö. 4.).

- (2) a. Ígérem, majd bemutatlak neki.
- b. Kérlek, tedd ezt meg most azonnal!

A (2a) és a (2b) egyaránt tartalmaz egy-egy olyan főmondatot (*Ígérem*, illetve *Kérlek*), amelyek különálló elemi jelenetekként konstruálják meg azokat a kommunikatív cselekvéseket (az ígéretet és a kérést), amelyeket a megnyilatkozó a mellékmondatokban kifejtettekkel összefüggésben megvalósítani kíván. Az adott elemi mondatok beszédcselekvés-értékét azonban nem csak egy másik, explicit metapragmatikai jelzésként funkcionáló elemi mondat teheti jelöltté. A beszédcselekvés-érték magában az adott elemi mondatban is jelöltté válhat. Szemben a (2a)-val, ahol nem jelzi nyelvi megoldás – legalább is az itt megjelenő írásbeli formájában – a mellékmondat cselekvésértékét, a (2b)-ben az igealak felszólító módja (*tedd*), valamint a szórendi inverzió (*tedd ezt meg*) olyan konvencionális nyelvi megoldások, azaz

---

⁶³ Austin 1962.

⁶⁴ Langacker 2015.

⁶⁵ A beszédaktus-elmélet a kommunikatív cselekvéseket az itt ismertetettől eltérően, logikai kiindulópontból tárgyalja. Searle (2000: 138–140) szerint az illokúciós aktust megvalósító mondatok két összetevőből állnak. Egyrészt a *propozícióból*, amely a beszédaktus tartalmi oldalát jelenti, másrészt az *illokúciós erőből*, amely azt teszi lehetővé, hogy a beszédaktus cselekvésértékkel rendelkezzen.

olyan interakcionális kontextualizálók, amelyek a mondat közlési (interaktív) funkcióját, azon belül is a cselekvésértékét jelzik.⁶⁶

A beszédcselekvés-érték jelzésének legszembetűnőbb esetei az olyan ún. performatív igék, mint a (2a)-ban szereplő *ígérem* és a (2b)-ben szereplő *kérlek* mellett például az *esküszöm*, a *megparancsolom*, a *sajnálom*, a *köszönöm*, az *állítom*, a *bemutatom*, a *megállapítom*. A performatív igék olyan első személyű, jelen idejű igealakok, amelyek a megnyilatkozóhoz lehorgonyozva teszik explicitté azt a kommunikatív cselekvést, amelyet a megnyilatkozó az adott mondattal végre kíván hajtani. (A szintén a (2a)-ban szereplő *bemutatlak* itt nem performatív ige, mert nem a megnyilatkozó aktuálisan végrehajtott beszédaktusára vonatkozik, hanem egy jövőbeli, megígért beszédaktusnak a leírására.) Ahogy a (2a–b) is megmutatta, a performatív igék jellemzően főmondatokként konstruálódnak meg a magyarban is. Ezek a performatív ígét tartalmazó főmondatok a reflexív kontextualizálók közé sorolhatók, hiszen olyan expliciten metanyelvi konstrukciókként funkcionálnak, amelyek a megnyilatkozónak a nyelvi szimbólumok diskurzusbeli alkalmazásához való reflexív viszonyulását teszik jelöltté. E főmondatok ugyanis – kontextusfüggő kiindulópontként a megnyilatkozó tudati beállítódását érvényre juttatva – azt az interaktív kontextust teszik explicitté, amelyben a mellékmondat közlési funkciója feldolgozhatóvá válik.

- (3) a. Köszönöm a fontos észrevételeket.
b. Kérem a számlát!

Ugyanakkor – ahogy ezt a (3a–b) is mutatja – a magyarban is előfordul, hogy a performatív igék nem kontextualizáló tagmondatként konstruálódnak meg. Ekkor az adott mondat magjaként valósítják meg az adott kommunikatív cselekvést, így kapva lényegi szerepet a mondat interakcionális lehorgonyzásában.

Mindazonáltal azt is ki emelni, hogy nem minden beszédaktus valósítható meg performatív igékkel.⁶⁷ Egyfelől a sértés nem hajtható végre a *megsértetek* igealakkal, ahogy a kigúnyolás sem a *kigúnyollak*, sőt a fenyegetés sem a *megfenyegetlek* igealakkal. Másfelől a

---

⁶⁶ A beszédcselekvés-értéket jelző nyelvi konvenciókra a klasszikus beszédaktus-elméletben az illokúciós erőt jelölő eszközök (illocutionary force indicating devices, IFIDs) az elterjedt elnevezés (lásd pl. Searle 1998), itt azonban a interakcionális kontextualizálók elnevezést részesítjük előnyben (vö. Langacker 2015).

⁶⁷ A performatív ígét nem tartalmazó megnyilatkozások cselekvésértékének problémáját generatív szemantikai keretben értelmező John Ross (1970) állította fel az úgynevezett performatív hipotézist. E hipotézis szerint minden mondat mélyszerkezete tartalmaz egy performatív ígét, amely a performatív törlés miatt nem jelenik meg a felszíni szerkezetben. A performatív hipotézis kritikai bemutatására lásd Yule 1996: 51–52, Reboul–Moeschler 2000: 39–41, valamint Marmaridou 2000: 187–189, amelyek szerint a performatív hipotézisből lényegében annyi tartható fenn, hogy a beszédaktusok konvencionálisan megvalósíthatók.

meggyőzés sem valósítható meg egyszerűen a *meggyőzlek* kimondásával, ahogy a tanítás sem a *megtanítalak* egyszerű kimondásával. Az előbbi esetekben ugyanis értékelésbeli, az utóbbi esetekben pedig időbeli különbség, illetve feszültség van az adott kommunikatív cselekvés leírása és annak megvalósítása között. Következésképpen a beszédaktusokat kifejező igéknek csak egy – igaz, jelentős – része működik performatív igeként, a másik részük viszont nem hajt végre beszédaktust, csak leírja azokat.⁶⁸ Mindehhez hozzátehető még az is, hogy bizonyos állandósult határozós szerkezetek (*magunk között mondva, őszintén szólva, az igazat megvallva* stb.) a performatív igékhez hasonlóan funkcionálnak, hiszen ugyancsak a hozzájuk kapcsolódó elemi mondat cselekvésértékét jelölik.

Ahogy az a (2b) mellékmondatában is megfigyelhető volt, a beszédcselekvés-érték jelzésének vannak egyéb lehetőségei. Szemben a performatív igékkel, amelyek külön elemi mondatként is megkonstruálódhatnak, a beszédcselekvés-érték jelölésének ezek a konvencionális nyelvi megoldásai az adott elemi mondat szerkezetébe integrálódva jelzik annak közlési funkcióját.

- (4) a. Még találkozunk [intonációs kontúr megállapításként kimondva]
- b. Még találkozunk [intonációs kontúr ígéretként kimondva]
- c. Még találkozunk [fenyegetés intonációs kontúrja]
- d. Még találkozunk [eldöntendő kérdés intonációs kontúrja]
- e. Még találkozunk [felkiáltás intonációs kontúrja]

A (4)-ban szereplő mondat többféle beszédaktus lehetőségét hordozza magában. Adott körülmények között funkcionálhat akár a jövőre vonatkozó egyszerű megállapításként (4a), ugyanakkor egyaránt lehet pozitív töltetű ígéret (4b) vagy negatív töltetű fenyegetés (4b) is. Sőt megvalósulhat akár az informálódást megcélzó eldöntendő kérdésként (4d) vagy erős érzelmi töltéssel rendelkező felkiáltásként (4e) is. Ha ez az egymondatos megnyilatkozás szóban hangzik el, kevés az esély arra, hogy tévesen ítéljük meg a megnyilatkozó szándékát, és az esetleges ígéretet fenyegetésként vagy az esetleges fenyegetést kérdésként értelmezzük. Az intonáció és a hangsúly ugyanis önmagában is jelezni tudja a mondat cselekvésértékét. Az erőteljes expresszivitást emellett kifejezhetik még különböző mondatszók (*jaj, hűha* stb.), az eldöntendő kérdésben pedig az *-e, ugye, vajon* partikulák is jelölhetik a cselekvésértéket. A

---

⁶⁸ A beszédaktusigékből kiinduló szemantikai osztályozások a beszédaktusok részletes felsorolását adják, Wierzbicka (1987) például 270 beszédaktusigét sorol 37 típusba. A beszédaktusok klasszifikációjának áttekintését a magyar nyelv vonatkozásában lásd Szili 2004: 91–96.

lexikai megoldások, valamint az intonáció és a hangsúly adta lehetőségek mellett egyéb nyelvi konvenciók is szerepet kapnak a megnyilatkozó kommunikációs szándékának a felismertetésében: az alkalmazásba vett igemód, a szórend ugyancsak szerepet játszik az adott mondat cselekvésértékének kifejezésében. Ahogy az írott médiumokban az olyan írásjelek, mint a felkiáltójel és a kérdőjel, vagy a különféle emotikonok (pl. 😊) szintén interakcionális kontextualizálókként működnek.

Kommunikatív cselekvések azonban nem csak az elemi jeleneteket kidolgozottan megkonstruáló és lehorgonyzó elemi mondatokkal valósíthatók meg.

- (5) a. Pszt!
- b. Hé!
- c. Ajjajaj!

Az (5)-ben található ún. tagolatlan mondatok elemi jelenetek nyelvi kidolgozása nélkül is rendelkeznek közlési funkcióval. Az (5b) önmagában is funkcionálhat csendre intó utasításként, ahogy az (5b) is figyelmeztetésként, az (5c) pedig sajnálkozásként.

Térjünk vissza az (1a) példához: az abban szereplő *Ez a lány nagyon szép* megnyilatkozás kérésként történő értelmezhetőségét a fentiek még nem magyarázzák. Ebben a mondatban ugyanis nem található olyan nyelvi konvenció, amely felismerhetővé tenné a kéréshez kapcsolódó kommunikatív szándékot. Ám az adott interakcióban mozgósítható kontextuális ismeretek (lásd 2.1.) az azt jelző nyelvi konvenciók hiányában is felismerhetővé tudják tenni az (1a)-ban szereplő mondat beszédcselekvés-értékét. Hasonló a helyzet a (4) esetében (*Holnap találkozunk*) akkor, amikor az nem szóban hangzik el, hanem írásban fogalmazódik meg. Ekkor ugyanis az ígéret és a fenyegetés intonációs kontúrja közötti különbséget egy felkiáltójel használata önmagában nem adja vissza. Így ebben az esetben is a kommunikációs körülményeknek, vagyis a kontextusnak, továbbá – ha van ilyen – a nyelvi környezetnek, azaz a ko-textusnak az ismeretében lehet eldönteni, hogy a két említett beszédaktus közül melyiket valósítja meg a *Holnap találkozunk!* mondat.

A beszédaktusok egy részére, a közvetlen beszédaktusokra tehát az jellemző, hogy a mondat cselekvésértékét bizonyos interakcionális kontextualizálók (performatív igék és egyéb lexikai megoldások, az intonáció és a hangsúly, a központosítás, az igemód, a szórend) konvencionálisan jelölik. A közvetett beszédaktusok esetében viszont a mondat cselekvésértékének a megértése a kontextus feldolgozásának a függvénye. Ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy a mondatok cselekvésértéke mindig az adott interakcióban létrejövő

kontextus ismeretében dolgozható fel sikeresen – az interakcionális kontextualizálók éppen ezt könnyítik meg a közvetlen beszédaktusok esetében.⁶⁹ Mindebből az következik, hogy a beszédaktusok működésének megértéséhez – égyenek azok akár közvetlenek, akár közvetettek – nem elegendő csak a kommunikációs célra irányuló szándékoltságra és a konvencionalitásra támaszkodni. Emellett figyelembe kell még venni a beszédaktusok diszkurzív jellegét, vagyis azt az interaktív viszonyrendszert, amelyben a kommunikációs szándék és az azt jelölő nyelvi konvenció – amennyiben van ilyen – feldolgozhatóvá válik.

A közvetett beszédaktusok alkalmazásában, illetve feldolgozásában központi szerephez jut a metonimikus gondolkodásnak.⁷⁰ A beszédaktusokkal kapcsolatban is rendelkezünk fogalmi sémákkal, hiszen ismerjük a különböző típusú beszédaktusok sikeres végrehajtásának forgatókönyveit. Ismerjük, milyen előzményei, eredményei, következményei vannak e kommunikatív cselekvéseknek. A közvetett beszédaktusokra is jellemző metonimikus figyelemáthelyezések alapját tehát a fogalmi sémák alkotják.⁷¹ A fogalmi sémák mindennapi, tapasztalati valószínűséggel rendelkező következtetésekre adnak lehetőséget (lásd még 7.2.). Mindezt nézzük meg először egy kérdés különböző magyar nyelvi megjelenéseinek példáján keresztül:

- (6) a. Kérlek, csukd be az ablakot!
- b. Be tudnád csukni az ablakot?
- c. Szeretném, ha becsuknád az ablakot.
- d. Be kellene csuknod az ablakot.
- e. Be fogod csukni az ablakot?
- f. Huzat van.

A (6a) – ahogy azt a *kérlek* performatív ige és a *csukd be* felszólító módú igealak konvencionálisan jelöli is – közvetlen beszédaktusként jeleníti meg a kérést. A (6b–f) példák viszont közvetett beszédaktusokként töltik be a kérdés funkcióját. A (6b) és a (6c) a kérdés előzményeit, a hozzá kapcsolódó forgatókönyv korábbi szekvenciális egységeit nevezik meg. Egy kérdés sikeres végrehajtásának ugyanis egyfelől előfeltétele az, hogy a címzett képes legyen

---

⁶⁹ A kontextus szerepének fontosságát hangsúlyozza a beszédaktusok működésében pl. Croft 1994, Marmaridou 2000: 193–222, valamint Mey 2001: 206–235.

⁷⁰ A közvetett beszédaktusok alábbi, a fogalmi metonímiából kiinduló magyarázata Panther és Thornburg (1997, 1998) modelljén alapul. Lásd még Komlósi 2003.

⁷¹ A közvetett beszédaktusokról (indirect speech act) vö. még Searle 1997a, b, amely a közvetlen beszédaktusok működését az ún. sikerességi vagy szerencsefeltételekből (felicity conditions) kiindulva magyarázza.

a kért cselekvés végrehajtására, másfelől az is, hogy a megnyilatkozó vágyjon arra, hogy az megvalósuljon. Ha jól működik a metonimikus jelentéskiterjesztés, akkor a címzett a tapasztalataiból kiindulva mindkét esetben arra következtet, hogy az ablak becsukására kéri. Akárcsak a (6d) esetben, ahol azonban nem az előzmények vannak megnevezve, hanem a kérés lényegi feltétele, amely a címzett kötelezettségvállalására vonatkozik a kért cselekvés eredményes végrehajtását illetően. A (6e) esetben pedig a metonimikus jelentéskiterjesztés azon alapul, hogy ismerjük a kérés sikeres végrehajtásának a következményét, vagyis azt, hogy a kért cselekvés a jövőben meg fog valósulni, mégpedig a címzett tevőleges részvételével. Mint láthattuk, a (6b–e) példák esetében a különböző közvetett beszédaktusoknak vannak nyelvi ismertetőjegyei. A közvetett kérés esetében az előzményekre vonatkozóan a címzetti képességet és a megnyilatkozó akaratot, az eredmények esetében a cselekvés szükségzerűségét, a következmények esetében a kért cselekvés megvalósulásának jövő idejét jelölő konstrukciós sémák szerepelnek ebben a funkcióban. E tekintetben a (6b–e) közvetett beszédaktusok konvencionálisabbak, mint a (6f)-ben hozott példa. A (6f) ugyanis olyan megállapítás, amely csak a konkrét szituáció ismeretében szolgálhat a kérés kifejezésének metonimikus alapjául.

Nézzük meg az ígéret magyar nyelvi konstrukcióit is:

- (7) a. Ígérem, nemsokára befejezem.
- b. Szeretnéd, ha nemsokára befejezném?
- c. Nemsokára befejezhetem.
- d. Nemsokára be kell fejeznem.
- e. Nemsokára befejezem.
- f. Mindjárt lejár az időnk.

A (7a) az ígéretet közvetlen beszédaktus formájában valósítja meg, nem úgy a többi példa, amelyek közvetett beszédaktusokként funkcionálnak. A (7b)-ben a metonimikus jelentéskiterjesztés alapja az ígéret sikeres végrehajtásának azon az előzményén alapul, amely szerint a címzett akarja az ígért cselekvés végrehajtását. A (7c) pedig azzal az előzménnyel függ össze, hogy a megnyilatkozó képes a cselekvést megvalósítani. A (7d) az ígéret lényegi feltételét, a megnyilatkozó kötelezettségvállalását érinti, a (7e) pedig a következményét, az ígért cselekvés megnyilatkozó általi megvalósítását. Végezetül a (7f)-ben olyan körülmény van megemlítve, amely az adott beszédhelyzetben feldolgozva ígéretként értelmezhető. Amíg tehát

a (7b–e) olyan – metonimikus figyelemáthelyeződésen alapuló – közvetett ígéreteket tartalmaz, amelyek szociokulturális konvencióvá váltak, addig a (7f) nem konvencionális közvetett ígéret.

A közvetett beszédaktusok alkalmazását a szociokulturális normák, elvárások magyarázzák, amelyekben alapvető szerep jut az udvariasság, vagyis az egymás iránti figyelem, illetve figyelmesség szempontjainak.⁷² Azok a kérések, amelyek közvetett beszédaktusként – ahogy a (6b) is mutatja – a beszédpartner képességére, a közvetett ígéretnek pedig – ahogy a (7b)-ben is látható – a címzett vágyára kérdeznek rá, a magyarban is udvariasnak hatnak. Általánosságban is elmondható, hogy a közvetett beszédaktusok alkalmazására a személyközi kapcsolatok sikeres alakításának igénye lényegi hatással van. Egy nyelvi cselekvés sikeres végrehajtása érdekében különféle stratégiákat alkalmazhatunk. Például egy egyetemi előadáson többféle lehetőségünk van arra, hogy kölcsönkérjünk egy tollat az éppen mellettünk ülő társunktól.

- (8) a. [nem mondunk semmit]
- b. Úgy tűnik, elhagytam a tollamat.
- c. Adj kölcsön egy tollat, kérlek!
- d. Mit szólnál hozzá, ha kölcsönkérnék tőled egy tollat?
- e. Ne haragudj, kölcsön tudnál adni nekem egy tollat?⁷³

A (8a) azt jelzi, hogy néha szavak nélkül is elérhetjük azt, amit akarunk. Lázás keresgélésünket látva ugyanis a másik felismerheti azt, hogy mire van szükségünk, és esetleg néhány szó kíséretében (például: *Parancsolj. Használd ezt nyugodtan!*) odanyújt egy tollat. Ha azonban megszólalunk, még akkor sem kell feltétlenül közvetlenül a szomszédunkhoz fordulunk. A (8b)-ben szereplő kijelentést ugyanis, amelyet a sikertelen keresgélés után teszünk, nem közvetlenül hozzá intézzük, csak úgy magunk elé mormogjuk. Ő azonban természetesen megértheti a célzásunkat, vagyis célzásként értelmezheti a kijelentésünket. E stratégia alkalmazása azt teszi lehetővé számunkra, hogy megszólalásunk ellenére minimálisra csökkentsük az elutasítás veszélyét, amely beszédpartnerünk számára is kellemetlen lehet. Célunkat azonban így is elérhetjük. A (8c)-ben viszont, amikor közvetlen kéréssel fordulunk a beszédpartnerünkhöz, nyíltan felvállaljuk, illetve felkínáljuk az elutasítás lehetőségét, amely a

---

⁷² Watts 2003.

⁷³ E példasorral Brown–Levinson (1987) *udvariasság*-elméletének fő téziseit szokás szemléltetni (lásd Tátrai 2011: 44). A példák magyarázata azonban itt eltávolodik az arc fogalmán alapuló, magyarázatában az egyént a közösség fölé helyező udvariasság-koncepciótól.

másik számára sem feltétlenül kellemes. A (8c)-vel szemben a (8d) és a (8e) olyan közvetett kérések, amelyek nagyobb figyelmet fordítanak a személyközi viszonyok alakítására. A két megnyilatkozás abban különbözik egymástól, hogy amíg a (8d) megnyilatkozója a másik együttműködésére számítva az ún. közelítő udvariasság lehetőségével él, addig a (8e) a másik függetlenségét kiemelve az ún. távolító udvariasságot valósítja meg. A kapcsolódó empirikus kutatások alapján elmondható, hogy a beszédpartnert cselekvésre ösztönző kérések esetében a magyar beszélők – az angolokhoz hasonlóan – inkább a távolító, mint a közelítő udvariasságot részesítik előnyben.⁷⁴ Ugyanakkor mindez az ajánlatok esetében, amikor a megnyilatkozó kötelezi el magát valamilyen cselekvés végrehajtására, már kevésbé tűnik érvényesnek (lásd pl. *Mit szólnál, ha meghívnálak egy kávéra?*).

6.2. A beszédaktusok tipikalitása

A beszédaktusok a kommunikációs szándékok hármas irányulására alapján sorolhatók különböző alaptípusokba sorolhatók. Emellett létezik olyan csoportosítás is, amely a különböző mondatkonstrukciókban konvencionálisan jelölt beszédcselekvés-érték alapján sorolja típusokba az elemi mondatokat.

A közös figyelmi jelenetek interszjektív kontextusában a mondatokkal megvalósított kommunikatív cselekvések alaptípusai egy hármas szempontrendszer alapján különülnek el.⁷⁵ E szempontok az alábbiak:

- beszédaktus kommunikatív célra irányulása,
- a világ és a szavak egymáshoz igazításának az iránya,
- a megnyilatkozó mentális állapotának a befogadó mentális állapotára irányulása.

A hármas szempontrendszer a másik kommunikációs intenciójának a megértésével függ össze (lásd 2.). A kommunikációs szándék megértése a szándékok megértésének speciális esete. Ebben az esetben nem egyszerűen azt értjük meg, hogy a másik mit szándékozik megtenni,

---

⁷⁴ A kérés pragmatikáját a magyar nyelvben Szili Katalin (2002a) vizsgálta részletesen, és szintén részletesen foglalkozott még a magyar nyelvhasználatra jellemző elutasítások (2002b), a bocsánatkérések (2003) és a bókra adott válaszok pragmatikájával (2004a).

⁷⁵ A kommunikatív cselekvések itt bemutatott tipizálása John Searle (1979, 2000: 147–152) beszédaktus-tipológiáján alapul. Annak kategóriáit megtartja, de csoportosítási szempontjait újraértelmezi.

hanem azt, hogy a másik szándékai a mi figyelmi állapotunkra irányulnak.⁷⁶ Az intencionalitás így nem egyszerűen csak célelvőséget, célra irányulást jelent. A kommunikációs szándékok emellett a másokra mint önmagunkhoz hasonló intencionális ágensre és a közösen birtokba vehető, azaz megosztható világra, annak bizonyos dolgára vagy eseményére is irányulnak.⁷⁷

A kommunikatív cselekvések első alaptípusába az asszertívumok (vagy más néven: reprezentatívumok) tartoznak.

- (9) a. 200×200 méteres kiterjedésével a legnagyobb középkori főtér Európában.⁷⁸
- b. Régi téglapületek (kamienicák) és paloták veszik körül.⁷⁹
- c. Mondd, miért vagytok mindannyian ilyen bizalmatlanok?⁸⁰

Az asszertívumoknak, amelyek néhány jellegzetes magyar megvalósulását mutatja a (9a–c), a kommunikatív célja az, hogy elkötelezzék a befogadót a lehorgonyzott elemi jelenet interszjektív igazsága mellett. Ennek érdekében a propozíciót a világ tényállásaként jelenítik meg. Az jellemző rájuk, hogy alkalmazásukkal a megnyilatkozó a szavait a világhoz kívánja igazítani. Az asszertívumok tehát a résztvevők mentális állapotai közül az ismereteiket helyezik előtérbe. Valamilyen ismeretet fogalmazznak meg, és ezzel a másik világgal kapcsolatos ismereteit kívánják megváltoztatni, bővíteni, pontosítani, megerősíteni vagy éppen aktiválni. Az asszertívumokra példaként hozható a kijelentés, amelyet az (9a), valamint a leírás, amelyet a (9b) szemléltet, továbbá ide sorolható az osztályozás és a magyarázat is. Sőt e típusba sorolhatók a valamilyen ismeretre vonatkozó kérdés is, amelyet az (9c) példáz. A kérdések ugyanis szintén a résztvevők ismereteit, világról való tudását helyezik előtérbe. Csak ebben az esetben nem a megnyilatkozó oszt meg valamilyen ismeretet a beszélőtársával, hanem azt kívánja elérni, hogy ezt a másik tegye meg vele. A (9c)-ben a beszédpartner szándékát befolyásolni kívánó első tagmondata, a *Mondd* felszólítás csupán támogató beszédaktusként funkcionál az asszertív kérdés sikeréhez.

A második típusba a direktívumok tartoznak.

- (10) a. Fegyvert vállhoz!

---

⁷⁶ Vö. a rámutatásos következtetési kommunikáció fogalmával, amellyel más keretben a kommunikációs szándékok megértését magyarázzák (Sperber–Wilson 1986, Reboul–Moeschler 2000, Németh T. 2003).

⁷⁷ Az intencionalitás fogalomértelmezésére lásd Tomasello 2002: 109–113, Sinha 2005.

⁷⁸ https://hu.wikipedia.org/wiki/Krakk%C3%B3_f%C5%91tere

⁷⁹ https://hu.wikipedia.org/wiki/Krakk%C3%B3_f%C5%91tere

⁸⁰ <https://books.google.hu/>

b. Vigyázz, a kutya harap!

A direktívumok célja rávenni a befogadót arra, hogy viselkedését az elemi jelenetben kifejtetteknek megfelelően alakítsa. E beszédaktusokra az jellemző, hogy kimondásukkal a megnyilatkozó a világot kívánja a szavaihoz igazítani, azaz az őket körülvevő világban kíván valamilyen változást elérni. A direktívumok a megnyilatkozó valamilyen vágyát fogalmazzák meg, és a címzett szándékait próbálják annak megfelelően befolyásolni. E beszédaktusokra példaként hozható a korábban részletesen tárgyalt kérésen (lásd 6.1.) túl a parancs, amelyet az elliptikus szerkezetű katonai vezényszót idéző (10a) szemléltet. És ugyancsak direktívum a figyelmeztetés, amelyet a feliratként is funkcionáló (10b) szemléltet, de ide tartozik még például az utasítás és a könyörgés is.

A harmadik típusba a komisszívumok tartoznak.

- (11) a. Szavatolok a lady biztonságáért.⁸¹
b. Esküszöm, hogy holnaptól elkezdek futni!

E beszédaktusok célja azonban az, hogy tudósítsanak a beszélő azon elkötelezettségéről, amelynek értelmében vállalja az elemi jelenetben foglaltak bekövetkezését. A komisszívumokkal a megnyilatkozó szintén a világot kívánja a szavaihoz igazítani. Ám a komisszívumok a megnyilatkozó szándékát jelenítik meg valamilyen világbeli cselekvés végrehajtására vonatkozóan, amely összefüggésbe hozható a címzett vágyaival. A korábban már említett ígélet esetében (lásd 6.1.) a szándékolt cselekvés egybeesik a címzett vágyaival, a fenyegetés esetében viszont éppen ellentétes azzal. A komisszívumok közé sorolható még a felajánlás, megállapodás, valamint a jótállás, amelyet az irodalmi toposzá lett (11a), és a fogadalom vagy esküvés, amelyet a (11b) példáz.

A negyedik típusba az expresszívumok tartoznak.

- (12) a. Hálásan köszönöm, hogy annyit segítettél!
b. Sajnálom, ami veled történt!
c. Esküszöm, hogy megnéztem!

---

⁸¹ <https://mek.oszk.hu/01000/01002/01002.htm>

Az asszertívumokhoz hasonlóan a megnyilatkozó lényegében ez esetben is a szavakat igazítja a világhoz. Ám az elemi jelenet igazsága az expresszívumok esetében annyira magától értetődő a résztvevők számára, hogy az ismereteiket jellemzően nem változtatja meg. E beszédaktusoknak ugyanis az a céljuk, hogy kifejezzék a megnyilatkozó bizonyos érzelmi állapotát (szeretetét, örömét, bánatát, fájdalmát stb.), vagyis az érzéseit, és ezzel összefüggésben hatást gyakoroljanak a másik érzéseire. Az expresszívumok tehát a mentális állapotok közül az érzelmeket helyezik előtérbe. E beszédaktusokra példaként hozható a köszönetnyilvánítás, amelyet a (12a), a sajnálkozás, amelyet a (12b), valamint a bocsánatkérés, a gratuláció, felköszöntés, részvétnyilvánítás stb., továbbá – ahogy a (12c) mutatja – ide sorolható a múltbeli események bekövetkeztét bizonygató, érzelmileg nyomatékosító esküdzés is. (Mint az (11b)-ben látható volt, a kommisszív esküvés ezzel szemben valamilyen jövőbeli esemény bekövetkezésére vonatkozik.)

Az ötödik típusba a deklarációk tartoznak.

- (13) a. Megkereszteltek téged az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében.
b. Mindezek alapján én, dr. Mezey Barna, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja, mint felavató, tisztemnél fogva, tudománya és szakmai tevékenysége jutalmául Önt, Werner Heun professzor úr az állam- és jogtudomány honoris causa doktorává és professzorává avatom és felruházom mindazokkal a jogokkal, amelyek a törvény és a szokások erejénél fogva a díszdoktorokat megilletik.⁸²
c. Ki vagy rúgva!

A deklarációk egyedülállóak a beszédaktusok között, mert ekkor a beszédaktus sikeres végrehajtásával egyidejűleg tényleges változás történik a résztvevőket körülvevő világban (a direktívumok és a kommisszívumok csak megcélozzák ezt). A deklarációk esetében a megfeleltetés így kétirányúvá válik: azzal, hogy a világot a szavainkhoz igazítjuk, a szavak világhoz igazítása is megvalósul. E beszédaktusoknak ugyanis az a céljuk, hogy valamilyen azonnali változást idézzenek elő a világban, amely a világ megváltozott reprezentációjával jár együtt. A deklarációk abból a szempontból is sajátosak, hogy a résztvevők mentális állapotainak egyikét sem helyezik előtérbe, ám mindig valamilyen társadalmi intézmény létét feltételezik. E beszédaktusokra példaként hozható a (13a)-val szemléltetett megkeresztelés ugyanúgy, mint a

---

⁸² https://www.eltereader.hu/media/2012/10/AZ_EV_KRONIKAJA_2008_kronika_kompozit_W.pdf

(10b)-vel szemléltetett avatás, továbbá a kinevezés, a lemondás, az összeesketés, a bírói ítélet stb. Deklarációként működhet továbbá a (13c), amennyiben a megnyilatkozó mint munkáltató kezét nem köti a munkajog. Ha igen, akkor a (13c) inkább csak fenyegetésként funkcionálhat.

A beszédaktusok fenti típusai közül a deklarációknál kap kiemelt szerepet a beszédaktusok végrehajtásának intézményesült társadalmi jellege, hiszen csak az adott közösség által felhatalmazott, illetve elfogadott személy hajthatja végre őket sikeresen. Ám – mivel a beszédaktusok mindegyike társas cselekvések közegében értelmeződik – az egyéb típusok esetén is szerepet játszanak a szociokulturális normák. A beszédaktusok működése nemcsak a résztvevők mentális világától függ, azok társas világa is kihatással van a sikerességükre. A könyörgés, a kérés, az utasítás és a parancs közötti különbség például akkor válik magyarázhatóvá, ha figyelembe vesszük a résztvevők társadalmi helyzete közötti különbség szempontját is.⁸³ Általánosságban az jegyezhető meg, hogy a prototipikus beszédaktusokat nemcsak a nyelvi konvenciók használata, hanem a társadalmi konvenciók érvényesülése is jellemzi.

A fenti csoportosításban a beszédaktusok mondatokkal megvalósuló kommunikatív cselekvésekként jelentek meg, amelyek a kommunikációs szándékok hármasszámú irányulására alapján sorolhatók különböző alaptípusokba. Emellett létezik olyan csoportosítás is, amelyek a különböző mondatkonstrukciókban konvencionálisan jelölt beszédcselekvés-érték alapján sorolja típusokba az elemi mondatokat.⁸⁴ Az olyan mondatípusok, mint a kijelentő, kérdő, felszólító és felkiáltó mondatok a mondatok szerkezete és cselekvésértéke közötti szoros kapcsolatra hívják fel a figyelmet.

A különböző mondatípusok a semleges kijelentő mondatokhoz képest értelmezhetők, mégpedig a tudás – cselekvés – érzelem hármasszámú dimenziójában (vö. NóraX), amelyben a szorosan vett mondatípusokon felül a különböző modalitású mondatok is elhelyezhetővé válnak. E három dimenzió szorosan kapcsolódik a résztvevők korábban már tárgyalt mentális állapotaihoz (lásd 2.2.). A tudás dimenziója az ismeretekkel, a cselekvés dimenziója a vágyakkal és a szándékokkal, az érzelem dimenziója pedig a különböző emocionális állapotokkal hozható szoros összefüggésbe.

A tudás a kérdő mondat viszonylatában kap kiemelt szerepet. Az adott információhoz való hozzáférés tekintetében ugyanis létezik egy kontinuum, amelynek egyik végpontján a kijelentő mondat, a másik végpontját pedig kérdészavas kérdő mondat helyezkedik el.

---

⁸³ Vö. Verschueren 1999: 24.

⁸⁴ Az alábbi áttekintés William Croft (1994) funkcionális kognitív szempontokat érvényesítő modelljén alapul.

- (14) a. Tegnap havazott Zalában.
b. Tegnap valószínűleg havazott Zalában.
c. Tegnap havazott Zalában?
d. Mikor havazott Zalában?

A (14a) a semleges kijelentő mondatot példázza, amellyel a megnyilatkozó a saját, biztosnak hitt tudásáról számot adva kívánja bővíteni a címzett ismereteit. Ehhez képest a (14b) mondat episztemikus modalitású. A megnyilatkozó a *valószínűleg* módosítószó beiktatásával a közölt információval kapcsolatos bizonytalanságát jelzi a beszédpartner számára. A kérdőszó nélküli (eldöntendő) kérdő mondatot szemléltető (14c) pedig már egyértelmű állásfoglalásra készíti őt az információk helyénvalóságát illetően. A (14d)-vel példázott kérdőszavas kérdő mondat viszont egyenesen arra ösztönzi a címzettet, hogy válaszával ő bővítse új információkkal a megnyilatkozó tudását.

A cselekvés a felszólító mondat és az óhajtó mondat viszonylatában kap kiemelt szerepet. Az elvárt cselekvésre vonatkozó ösztönző erő függvényében létezik ugyanis egy másik kontinuum is, amelynek egyik végpontját a kijelentő mondat, a másik végpontját pedig felszólító mondat jelöli ki.

- (15) a. Akkor holnap meglátogatod.
b. Bárcsak holnap meglátogatnád!
c. Holnap meg kellene látogatnod.
d. Akkor holnap látogasd meg!

A (15a) – semleges kijelentő mondatként – egy jövőbeli cselekvésre vonatkozik. A (15b) – óhajtó mondatként – a megnyilatkozónak a cselekvés bekövetkezésével kapcsolatos vágyáról tudósít.⁸⁵ A (15c) – deontikus modalitású mondatként – a cselekvés bekövetkezésének szükségességét jeleníti meg. A (15d) pedig – felszólító mondatként – egyértelműen cselekvésre ösztönöz.⁸⁶

---

⁸⁵ A nyelvtipológiai szempontból (lásd Croft 1994) alapvető mondatípusokon (kijelentő, kérdő, felszólító, felkiáltó mondaton) túl a magyarban ötödik típusként megjelenik az óhajtó mondat is (lásd AndrásX, NóraX).

⁸⁶ Croft (1994) az óhajtó és a felszólító mondat közé helyezve említést tesz a buzdító mondatról (hortatívumról) is, de ez a magyarban nem jelenik meg külön mondatípusként.

Az érzelem a felkiáltó mondat viszonylatában kap kiemelt szerepet. Az érzelmi telítettség függvényében létezik ugyanis egy harmadik kontinuum is, amelynek egyik végpontját a kijelentő mondat, a másik végpontját pedig felkiáltó mondat jelöli ki.

- (16) a. Ez egy jó könyv.
b. Ez egy nagyon érdekes könyv.
c. De érdekes ez a könyv!

Amíg a (16a)-ban szereplő semleges kijelentő mondat – semleges intonációval – nem fejez ki különösebb érzelmet, addig a hangsúlyos, értékelő mondatként megjelenő (16b) már megjelenít valamilyen érzelmi viszonyulást a közöltekhöz, amelyet a (16c) felkiáltó mondata még inkább előtérbe helyez.

A kijelentő mondatok nem csak a tudás dimenziójában értelmezhetők.

- (17) a. A válogatott megint vereséget szenvedett.
b. Holnap felugrom hozzád.
c. Ezt a hajót Queen Elizabeth-nek nevezem el.

Az olyan kijelentő mondatok, mint a (17a), asszertívumként valamilyen tudást tesznek a másik számára hozzáférhetővé. Ám az olyan kijelentő mondatok, mint a (17b), kommisszívumként a megnyilatkozó elköteleződését jelenítik meg egy jövőbeli cselekvés végrehajtása mellett. Az olyan mondatok pedig, mint az Austin példáját idéző (17c), deklarációként olyan cselekvést valósítanak meg, amely azonnali változást eredményez a résztvevőket körülvevő világban.

A megnyilatkozás feldolgozási egységeiként funkcionáló mondatok tehát abból a szempontból is figyelmet érdemelnek, hogy a megnyilatkozások milyen változásokat idéznek elő a résztvevők világában. A megnyilatkozásokban szereplő mondatok ugyanis kommunikatív cselekvéseket, azaz beszédaktusokat valósítanak meg. A beszédaktusok olyan – a figyelemirányítási aktusként és egységként értett megnyilatkozás keretében feldolgozható – mondatokkal megvalósuló kommunikatív cselekvések, amelyekben meghatározó szerepet kapnak a résztvevők különféle mentális állapotai (vélelmei, szándékai, vágyai és érzelmei). A leginkább prototipikus beszédaktusok nyelvileg és/vagy szociokulturálisan konvencionálisak, a legkevésbé prototipikusak pedig az adott diskurzus konkrét kontextusában írhatóak le. A közvetlen beszédaktusok esetében közvetlen kapcsolat van a mondat szerkezete és a beszéd cselekvés-érték között. A közvetett beszédaktusok esetén viszont, amikor a beszédaktus

cselekvésértékét nem jelöli konvencionálisan valamilyen nyelvi megoldás, a feldolgozást fogalmi sémákon alapuló következtetési folyamatok jellemzik.

6.3. Ellenőrző kérdések

1. Mi jellemzi a performatív igék használatát?
2. Milyen szempontok alapján csoportosíthatjuk a mondatokkal végrehajtható kommunikatív cselekvéseket?
3. Hogyan játszik szerepet a metonímia a közvetett beszédaktusok feldolgozásában?

7. AZ IMPLICIT JELENTÉSKÉPZÉS DISZKURZÍV MINTÁZATAI

A dinamikus jelentésképzés a megnyilatkozások során alkalmazott nyelvi szimbólumok kontextuális feldolgozását jelenti, amely egy referenciális jelenet közös, együttes megfigyelését, illetve megértését eredményezi a diskurzus résztvevői számára (lásd még 2.). A dinamikus jelentésképzés jellegadó tulajdonsága, hogy diskurzusok résztvevői képesek kiaknázni a nyelvi kifejtettség és bennfoglaltság összjátékában rejlő lehetőségeket, és így többet képesek közölni annál, mint amit kimondanak. Mivel a diskurzus résztvevői a jelentésképzés folyamatában a relevánsnak tűnő kontextuális ismereteiket is mozgósítják, a megnyilatkozóknak nem szükséges mindent kifejtetté tennie. Ezzel összefüggésben a megnyilatkozó arra is számíthat, hogy a beszélőtársa a kontextuális háttérismeretei alapján releváns következtetéseket is le tud vonni abból, amit ő kifejtetté tett a számára, és megérti azt, amit ő implikálni kívánt.

(1) Öt perc múlva hat.

Könnyen elképzelhető olyan beszédhelyzet, amelyben az (1) a *Mennyi az idő?* kérdésre adott válaszként jelenik meg. A kifejtetlenség ebben az esetben is megfigyelhető. Egyfelől nincs explicitté téve, hogy a *hat* az órák mennyiségére vonatkozik. A kérdés ismeretében ennek kifejtése nem feltétlenül szükséges. Másfelől az is implicit marad, hogy reggeli vagy délutáni időpontra vonatkozik-e. Ennek tisztázása ugyanis a kérdés elhangzásának idejét ismerve ugyancsak feleslegesnek tűnik. Ám az (1) nemcsak a fenti kérdésre adott válasz lehet. Más körülmények között is elhangozhat, amely esetekben a beszélőtárs ezt hallva különböző következtetésekre juthat. Például arra, hogy a beszélő azt implikálja ezzel, hogy nemsokára véget ér a munkaidő, és végre indulhatnak haza, vagy azt, hogy ideje elindulniuk a repülőtérre, amihez jó lenne már bepakolni a bőröndöket a kocsiba, vagy azt, hogy kapcsoljon át a sportszatórnára, mert mindjárt kezdődik a válogatott mérkőzése. Ezekben az esetekben az implicit jelentés társalgási implikatívák formájában valósul meg (lásd 7.2.).

Az implicit jelentés létrehozásában mindamelllett különböző nyelvi konvenciók is szerepet kaphatnak.

(2) András is biztosan nézi a meccset.

A (2) kimondásával például a megnyilatkozó adottnak veszi, ezért nem is teszi kifejtetté, hogy 1) van egy András, 2) van egy meccs, és 3) többen nézik a meccset. Ezeket az előfeltevéseket az *András* tulajdonnév, a *meccset* határozott főnévi szerkezet és az *is* partikula váltják ki (lásd 7.1.). A kontextus feldolgozása ez esetben ahhoz szükséges, hogy világos legyen, ki is az az András, milyen meccsről is van szó, és a többi néző közül ki vagy kik érdemelnek megkülönböztetett figyelmet. A (2) kimondásához mindamellett természetesen különböző társalgási implikatívák is kapcsolódhatnak adott kontextusokban.

A fentiekből az is következik, hogy a diskurzus résztvevői konstruktívan járulnak hozzá a jelentésképzés sikeréhez. A nyelvi interakciókat az jellemzi, hogy a résztvevők több-kevesebb erőfeszítést tesznek a kommunikáció sikeréért: a megnyilatkozó azért, hogy megértsék, amit mond, a befogadó pedig azért, hogy megértse, amit mondanak neki.⁸⁷ A dinamikus jelentésképzés, azon belül az implicit jelentés létrehozása megnyilatkozói és befogadói stratégiák alkalmazását követeli meg. A nyelvi tevékenység nem jellemezhető egyszerű kódolásként és dekódolásként, amely a forma és funkció közvetlen megfeleltethetőségét feltételezné. Ez nem azt jelenti, hogy a nyelvnek ne lenne kódszerű oldala. Ahogy azt a (2) előfeltevései is megmutatták, az implicit jelentések létrehozása is kötődhet nyelvi konvenciók alkalmazásához. Ám ahogyan általában a nyelvi konvenciókat, úgy ezeket is az adaptív emberi tevékenység alakítja ki és működteti. A kommunikációs igények összehangolt kielégítését megcélzó adaptáció pedig, akár csak az ahhoz kapcsolódó választás és egyezkedés, lényegüket tekintve stratégiai cselekvések, mind a megnyilatkozó, mind a befogadó oldaláról nézve (lásd erről még 7.2.).

A különböző nyelvi lehetőségek közül történő választás és a vele összefüggő egyezkedés tehát közös stratégiai cselekvések, amelyek azt használják ki, hogy a világgal kapcsolatos tapasztalatok többféle kiindulópontból konstruálhatók meg (lásd még 2.1.). A nyelvi szimbólumok ugyanis a világ dolgait és az azok közötti viszonyokat nem egyszerűen tükrözik, azaz nem a maguk objektív totalitásában jelenítik meg, hanem a kommunikációs stratégia függvényében fogalmilag megkonstruálják őket.⁸⁸ A nyelvi tevékenységre jellemző stratégiákat, illetve az azokkal összefüggő konstruálást általánosságban jellemzi a kifejtettség

---

⁸⁷ Vö. az együttműködési alapelv fogalmával (Grice 1997). Az együttműködési alapelvet (co-operative principle) Grice a következőképpen határozta meg: „legyen adalékod a társalgáshoz olyan, amelyet azon a helyen, ahol megjelenik, annak a beszélgetésnek a célja vagy iránya elvár, melyben részt veszel” (1997: 216). Lásd még erről Lakoff 2009.

⁸⁸ A fogalmi konstruálásról lásd például Langacker 2008a: 55–89, Verhagen 2007, Croft 2009, Tolcsvai Nagy 2010: 30–48, 2013: 129–168.

(explicittség) és a kifejtetlenség (bennfoglaltság, implicittség) közötti összjáték. Ennek az összjátéknak a kiaknázási módjai a jelentésképzés folyamatában érhetőek tetten.⁸⁹

Az implicit jelentés azért megkerülhetetlen, mert a teljes nyelvi kifejtettség egyfelől lehetetlen, másfelől felesleges is egyben. Ennek szemléltetéséhez képzeljünk el egy kisfiút, aki az esti mese hallgatása közben azt észleli, hogy az apja túlságosan nagy szünetet tart, és erre a (3a)-val reagál. Továbbá képzeljünk el egy másik kisfiút, aki hasonló szituációban a (3b) megnyilatkozást teszi.

- (3) a. Most akkor folytatod az esti mesét, vagy nem?
b. Feltételezve, hogy elég hangosan beszélek ahhoz, hogy felébredj, ha esetleg aludnál, és feltételezve, hogy továbbra is beszéled a magyar nyelvet, biztosan megérted, amit mondani akarok neked. Emellett természetesen azt is feltételezem, hogy mindketten rendelkezünk bizonyos ismeretekkel arról, hogy hol vagyunk, és miért vagyunk ott, ahol vagyunk, vagyis tudod, hogy tudom, hogy tudod stb. Tehát feltételezem, hogy emlékszel arra, akárcsak én, hogy mit ígértél. Továbbá feltételezem azt is, hogy szereted betartani az ígéreteidet, ahogy én is szeretem, ha betartják, amit nekem ígérték. Ezzel összefüggésben azt is feltételezem, hogy magyarázattal tartozol, ha ez mégsem történik meg. Következésképpen nyomatékosan kérdezem: Most akkor folytatod az esti mesét, vagy nem? És elvárom, hogy válaszra méltass, amely a körülmények figyelembevételével nem lehet más, csakis pozitív.⁹⁰

A (3b) példa voltaképpen a (3a)-ban szereplő, kérdés formájú megnyilatkozás bővebb kifejtését tartalmazza. Ám erről sem lehet elmondani, hogy további részletek bevonásával (pl. a hangosan vagy a magyarul beszélés mibenlétét illetően) nem lehetne még kifejtettebbé, aztán annál is kifejtettebbé tenni. Mindez azért felesleges, mert a megnyilatkozó számít arra, hogy a befogadó a megnyilatkozások értelmezésekor rendelkezik olyan kontextuális ismeretekkel, amelyeket szükségtelen nyelvi formába önteni, mert a másik ezek alapján is képes releváns következtetések végrehajtására. Ebből viszont az is következik, hogy az elvárható kifejtettség mértéke az éppen aktuális interakció sajátosságaitól függően eltérő lehet: van, amikor a

---

⁸⁹ A stratégia fogalmának pragmatikai keretben történő értelmezésére lásd Verschueren 1999: 156, valamint vö. még Reboul–Moeschler 2000: 23–26.

⁹⁰ A példa alapjául Verschueren (1999: 26) szolgált.

befogadó többet, és van, amikor kevesebbet tud(hat) arról, amiről a megnyilatkozásban szó esik, és ezt a megnyilatkozónak illik, illetve érdemes figyelembe vennie.

A kontextuális ismereteken alapuló, fogalmilag megkonstruálódó, de nyelvileg nem reprezentálódó implicit jelentés nem valamiféle rögzített entitás, hanem a jelentésnek az interakció folyamatában formálódó, esetlegesen újraformálódó összetevője.⁹¹ A kontextus ugyanis nem a résztvevőktől függetlenül, objektív módon létező, hanem a közös figyelmi jelenetekben interszubjektív módon létrejövő – feldolgozott, megértett – realitás (lásd 3.). A dinamikus jelentésképzést lényegileg jellemzi, hogy a közös figyelmi jelenet során a nyelvi szimbólumok alkalmazásba vételével párhuzamosan a résztvevők a kontextuális ismereteiket is mozgósítják, amelyek alapján implicit jelentések hozhatók létre.

7.1. Az előfeltevések kontextusérzékenysége

A természetes nyelvekben vannak olyan konvencionális nyelvi eszközök, amelyek kapcsolatot teremtenek a nyelvileg kifejtett tartalom és a releváns háttérismeretek között, és így szerepet kapnak az implicit jelentés létrehozásában. Az implicit jelentés nyelvi konvenciókhoz kötött létrehozásának lehetőségei közé tartoznak az előfeltevések, de ide tartoznak az ún. konvencionális implikaturák is.

Az előfeltevés olyan ismeret, amelyet a megnyilatkozó adotttnak tart. Azt pedig, hogy a megnyilatkozó mit tart adotttnak, a mondat nyelvi megformálása teszi felismerhetővé.⁹² A mondat egyes szerkezeti megoldásai és bizonyos lexikai elemei ugyanis előfeltevéseket kiváltó nyelvi konvencióként működnek.

- (4) a. Aztán felbukkan a szexi mostohatesó is, akivel egész nyáron egyedül kell maradnia, mivel az apja elutazott Párizsba a feleségével.⁹³
b. Az apja nem utazott el Párizsba a feleségével.

A (4a)-ban például a beszélő adotttnak tartja, hogy a nyelvileg hozzáférhetővé tett világban, amely lehet valós, de lehet elképzelt világ is, létezik valaki, akinek van egy ugyancsak létező

---

⁹¹ Lásd ehhez Verschueren 1999: 26, vö. még Robinson 1997: 257–261.

⁹² A nyelvészetben az előfeltevésekkel szemantikai és pragmatikai szempontból foglalkoznak. Az előfeltevések klasszikus szemantikai megközelítésére lásd pl. Kiefer 1983a, b, 2000a: 338–371, ugyancsak klasszikus pragmatikai megközelítésére pedig lásd pl. Levinson 1983: 167–225.

⁹³ <https://lavariage.com/products/beled-esve-fallen-too-far>

apja, és létezik az ő felesége is, sőt létezik egy szexi mostohatesó is, illetve létezik egy helyként konstruálódó valami, amit Párizsnak hívnak. Ezeket az ún. egzisztenciális előfeltevéseket a határozottságot, illetve birtoklást kifejező főnévi szerkezetek, illetve a *Párizs* tulajdonnév váltják ki. E kifejezések lehorgonyzódnak a diskurzusvilágban: alkalmazásba vételükkel a megnyilatkozó a referenciális jelenet olyan szereplőire irányítja a figyelmet, amelyek létezését adottnak tételezi. A (4b) azt szemlélteti, hogy a mondat tagadása általában érintetlenül hagyja az előfeltevéseket. A beszélő ugyanis ebben az esetben is adottnak tételezi, hogy létezik valaki, akinek van egy ugyancsak létező apja, és létezik az ő felesége is, továbbá, hogy létezik egy Párizs nevű hely, még ha a mondat szereplői nem is utazott oda. Az előfeltevések ugyanis – szemben a figyelem előterébe helyezett, nyelvileg explicitté tett információkkal – olyan háttérbe helyezett, implicit információk, amelyek a megnyilatkozó stratégia részeként nem képezik a beszélgetés tárgyát, abban az értelemben, hogy a megnyilatkozó nem szorgalmazza azok megvitatását.⁹⁴ A megnyilatkozó az előfeltevés-kiváltók segítségével tehát azokat a feltételezéseit teszi hozzáférhetővé a másik számára, amelyeket nem gondol megkérdőjelezhetőnek.

Az előfeltevések természetesen nemcsak különböző dolgok létezésére, hanem például különböző tények fennállására is vonatkozhatnak. A faktív előfeltevéseket a főmondatban szereplő faktív igék (pl. *tud*, *emlékszik*, *elfelejt*, *eltitkol*, *csodálkozik*, *sajnál*) váltják ki, alkalmazásukkal ugyanis a megnyilatkozó a mellékmondatban kifejtett tényállást adottnak tételezheti.

- (5) a. Anna elfelejtette, hogy Péterrel hatra beszélt meg találkozót.
b. Péter azt állította, hogy két órán át várt rá a hóesésben.

Az (5a)-ban a megnyilatkozó az *elfelejtette* faktív ige főmondatbeli alkalmazásával a mellékmondatban megfogalmazott tényállást (*Péterrel hatra beszélt meg találkozót*) tekinti adottnak, amelynek igazságában a befogadónak ennél fogva nem érdemes kételkednie. Annál is inkább, mert ezt a főmondat esetleges tagadása sem érintené. Az (5b) pedig azt mutatja, hogy vannak olyan ún. nem faktív igék is (pl. *elképzel*, *hisz [vmit]*, *álmodik*, *feltételez*), amelyek segítségével éppen az feltételezhető, hogy a mellékmondatban ismertetett tényállást a beszélő nem tartja adottnak. Az (5b)-re vonatkoztatva tehát: hiába *állította* Péter, hogy *két órán át várt rá a hóesésben*, a beszélő ezt egyáltalán nem kezeli tényként.

---

⁹⁴ Az előfeltevések e funkcionális kognitív értelmezésére lásd Marmaridou 2000: 124, Berucelli Papi 2009.

Az egzisztenciális és a faktív előfeltevések mellett az előfeltevésnek számos egyéb típusa, az előfeltevés-kiváltóknak pedig számos további lexikai és szerkezeti lehetősége különböztethető meg, amelyek közül csak a magyar nyelv néhány jellegzetes megoldását veszünk számba.⁹⁵

- (6) a. Egy katona megbetegedett Tripoliban, és nem tudott felülkerekedni a betegségen.⁹⁶
- b. Az a tanuló, akinek nem sikerül az érettségi vizsgája, vagy a tanév végén valamelyik tantárgyból elégtelen osztályzatot szerzett, az érettségi vizsgán törzslapkivonatot kap.⁹⁷

Ahogy a (6a–b) szemlélteti, az előfeltevések kiváltásának az eddig említetteken kívül egyéb lexikai eszközei is vannak. Az ún. lexikai előfeltevés-kiváltók közé tartoznak például az állapotváltozást jelentő igék. A (6a)-ban a *megbetegedett* ige alkalmazása alapján következtethetünk arra, hogy a megnyilatkozó adottnak veszi, a katona korábban nem volt beteg. Előfeltevéseket ugyanakkor más típusú igék is kiválthatnak. A (6b)-ben például a *sikerült* ige alkalmazásához az az előfeltevés kötődik, hogy az adott tanuló megpróbálta letenni az érettségi vizsgát.

- (7) a. Most megszabadulhatsz a nyakfájástól, ha megcsinálod ezt az 5 perces gyakorlatot!⁹⁸
- b. Mióta veri Kornél a sorsüldözött özvegyeket?

A (4)-ben említett határozottságot, illetve birtoklást kifejező főnévi szerkezetek mellett léteznek egyéb szerkezeti előfeltevés-kiváltók is. A (7a) azt példázza, hogy a feltételes mondat szerkezet is előfeltevés-kiváltóként funkcionál (vö. NóraX). Ebben a konkrét esetben az a megnyilatkozó előfeltevése, hogy a címzett a megnyilatkozás elhangzásáig nem csinálta meg a szóban forgó feladatot. A feltételes mondat szerkezet a főmondat tagadása esetén (*nem szabadulsz meg a nyakfájástól*) is kiváltja ezt az az előfeltevést. A kiegészítendő (kérdőszavas) kérdések szintén

---

⁹⁵ Az előfeltevések típusainak itt követett vázlatos áttekintésére lásd Yule 1996: 27–30, de vö. még Kiefer 1983b, valamint 2000a: 338–371, továbbá Bertuccelli Papi 2009: 141–149, Delogu 2009.

⁹⁶ <https://www.trt.net.tr/magyar/turkiye-6/2020/08/26/meghalt-a-tripoliban-megbetegedett-katona-1479232>

⁹⁷ <http://www.lukacsuli.hu/?q=news/t%C3%A1j%C3%A9koztat%C3%A1s-az-%C3%A9retts%C3%A9gi-vizsg%C3%A1r%C3%B3l-20202021-tan%C3%A9v>

⁹⁸ <https://filantropikum.com/megszabadulhatsz-nyakfajastol-ha-megcsinalod-ezt-az-5-perces-gyakorlatot-video/>

előfeltevést váltanak ki. A (7b)-hez az az előfeltevés kapcsolódik, hogy a kérdést megelőzően Kornél verte a sorsüdözött özvegyeket.

Az előfeltevések tehát mindig kapcsolatba hozhatók valamilyen lexikai vagy szerkezeti megoldással, vagyis az implicit jelentés létrehozása ezekben az esetekben mindig valamilyen nyelvi konvenciókhoz kötődik. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az előfeltevések ne lennének érzékenyek a kontextuális tényezőkre.

- (8) a. Anna nem emlékezett arra, hogy hatra találkozózt beszélünk meg.
b. Én emlékszem arra, hogy hatra találkozózt beszélünk meg.
c. Nem emlékszem arra, hogy hatra találkozózt beszélünk meg.
d. Nem emlékeztem arra, hogy hatra találkozózt beszélünk meg.

A (8a)-ban a tagadó formájú, harmadik személyű, múlt idejű faktív igealak (*nem emlékezett*) előfeltevés-kiváltóként működik, akárcsak a (8b)-ben az állító formájú, első személyű, jelen idejű igealak (*emlékszem*). A beszélő mindkét esetben adottnak tételezi, hogy Annával hatra találkozózt beszéltek meg. Ám a (8c)-ben a *tagadó* formájú, első személyű, jelen idejű igealak (*nem emlékszem*) már nem funkcionál előfeltevés-kiváltóként. A (8a–b)-ben meglévő faktív előfeltevés itt nem konstruálódik meg.⁹⁹ A (8b)-ben az *emlékszem* igealak a megnyilatkozót jelöli ki a tudatosság szubjektumaként, aki felelősséget vállal a közölt információkért (lásd 3.2.4.). Ennélfogva a (8c)-ben a tagadó forma (*nem emlékszem*) éppen a felelőség elhárítását jelzi, vagyis azt, hogy a megnyilatkozó a mellékmondatban megjelenített tényállást nem tartja adottnak. (Éppen ezért gyakori az ilyen esetekben a *beszélünk volna meg* szerkezet használata, amely már eleve nem tényként konstruálja a találkozás múltbeli megbeszélését.) A (8d)-ben viszont – hasonlóan az (8a)-hoz – nem a megnyilatkozó, hanem valaki más (jelen esetben a megnyilatkozó korábbi 'én'-je) jelenik meg a tudatosság szubjektumaként. Mivel a megnyilatkozó ebben az esetben meg tudja különböztetni a saját tudását a tudatosság szubjektumaként megjelenő szereplőtől (azaz korábbi 'én'-jétől), az előfeltevés fennmarad. Ha ugyanis – ahogy az a (8a)-ban és a (8d)-ben is látható – az igeik valaki mást jelölnek ki a tudatosság szubjektumaként, akkor a tagadó formájú alkalmazásuk is kiváltja a faktív előfeltevést (*Anna nem emlékezett, nem emlékeztem*). A faktív előfeltevést tehát azokban az esetekben nem váltja ki a faktív ige, amikor az arról tudósít, hogy a megnyilatkozó elhárítja magától az episztemikus felelősséget a mellékmondatban közöltekért (mint pl. *nem tudom; nem*

---

⁹⁹ Vö. Verschueren 1999: 29.

emlékszem). Más a helyzet az olyan esetekben, amikor a tagadó formájú faktív igealak a megnyilatkozó értékelő, emocionális viszonyulását fejezi ki a közölt információkhoz (mint pl. *nem csodálkozom; nem sajnálom*). Ezek az igék ebben a formájukban is előfeltevés-kiváltókként működnek.

Az előfeltevések kontextusérzékenységét általánosságban az magyarázza, hogy előfeltevése voltaképpen nem a mondatnak, nem a mondatban megjelenő lexikai vagy szerkezeti megoldásoknak van, hanem a megnyilatkozónak.¹⁰⁰ Ő az, aki az előfeltevés-kiváltók alkalmazásával bizonyos információkat adottnak tételez. Az előfeltevés így a megnyilatkozó stratégia részeként jelenik meg. Ennek egyik következménye, hogy a beszédpartnernek az előfeltevések tekintetében sem szükséges mindig elfogadnia a másik megnyilatkozó stratégiját.

(9) A: Mióta veri Kornél a sorsüldözött özvegyeket?

B: Kornél nem veri, és soha nem is verte őket.

A (9)-ben például A hiába él azzal az előfeltevéssel, hogy Kornél verte a sorsüldözött özvegyeket, B ezt mégsem tekinti adottnak, és ennek hangot is ad. Nem a kérdésre válaszol ugyanis, hanem elutasítja a kikövetkeztetett előfeltevést. Annak, hogy előfeltevése a megnyilatkozónak van, nem pedig a mondatnak, van egy másik fontos következménye is. Nemcsak a beszédpartner kérdőjelezheti meg az előfeltevést, a megnyilatkozó maga is módosíthat a stratégiáján. Néhány előfeltevés ugyanis „nem éli túl”, ha az őt hordozó mondat egy nagyobb konstrukcióba ágyazódik. A tágabb nyelvi környezetben (ko-textusban) törlődhet az előfeltevés.¹⁰¹

(10) a. csodálkoztam, amikor megtudtam, hogy a kókusztej az nem a kókuszdió belsejében lévő folyadék¹⁰²

b. Csodálkoztam, hogy házigalamb költ a fenyőfán. Így kiderült, hogy tévedtem!¹⁰³

---

¹⁰⁰ Lásd erről Yule 1996: 25–33.

¹⁰¹ Az előfeltevések kivetítésének problémájáról (‘projection problem’) lásd Yule 1996: 30–33, Verschueren 1999: 29–30, valamint Marmaridou 2000: 125–132, 149–162.

¹⁰² <https://www.facebook.com/dragomangy/photos/a.586343401475358/2113819005394449/?type=3>

¹⁰³ <http://madarakertben.blogspot.com/2010/04/aprilisi-csipkelodes.html>

A (10a) és a (10b) egyaránt tartalmazza a *csodálkoztam* előfeltevéskiváltót. Amíg azonban a (10a)-ban érintetlenül marad az előfeltevés (a kókusztej nem a kókuszdió belsejében lévő folyadék), addig a (10b) beszélője már nem tartja adottnak, hogy a fenyőfán házgalamb költ, azaz törli a korábban tényként kezelt előfeltevést. A (10a)-ban azért marad fenn a faktív előfeltevés, mert a megnyilatkozó saját aktuális tudását nem állítja szembe korábbi önmaga akkori tudásával. Nem úgy a (10b)-ben, ahol a megnyilatkozó jelzi, egy új információ felülírja azt, amit korábban gondolt, azaz visszamenőlegesen törli az előfeltevést.

A megnyilatkozási stratégia módosulásának eredményeképpen a (11a)-ban szintén törlődik az a lexikai előfeltevés, amelyet az első tagmondatban szereplő *sikerült* ige váltott ki.

- (11) a. Jánosnak nem sikerült a vizsgája, mondjuk, meg se próbálta, mert megbetegedett.
b. Jánosnak nem sikerült levizsgáznia, mondjuk, meg se próbálta, mert megbetegedett.

A megnyilatkozó a (11a) esetében is reflexíven viszonyul az előfeltevés lehetőségét magában hordozó nyelvi reprezentációhoz (*Jánosnak nem sikerült a vizsgája*), hiszen az azt követő konstrukcióval (*mondjuk, meg se próbálta*) fölülbírálja annak érvényét. Így az első tagmondatban rejlő implicit információért nem vállal felelősséget. E korrekciós megoldás ennél fogva – hasonlóan a (10b) második összetett mondatához – olyan reflexív kontextualizálóként funkcionál (lásd 4.2.), amely arra készíti a befogadót, hogy módosítson a korábban alkalmazásba vett nyelvi szimbólumok kontextuális értelmezésén. A (11b) esetében viszont nem egyértelmű, hogy abban a *nem sikerült* előfeltevés-kiváltóként funkcionálna. A *levizsgáznia* kifejezés ugyanis könnyen kaphat olyan metonimikus értelmezést, amely szerint az nem konkrétan a vizsga aktusára, hanem a kurzus elvégzésének, a jegyszerzésnek a folyamatára vonatkozik.

A nyelvi formák és az implicit jelentés közötti konvencionális kapcsolat nemcsak az előfeltevéseket jellemzi, hanem az ún. konvencionális implikatúrákat is. A konvencionális implikatúrák esetében az implicit jelentés létrehozása szintén nyelvi konvenciókhoz, jellemzően mellérendelő kötőszavakhoz kapcsolódik (lásd NóraX).¹⁰⁴

---

¹⁰⁴ Az implikatúra terminust a nyelvfilozófus Paul Grice (1997 [1975]) vezette be az implicit jelentéssel kapcsolatos problémák könnyebb értelmezése érdekében. A konvencionális implikatúrák problémájáról lásd Verschueren 1999: 30–31, Yule 1996: 45–46, Bertuccelli Papi 2009: 152–153.

- (12) a. Ez a termék nagyon olcsó és rossz minőségű.
b. Ez a termék nagyon olcsó, de rossz minőségű.
c. Ez a termék nagyon olcsó, tehát rossz minőségű.

A (12a–c) egyaránt két tényállást közöl: az említett dolog két tulajdonságát nevezi meg. Az utóbbi két megnyilatkozás azonban többet közöl, mint az első. A (12a)-ban az *és* kötőszó csak egymás mellé állítja a két tulajdonságot, arra hívja fel a figyelmet, hogy azok valamilyen szempontból összetartoznak (jelesül ugyanannak a terméknek a tulajdonságai). A (12b) jelentéstöbblete annak köszönhető, hogy a *de* kötőszó nemcsak a két tényállás közötti kapcsolatra utal, hanem azt is implikálja, hogy valamiféle kontraszt van a két tényállás között. E kontraszt tartalmának a meghatározása azonban a világról való ismeretek bevonását igényli. Annak az ismeretnek a bevonását, hogy az emberek az olcsóságot általában pozitívan, a rossz minőséget pedig jellemzően negatívan értékelik. A konvencionális implikaturák tehát logikai szempontból nem magyarázhatók kielégítően, megértésüket a résztvevők kontextuális ismeretei befolyásolják. A (12c) például ok-okozati összefüggést implikál a két tényállás között, amelynek háttérben nemhogy a logikailag, de kielégítően még mindennapi tapasztalatokkal sem feltétlenül igazolható sztereotipikus hiedelem áll.

A kontextuális ismeretek mozgósításának lényegi szerepét mutatja, hogy az elemi mondatok közötti mellérendelő viszonyokat nem szükséges minden esetben kötőszóval jelölni (lásd NóraX).

- (13) Péter bírálta a főnökét. Két hét múlva kirúgták a munkahelyéről.

A (13) példát nem nehéz úgy értelmezni, hogy annak megnyilatkozója ok-okozati összefüggést implikál a két mondatban megjelenített esemény között. Annak ellenére, hogy az ok-okozati összefüggést nem jelöli nyelvi konvenció (pl. *ezért, tehát, következésképpen, ennek köszönhetően*), a megnyilatkozás befogadója a világról ismereteinek relevánsnak tűnő részét mozgósítva könnyedén juthat ilyen jellegű következtetésre.

7.2. Az implikaturák kontextusfüggősége

Az előfeltevések és a konvencionális implikaturák működése azt mutatja, hogy a nyelvi reprezentációk és a releváns háttérismeretek közötti kapcsolatra a befogadónak következtetnie

kell. Az implicit jelentés létrehozása tehát következtetési folyamatokon alapul. Ám – ahogy korábban szó esett róla – az implicit jelentés létrehozásának vannak olyan lehetőségei, amelyekben a következtetés (inferencia) nem kötődik a nyelvi rendszer bizonyos elemeihez. Implicit jelentés ugyanis létrehozható a kifejtettség olyan stratégiai elkerülésével is, amikor a következtetés csupán a nyelvileg hozzáférhetővé tett információk kontextusfüggő értelmezésén alapul, vagyis olyan kontextuális ismereteken, amelyeken a diskurzus résztvevői egyaránt osztoznak. Az így létrejövő implicit jelentés a társalgási implikátúra.

A társalgási implikátúrák létrejöttében alapvető szerepet játszanak a diskurzus résztvevői által a mozgósított összetett dinamikus fogalmi sémák, a forgatókönyvek.¹⁰⁵

- (14) A: Elfogyott a cigarettám.
B: Van egy trafik a sarkon.¹⁰⁶

A (14)-ben A megnyilatkozása és B erre adott válasza egyaránt példázza a társalgási implikátúrát. A (14)-hez könnyen hozzárendelhető olyan kontextus, amelyben A – a maga megnyilatkozásával – azt implikálja, hogy cigarettát szeretne vásárolni, és ehhez B segítségét kéri. A megnyilatkozása tehát – mint a közvetett beszédaktusok általában (lásd 6.1.) – következtetésen alapuló társalgási implikátúráként értelmezhető B számára.¹⁰⁷ Akárcsak B válasza A számára. Ugyanis azt hallva A az alábbiakra következtethet: B azzal, amit mondott, azt sugallja neki, hogy menjen el abba a bizonyos trafikba, ahol tud cigarettát venni, mert legjobb tudomása szerint egyfelől ott árulnak cigarettát, másfelől a szóban forgó trafik ráadásul éppen nyitva is van. Mindez azért lehetséges, mert a résztvevők mindketten rendelkeznek olyan – az adott szituációban releváns, és egyben könnyen hozzáférhető, könnyen aktiválható – háttérismeretekkel, amelyek a cigarettavásárlás forgatókönyvéként állnak össze, és ezt kölcsönösen feltételezik is egymásról. A cigarettavásárlás forgatókönyvének ugyanis részét

---

¹⁰⁵ A társalgási implikátúrák klasszikus modelljét Paul Grice (1997 [1975]) dolgozta ki. Az együttműködési alapelvvel összefüggésben Grice négy társalgási maximát (minőség, mennyiség, viszony és mód) is megkülönböztet, amelyek betartása – az információkövetítés tekintetében – az együttműködési alapelvnek megfelelő eredményekhez vezet. A társalgási maximákat Grice ezekből a társalgási maximákból kiindulva értelmezi. A maximákra alapozott magyarázat a társalgási implikátúrák funkcionális kognitív megközelítése számára azért elégtelen, mert a jelentést nem interszubjektív aktusként, hanem mentális objektumként értelmezi. A társalgási implikátúrákat a jelentés objektivistá felfogásából kiindulva értelmezik még egyfelől a kognitív szempontokra összpontosító formális modellek (lásd erre pl. Levinson 2001, Horn 2004, valamint Németh T. 2006: 239–256), másfelől a nyelvhasználat társadalmi feltételeit hangsúlyozó pragmatikák is (lásd erre pl. Mey 2001: 45–52).

¹⁰⁶ Az alfejezetben a társalgási implikátúrák klasszikus példáinak magyar parafrázisaival szemléltetem a társalgási implikátúrák működésének kognitív magyarázatát.

¹⁰⁷ Lásd ehhez Panther–Thornburg 1998, valamint Komlósi 2003.

képezi, hogy jellemzően akkor szoktunk cigarettát vásárolni, ha elfogy, és hogy egy trafikban jellemzően lehet cigarettát vásárolni.

A társalgási implikátúra, amelynek sikeres feldolgozása a diskurzus résztvevőinek együttműködését feltételezi, az interszubjektív figyelemirányítás keretében jön létre (lásd 2.1.). A résztvevők együttműködése a közös figyelmi jelenetben a következőképpen jelentkezik. A megnyilatkozóknak több-kevesebb mentális erőfeszítést kell tennie annak érdekében, hogy megfigyelhetővé, megérthetővé tegye azt a referenciális jelenetet, amelyre a nyelvi szimbólumok alkalmazásba vételével a másik figyelmét irányítja, és amellyel a másik mentális állapotait kívánja befolyásolni. A befogadónak pedig annak érdekében kell mentális erőfeszítéseket tennie, hogy megértse azt a referenciális jelenetet, amelyre a nyelvi szimbólumokkal a figyelmét irányítják, és amellyel a mentális állapotait kívánják befolyásolni.¹⁰⁸ Mindez azt is jelenti egyben, hogy ennek az interszubjektív aktusnak a keretében a jelentésképzést a nyelviileg explicitté tett és a kontextusfüggő aspektusok párhuzamos aktiválása eredményezi.¹⁰⁹ A társalgási implikátúrák így nem a nyelvi szimbólumok szó szerinti jelentésének kontextuális „kijavításai”, hanem olyan következtetési folyamatok eredményei, amelyek a testesült és diszkurzív tapasztalatok által motivált összetett fogalmi sémákon, a diskurzus résztvevői által aktivált különböző forgatókönyveken alapulnak.¹¹⁰

A társalgási implikátúrák létozásának, megértésének háttérben tehát – hasonlóan a közvetett beszédaktusok megértéséhez (lásd 6.1.) – fogalmi sémákon alapuló következtetési folyamatok – tágan érve: metonimikus jelentéskiterjesztések – állnak.¹¹¹

(15) APA: Menj fogat mosni!

KISFIÚ: Még nem vagyok álmos.

A (15)-ben például a kisfiú, az apja felszólítását hallva, könnyen következtethet arra, hogy az apja a lefekvés időszerúségét implikálja ezzel. Az apa pedig, fia válaszát hallva, könnyen

---

¹⁰⁸ Az együttműködés funkcionális kognitív értelmezésére lásd Tomasello 2002, 2011, valamint Croft 2009. Továbbá lásd még erről Robinson 1997.

¹⁰⁹ A grice-i modell nagy hatású kritikáját adó, moduláris kognitív alapokon nyugvó relevanciaelmélet (lásd Sperber–Wilson 1986, Wilson–Sperber 2004), szintén a nyelvi szimbólumok és a kontextus párhuzamos feldolgozását hangsúlyozza. Abban azonban eltér a funkcionális kognitív megközelítéstől, hogy – az informatív szándék elsődlegességét hirdetve a kommunikatív szándékkal szemben – nem tulajdonít olyan lényegi szerepet a nyelvi tevékenység interakcionális jellegének, így a jelentésképzést sem interszubjektív aktusként értelmezi. A relevanciaelmétről lásd még pl. Cruse 2000: 368–377, Reboul–Moeschler 2000: 76–99.

¹¹⁰ Az implikátúrák és a következtetési folyamatok funkcionális kognitív megközelítésére lásd Marmaridou 2000: 223–271, továbbá a kognitív kiindulóponitú inferenciális pragmatikáról lásd még Komlósi 1997, 2003.

¹¹¹ A közvetett beszédaktusok fogalmi sémákból kiinduló értelmezésére lásd Panther–Thornburg 1998.

következtethet arra, hogy válaszával a kislány olyan társalgási implikaturát hoz létre, amellyel azt kívánja a tudtára hozni, hogy még nem áll szándékában fogat mosni. Mindez azért lehetséges, mert mindketten kölcsönösen ismerik az esti rutin forgatókönyvét, amelynek részét képezi, hogy a kislány számára a fogmosás után a lefekvés és az alvás következik.

A (14) és a (15) az ún. sztenderd társalgási implikaturákat példázzák, amelyeknek az a jellemzője, hogy a diskurzus résztvevőinek implikációi és következtetései ugyanannak a kölcsönösen aktivált forgatókönyvnek a keretében zajlanak.

A nyelvi interakciók résztvevői adaptív tevékenységük keretében kölcsönösen feldolgozzák a beszédhelyzetet (lásd 2.). Így válik lehetővé számukra, hogy megértsék egymás kommunikációs igényeit (céljait, elvárásait), és hogy a befogadó következtetni tudjon a megnyilatkozó kommunikációs szándékaira. Még abban az esetben is, ha azok nyelvtanilag nincsenek explicitté téve.

(16) A: Hol van pontosan az az idézet?

B: Valahol a tanulmány második felében.

A (16) párbeszédben B – annak ellenére, hogy korábbi tapasztalatai alapján minden valószínűség szerint tudja, hogy az olyan kérdésekre, amelyet A feltejt, egy oldalszám megadásával kellene válaszolnia – nem elégíti ki A kommunikációs igényeit. B válaszából így A arra következtethet, hogy B azt implikálja, hogy nem tudja pontosan az idézet helyét.

(17) Hát, ilyen az élet.

Képzljük el, hogy a (17) megnyilatkozást azután teszi egy közeli barátunk, miután a telefonban fél órán át magunknál tartva a szót, nagy érzelmi átéléssel, kellően tragikus színekkel ecseteltük neki életünk nagy csalódását, és végül rákérdeztünk a véleményére. Ahogy a (16)-ban B sem elégítette ki a maga válaszával A kommunikációs igényeit, úgy nagy valószínűséggel a barátunk sem a miénket. Holott vélhetően ő is megértette azokat (hogy tőle is kellő átélést várunk el, legalábbis a helyzet súlyosságának elfogadását stb.). A (17) azonban különbözik is a (16)-tól. Amíg utóbbi esetben a megnyilatkozó azt implikálja, hogy nem tudja, addig a barátunk a maga közhelyével azt sugallja, hogy nem akarja kielégíteni az elvárásainkat. Például azért, mert nem érdekli annyira az ügy, vagy mert nem tartja annyira tragikusnak. Ez esetben tehát az implicit jelentés a résztvevők egyezkedésének eredményeként jön létre. Ahhoz ugyanis, hogy

megértsük, mit is szándékozik közölni velünk a barátunk, fel kell ismernünk, hogy nem fogadja el az általunk kívánatosnak tartott diszkurzív forgatókönyvet és annak játékszabályait.

Az ún. nem sztenderd társalgási implikaturákat, amelyek közé a (16) és (17) is tartozik, általában jellemzi, hogy az implicit jelentés létrehozásának folyamatában lényegi szerepet kap, előtérbe kerül a résztvevők egyezkedése az interakciós célokat, elvárásokat illetően.¹¹² Nézzünk meg még egyszer egy korábban tárgyalt példát:

- (18) A: Elfogyott a cigarettám.
B: Van egy trafik a sarkon.

E párbeszédhez korábban olyan kontextuális értelmezést rendeltünk, amely szerint annak résztvevői a cigarettavásárlás forgatókönyvét mozgósítva hoznak létre sztenderd társalgási implikaturákat (A azt implikálja B értelmezésében, hogy szeretne információt kapni arról, hol vehet cigarettát, pedig B azt implikálja A értelmezésében, hogy a sarki trafikban B tud cigarettát venni). Ám a (18)-hoz más kontextuális értelmezés is hozzárendelhető. Például B – égő cigarettával a kezében – arra is következtethet A szavait hallva, hogy az nem információt, hanem cigarettát szeretne kérni tőle. Ekkor tehát a cigarettakérés forgatókönyvét aktiválva von le következtetést. Válaszával viszont egy másik forgatókönyvet, a cigarettavásárlás forgatókönyvét mozgósítja. A ebben az esetben joggal következtet arra, hogy B nem akarja vagy esetleg nem tudja megkínálni a sajátjából. Ha ugyanis meg akarná kínálni, akkor – a cigarettakérés forgatókönyvével maradva – ezt például az *Ott az enyém az asztalon* mondattal implikálná inkább. Mindez azt is jelenti, hogy B az egyezkedés keretében nem fogadja el azt a forgatókönyvet, amit A – legalább is B értelmezésében – felajánlott, hanem egy másik forgatókönyvet léptet életbe, és így nem sztenderd társalgási implikaturát hoz létre.

A (19) szintén a nem sztenderd társalgási implikaturát példázza:

- (19) A: Tudod, mennyire fontos vagy nekem.
B: Mit mondtál, mit láttál tegnap a moziban?

E párbeszédben, amely – tegyük fel – egy fiatal pár között zajlik egy hangulatos kávézóban, B kommunikációs igényei nyilvánvalóan összeütközésbe kerülnek A kommunikációs igényeivel, hiszen olyankor vált témát, amikor A ezt a legkevésbé sem szeretné. Ezzel azt implikálhatja,

---

¹¹² Az egyezkedésnek az ún. nem sztenderd társalgási implikaturák működésében betöltött lényegi szerepét hangsúlyozza Marmaridou 2000: 248–250.

hogy ő korábban már elmondta a véleményét erről a témáról, és különben is elég kellemetlen ez a téma a számára stb. (Fontos azonban megjegyezni, hogy a témaváltás nem mindig hoz létre társalgási implikaturát, hiszen az általában természetes velejárója a társalgásoknak.)

A kontextusfüggő társalgási implikaturákat általában jellemzi, hogy egy következő megnyilatkozással akár törölhetők vagy megváltoztathatók. Ha például a (19) párbeszédben B a maga fordulóját azzal folytatja, hogy *Nahát, ha azt a filmet a mi kapcsolatunkra vonatkoztatod...*, akkor a fentebb vázolt nem sztenderd társalgási implikatura érvényét veszti (vö. ezt még a (14), illetve az azt megismétlő (18) példáról mondottakkal). A társalgási implikaturák mindenesetre nem választhatók le a megnyilatkozás jelentéséről, annak szerves összetevőjét alkotják. Továbbá az is jellemzi őket, hogy csak bizonyos mértékig számíthatók ki, jósolhatók meg, ugyanis jelentésük – a jelentésképzés kontextusfüggő jellegéből adódóan – nem teljesen meghatározható, hanem az adott közös figyelmi jelenet kontextusában formálódik.¹¹³

Nézzünk két további példát, amelyek az implikaturák egy sajátos típusát, az egyezkedést ugyancsak előtérbe helyező ún. skaláris implikaturát szemléltetik:

(20) a. – Mindent hoztál?

– Paradicsomot és avokádót igen.

b. Székely bácsival készít interjút a helyi TV stáb:

– Aztán mondja, bátya, esznek rendesen a tehenek?

– Hát, a fehérek igen.

– És a feketék?

– Hmm, azok is...

A riporter néz egy ideig, majd továbbmegy:

– És bátya, tejet adnak rendesen a tehenek?

– Hát, a fehérek igen.

– És a feketék?

A bácsi megvonja a vállát:

– Azok is...

A riporter nem tudja mire vélni, ezért megkérdi:

– Bátyám, hát ha a feketék adnak tejet, úgy mint a fehérek, és esznek is, mint

---

¹¹³ A társalgási implikaturák e jellemzőinek – törölhetőség (defeasibility/cancellability), leválaszthatatlanság (non-detachability), kiszámíthatóság (calculability) – rövid kritikai bemutatására lásd Cruse 2000: 349–351.

a fehérek... akkor miért mondja őket külön?

– Hát, mert a fehérek az enyémeek.

– És a feketék?

– Hmmm, azok is...¹¹⁴

A következtetési folyamat alapját a skaláris implikátúra esetében az alábbi diszkurzív tapasztalat adja. Ha valaminek a fennállását, megtörténtét, illetve bekövetkezését firtató kérdésünkre (*Mindent hoztál?*, illetve *Aztán mondja, bátya, esznek rendesen a tehenek?*) csak a szóba jöhető entitások egy részét illetően érkezik igenlő válasz (*Paradicsomot és avokádót igen*, illetve *Hát, a fehérek igen*), akkor az a másik részt illetően a nemleges választ implikálja (pl. *medvehagymát viszont nem*, illetve *a feketék pedig nem*). A (20b)-ben szereplő vicc a skaláris implikátúra működését aknázza ki, teszi a humor forrásává. Ahogy láthattuk, a (20b) nyughatatlan riportere nem elégszik meg az első kérdésére kapott válasszal, és az implikáció explikációját kéri. A bácsi azonban ahelyett, hogy explicitté tenné a sugallni vélt információkat, törli az implikátúrát (*Azok is...*). Miután mindez még egyszer megismétlődik, a riporter gyanakodni kezd, hogy a bácsi valami mást akar implikálni a fehér és a fekete tehenek megkülönböztetésével, de a kapott választól ekkor sem lesz okosabb.

A megnyilatkozások tehát – a kifejtettség és a kifejtetlenség összjátékát kiaknázva – többet közölnek annál, mint amit kimondanak. Az implicit jelentés fogalma fogja át a megnyilatkozás jelentésének azt a részét, amely nyelvi szimbólumokkal nincs kifejtve. Az implicit (megnyilatkozó által implikált) jelentés létrehozása megköveteli bizonyos kontextuális ismeretek alkalmazásba vételét. Az implicit jelentés felismerése, illetve megértése következtetési folyamatokon alapul.

Az implicit jelentésnek többféle fajtája különíthető el. Az előfeltevések és a konvencionális implikátúrák esetében az implicit jelentés felismerése bizonyos nyelvi konvenciókhoz (lexikai elemekhez, szerkezeti megoldásokhoz) kapcsolódik, ám – mivel a megnyilatkozási stratégia részeként jelennek meg – érzékenyek lehetnek a kontextusra. A társalgási implikátúrák pedig az implicit jelentés létrehozásának olyan lehetőségei, amelyekben a következtetés (inferencia) nem kötődik a nyelvi rendszer bizonyos elemeihez. Implicit jelentés ugyanis létrehozható a kifejtettség olyan stratégiai elkerülésével is, amikor a következtetés csupán a nyelvileg hozzáférhetővé tett információk kontextusfüggő értelmezésén alapul, vagyis olyan kontextuális ismereteken, amelyeken a diskurzus résztvevői egyaránt

---

¹¹⁴ <http://kecskefeszek.net/vicc/szekely-viccek/fekete-feher-2.html>

osztóznak. A társalgási implikatúrák olyan következtetési folyamatok eredményei, amelyek mindennapi tapasztalatok fogalmi sémáin, különböző foratókönyvek ismeretén, illetve azok alkalmazásával összefüggő egyezkedésen alapulnak.

7.3. Ellenőrző kérdések

1. Miért értelmezhető a jelentésképzés a kifejtettség és a kifejtetlenség összejátékaként?
2. Miért kontextusérzékenyek az előfeltevések?
3. Mi jellemzi a nem sztenderd társalgási implikatúrák működését?

SZAKIRODALOM

- Andor József 2013. Elmélkedések és vizsgálódások a szaliencia körül. In: Kugler Nóra – Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *A megismerés és az értelmezés konstrukciói*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 86–97.
- Attardo, Salvatore 2000. Irony as relevant inappropriateness. *Journal of Pragmatics* 793–826.
- Auer, Peter 2009. Context and contextualization. In: Verschueren, Jef – Östman, Jan-Ola (eds.): *Key notions for pragmatics*. Handbook of pragmatics highlights 1. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 86–101.
- Austin, John L. 1990 [1962]. *Tetten ért szavak*. (Előszó: Pléh Csaba.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Baddeley, Alan D. 2001 [1997]. *Az emberi emlékezet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Bahtyin, Mihail 1988 [1953]. A beszéd műfajai. In: Kanyó Zoltán – Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. 246–280. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Bar-Hillel, Yehoshua 1997 [1970]. Indexikus kifejezések. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 171–187.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla – Hámori Ágnes 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. *Magyar Nyelvőr* 299–320.
- Bartsch, Renate 1985. *Sprachnormen: Theorie und Praxis*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Bauer, Joachim 2010 [2006]. *Miért érzem azt, amit te? Ösztönös kommunikáció és a tükörneuronok titka*. Budapest: Ursus Kiadó.
- Bauer, Joachim 2011 [2010]. *A testünk nem felejt. Kapcsolataink és életmódunk hatásai génjeink és idegrendszerünk működésére*. Budapest: Ursus Kiadó.
- de Beaugrande, Robert – Dressler, Wolfgang 2000 [1981]. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Bencze Lóránt 1993. Deixis és referencia. In: Kozocsa Sándor Géza (szerk.): *Emlékkönyv Fábrián Pál hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék. 36–49.

- Bencze Lóránt 1996. *Mikor, miért, kinek, hogyan. I. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban*. Budapest: Corvinus Kiadó.
- Bertuccelli Papi, Marcella 2009. Implicitness. In: Verschueren, Jef – Östman, Jan-Ola (eds.): *Key notions for pragmatics*. Handbook of pragmatics highlights 1. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 139–162.
- Blum-Kulka, Shoshana – House, Juliane – Kasper, Gabriele (eds.) 1989. *Cross-cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Ablex.
- Boronkai Dóra 2009. *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Budapest: Ad Librum Kiadó.
- Brisard, Frank 2002. Introduction: The epistemic basis of deixis and reference. In: Brisard, Frank (ed.): *Grounding. The epistemic footing of deixis and reference*. Berlin, New York: Mouton. xi–xxxiv.
- Brisard, Frank 2021. Grounding. In: Xu Wen and John R. Taylor (eds.): *The Routledge Handbook of Cognitive Linguistics*. New York, London: Routledge. 344–358.
- Brown, Gillian 1994. Modes of understanding. In: Brown, Gillian – Malmkjaer, Kirsten – Pollitt, Alastair – Williams, John (eds.): *Language and understanding*. Oxford: Oxford University Press. 10–20.
- Brown, Gillian – Yule, George 1983. *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, Penelope – Levinson, Stephen 1987. *Politeness. Some universals in language use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bruner, Jerome 1986. *Actual minds, possible words*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Buber, Martin 1999 [1923]. *Én és Te*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Bühler, Karl 1934. *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Fischer.
- Caffi, Claudia 2009: Metapragmatics. In: Mey, Jacob L. (ed.): *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Oxford: Elsevier. 625–630.
- Chafe, Wallace 1994. *Discourse, consciousness and time*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Chafe, Wallace 2009. Consciousness and language. In: Sandra, Dominiek – Östman, Jan-Ola – Verschueren, Jef (eds.): *Cognition and pragmatics*. Handbook of pragmatics highlights 3. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 135–145.
- Chatman, Seymour 1978. *Story and discourse. Narrative structure in fiction and film*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Clark, Herbert C. 1996. *Using language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark, Eve V. 2009. *First language acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Clarke, David D. – Argyle, Michael 1997 [1982]. Beszélgetési szekvenciák. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 565–602.
- Coupland, Nikolas 2007. *Style: language variation and identity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Croft, William 1994. Speech act classification, language typology and cognition. In: Tsohatsidis, Savas L. (ed.): *Foundations of speech act theory. Philosophical and linguistic perspectives*. London: Routledge. 460–478.
- Croft, William 2009. Towards a social cognitive linguistics. In: Evans, Vyvyan – Poursel, Stephanie (eds.): *New directions in cognitive linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. 395–420.
- Croft, William – Cruse, Alan D. 2004. *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cruse, D. Alan 2000. *Meaning in language. An introduction to semantics and pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Culler, Jonathan 2000 [1981]. Aposztrophé. *Helikon* 370–389.
- Curcó, Carmen 2000. Irony: negation, echo, and metarepresentation. *Lingua* 110: 257–280.
- Csépe Valéria 2006. *Az olvasó agy*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Csontos Nóra 2015. Az idézés mint újrakonstruálás Az idéző tevékenység az egyenes idézésben. *Jelentés és Nyelvhasználat* 1–19.
- Csontos Nóra – Tátrai Szilárd 2008. Az idézés pragmatikai megközelítése (Az idézési módok vizsgálatának lehetőségei a magyar nyelvű írásbeliségben). *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*: 59–119.
- Deane, Paul 1992. *Grammar in mind and brain. Explorations in cognitive syntax*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Delogu, Francesca 2009. Presupposition. In: Verschueren, Jef – Östman, Jan-Ola (eds.): *Key notions for pragmatics. Handbook of pragmatics highlights 1*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 195–207.
- Dér Csilla Ilona 2009. Mik is a diskurzuszjelölők? In: Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 293–303.
- van Dijk, Teun A. 1982. Kontextus és megismerés. Tudáskeretek és beszédaktus-megértés. In: Penavin Olga – Thomka Beáta (szerk.): *Tanulmányok* 15. Újvidék. 63–81.

- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 79. Debrecen.
- Domonkosi Ágnes – Kuna Ágnes 2015. A tetszikelés szociokulturális értéke A tetszikelő kapcsolattartás szerepe az orvos-beteg kommunikációban. *Magyar Nyelvőr* 39–63.
- Dor, Daniel – Jablonka, Eva 2014. Why we need to move from gene-culture co-evolution to culturally driven co-evolution. In: Dor, Daniel – Knight, Chris – Lewis, Jerome (eds.): *The social origins of language. Studies in the evolutions of language*. Oxford: Oxford University Press. 15–30.
- Dunbar, Robin 1996. *Grooming gossip, and evolution of language*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Duranti, Alessandro 1997. *Linguistic anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eco, Umberto 1994. Széljegyzetek A rózsá nevé-hez. In: *A rózsá neve*. Budapest: Európa Kiadó. 611–614.
- Eysenck, Michael W. – Keane, Mark T. 2003 [1990]. *Kognitív pszichológia*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Evans, Vyvyan 2007. *A glossary of cognitive linguistics*. Salt Lake City: The University of Utah Press.
- Fehér Erzsébet 2001. Szöveg és nyilatkozat. In: Csatár Péter – Maitz Péter – Tronka Krisztián (szerk.): *A nyelvtantól a szövegtanig. Tanulmányok Kocsány Piroska tiszteletére*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 285–299.
- Fillmore, Charles J. 1975. *Santa Cruz Lectures on Deixis*. Indiana University Linguistics Club.
- Fillmore, Charles J. 2006 [1982]. Frame semantics. In: Geeraerts, Dirk (ed.): *Cognitive linguistics: Basic readings*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 373–400.
- Forster, Edward M. 1999 [1927]. *A regény aspektusai*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Frank, Roslyn M. 2008. “Introduction: Sociocultural situatedness.” In *Body, Language, and Mind. Volume 2: Sociocultural Situatedness*, ed. Roslyn M. Frank, René Dirven, Tom Ziemke, and Enrique Bernáñez, 1–18. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Fraser, Bruce 1999. What are discourse markers? *Journal of Pragmatics* 31: 931–952.
- Gadamer, Hans-Georg 1984 [1975]. *Igazság és módszer*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Gadamer, Hans-Georg 1994a [1981]. Hang és nyelv. In: *A szép aktualitása*. Budapest: T-Twins Kiadó. 169–187.
- Gadamer, Hans-Georg 1994b [1986]. Az „eminens” szöveg és igazsága. In: *A szép aktualitása*. Budapest: T-Twins Kiadó. 188–201.

- Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.) 2007. *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Genette, Gérard 1996 [1982]. Transztextualitás. *Helikon* 82–90.
- Genette, Gerard 1997. *Palimpsests*. Lincoln, London: University of Nebraska Press.
- Giora, Rachel 2003. *On our mind: salience, context, and figurative language*. New York: Oxford University Press.
- Givón, Talmy 1990. *Syntax. A functional-typological introduction*. Vol. 2. Amsterdam, Philadelphia: Johns Benjamins.
- Grice, Paul 1997 [1975]. A társalgás logikája. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 213–227.
- Grice, Paul 1978. Further notes on logic and conversation. In: Cole, Peter (ed.): *Syntax and semantics. Vol. 9: pragmatics*. New York: Academic Press. 113–128.
- Gumperz, John J. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Habermas Jürgen 1997 [1979]. Mi az egyetemes pragmatika? In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 228–259.
- Haiman, John 1998. *Talk is cheap. Sarcasm, alienation, and the evolution of language*. Oxford: Oxford University Press.
- Halliday, Michael A. K. 1970. Language structure and language function. In: Lyons, John (ed.): *New Horizons in linguistics*. Harmondsworth: Penguin Books. 140–65.
- Halliday, Michael A. K. 1973. *Explorations in the functions of language*. London: Arnold.
- Halliday, Michael A. K. 1985. *An introduction to functional grammar*. London: Arnold.
- Halliday, Michael A. K. – Hasan, Ruquaya 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, Michael A. K. – Mattheissen, Christian 2004. *An introduction to functional grammar*. Third Edition. London: Arnold.
- Halliday, Michael A. K. 2014. *Halliday's introduction to functional grammar*. Fourth edition. Revisited by Christian Mattheissen. London: Arnold.
- Harris, Zellig S. 1970 [1951]. A strukturális nyelvészet módszerei. In: Szépe György (szerk.): *A nyelvtudomány ma*. Budapest: Gondolat Kiadó. 55–87.
- Harris, Zellig S. 1952. Discourse Analysis. *Language* 28: 1–30.
- Hámori Ágnes 2008. A figyelem és a beszédaktusok összefüggései a társalgásban. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*: 161–202.

- Hámori Ágnes 2009. *A figyelem és a beszédaktusok összefüggései a társalgásban*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- Herring, Susan C. 2001. Computer-mediated discourse. In: Schiffrin, Deborah – Tannen, Deborah – Hamilton, Heidi E. (eds.) *The handbook of discourse analysis*. Oxford: Blackwell. 612–634.
- Horn, Laurence R. 2004. Implicature. In: Horn, Laurence R. – Ward, Gregory (eds.): *The handbook of pragmatics*. Oxford: Blackwell. 3–28.
- Hudson, Richard A. 1996. *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huszár Ágnes 1982. A félreértésen alapuló viccek nyelvi magyarázata. *Magyar Nyelv* 435–440.
- Hymes, Dell 1977 [1972]. Kommunikatív kompetencia. In: Horányi Özséb (szerk.): *Kommunikáció*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 333–413.
- Imrényi András 2008a. Az idealizáció határai a mondattani modellekben. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 192–201.
- Imrényi András 2008b. Szerkezeti fókusz – pragmatikai típusjelölő? *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*: 203–240.
- Imrényi András 2013. *A magyar mondat viszonyhálózati modellje*. Nyelvtudományi Értekezések 164. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Imrényi András 2017. Az elemi mondat viszonyhálózata. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Osiris. Budapest. 663–759.
- Imrényi András 2019. Kontextualizáló viszonyok az elemi mondatban. In: Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. Budapest: ELTE. 29–45.
- Iványi Zsuzsa 2001. A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr* 74–93.
- Jakobson, Roman 1969 [1960]. Nyelv és pétika. In: *Hang-jel-vers*. (Összeállította: Fónagy Iván és Szépe György.) Budapest: Gondolat Kiadó. 211–257.
- Jakobson, Roman 1970. Shifters, Verbal Categories and the Russian Verbs. In: *Selected Writings II*. The Hague: Mouton. 130–147.
- Jefferson, Gail 1972. Side sequences. In: Sudnow, David (ed.): *Studies in social interaction*. New York: Free Press. 294–338.
- Karmiloff-Smith, Annette 1996 [1994]. Túl a modularitáson: a kognitív tudomány fejlődéselméleti megközelítése. In: Pléh Csaba (szerk.): *Kognitív tudomány*. Budapest: Osiris Kiadó. 254–281.

- Károly Sándor 1980/1981. Mondat és megnyilatkozás. *Néprajz és Nyelvtudomány* 24–25, 49–62.
- Kiefer Ferenc 1983a. Szemantika vagy pragmatika? *Nyelvtudományi Közlemények* 64: 5–22.
- Kiefer Ferenc 1983b. *Az előfeltevések elmélete*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc 1992. A szöveg időszerkezetéről. *Szemiotikai szövegtan* 4. Szeged: JGYTF Kiadó. 40–55.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentéselmélet*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Kintsch, Walter – van Dijk, Teun 1978. Toward a model of text comprehension and production. *Psychological Review* 85: 363–94.
- Kiss Jenő 1995: *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kocsány Piroska 1989. Szövegnyelvészet vagy szövegtípusok nyelvésze? *Filológiai Közöny* 26–43.
- Kocsány Piroska 1996. A szabad függő beszéd a belső monológig. In: Szathmári István (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 329–348.
- Komlósi Boglárka 2012. Az irónia mint „kategóriaváltás” és „perspektíva-váltás” a szemantika és a pragmatika határán. *Magyar Nyelv* 410–425.
- Komlósi, László Imre 1997. *Inferential pragmatics and cognitive structures*. Pécs Studies in Linguistics 3. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Komlósi, László Imre 2003. Nyelvhasználat és jelentésintegráció. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 259–266.
- Kotthoff, Helga 2002. Irony, quotation, and other forms of staged intertextuality. In: Graumann, Carl F. – Kallmeyer, Werner (eds.): *Perspective and persepectivation in discourse*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 201–229.
- Kövecses Zoltán 1998. A metafora a kognitív nyelvészetben. In: Pléh Csaba – Győri Miklós (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest: Pólya Kiadó. 50–82.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora*. Budapest: Typotex.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kugler Nóra 1995. “Nyelv és beszéd tengelyén”: a rendszermondattól és a szövegmondattól. In: Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék. 249–258.
- Kugler Nóra 1998. A mondatszók. *Magyar Nyelvőr* 337–347.

- Kugler Nóra 2000a: A mondatan általános kérdései. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 369–393.
- Kugler Nóra 2000b: A mondatszók. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 292–297.
- Kugler Nóra 2003. *A módosítószók funkciói*. Nyelvtudományi értekezések 152. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kugler Nóra 2008. Az episztemikus modalitást és evidencialitást jelölő módosítószók funkciói és a hozzájuk kapcsolódó műveletek. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*: 269–307.
- Kugler Nóra 2011. Az inferencialitás mint dinamikus konstruálás. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstrukció és jelentés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 139–162.
- Kugler Nóra 2015. *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kugler Nóra 2017. Az összetett mondat. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó. 806–895.
- Kugler Nóra 2019. Kontextualizálás elemi mondattal. In: Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. Budapest: ELTE. 47–67.
- Krizsai Fruzsina – Szabó Gergely 2019. Az értelmezős szerkezet lehetséges kategorizációja beszélt nyelvi adatok alapján. In: Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. Budapest: ELTE. 195–212.
- Laczkó Krisztina 2000. A névmási referenciáról. *Magyar nyelvjárások* 38: 277–282.
- Laczkó Krisztina 2008. A mutató névmási deixisről. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*: 309–347.
- Laczkó Krisztina 2009. *Emez emitt, amaz amott*: pontosan hol is? In: Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Budapest: Tinta Kiadó. 234–242.
- Laczkó Krisztina 2012. Spatial deixis and demonstrative pronouns in Hungarian. In: Christopher Hart (ed.): *Proceedings. Selected papers from UK-CLA Meetings*. Vol. 1. London: The UK Cognitive Linguistics Association. 289–301.
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd 2012. Személyek és/vagy dolgok. A harmadik személyű és a mutató névmási deixis a magyarban. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstrukció és jelentés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 231–258.
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd 2015a. "évek óta mást se csinálunk". A többes szám első személyű deiktikus elemek működésének vizsgálatához. In: Bárh M. János – Bodó

- Csanád – Kocsis Zsuzsanna (szerk.): *A nyelv dimenziói: Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest: ELTE, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 501–514.
- Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd 2015b. A metapragmatikai tudatosság jelzései számítógép közvetítette társalgási narratívákban. *Beszédkutató* 2015: 120–132.
- Ladányi Mária – Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Funkcionális nyelvészet. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*: 17–58.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: The University Chicago Press.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1999. *Philosophy in the flesh: the embodied mind and its challenge to western thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, Robin Tolmach 2009. Conversational logic. In: Verschueren, Jef – Östman, Jan-Ola (eds.): *Key notions for pragmatics*. Handbook of pragmatics highlights 1. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 86–101.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar*. Vol. 1. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of cognitive grammar*. Vol. 2. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2000. A dynamic usage-based model In: Barlow, Michael – Kemmer, Suzanne (eds.): *Usage based models of language*. Stanford, California: CSLI Publications. 1–64.
- Langacker, Ronald W. 2001. Discourse in cognitive grammar. *Cognitive Linguistics* 12 (2): 143–188.
- Langacker, Ronald W. 2002. Deixis and subjectivity. In: Brisard, Frank (ed.): *Grounding. The epistemic footing of deixis and reference*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 1–28.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2009. *Investigations in cognitive grammar*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Langacker, Ronald W. 2015. How to build an English clause. *Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics* 2(2): 1–45.
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of pragmatics*. London: Longman.
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levinson, Stephen C. 2001. *Presumptive meanings. The theory of generalized conversational implicature*. Cambridge MA, London: The MIT Press.

- Levinson, Stephen C. 2004. Deixis. In: Horn, Laurence R. – Ward, Gregory (eds.): *The handbook of pragmatics*. Oxford: Blackwell. 97–121.
- Livnat, Zohar 2004. On verbal irony, meta-linguistic knowledge and echoic interpretation. *Pragmatics and Cognition* 12: 57–70.
- Lotz János 1976. *Szonettkoszorú a nyelvről*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Lucy, John A. (ed.) 1993: *Reflexive language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, John 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malinowski, Bronislaw 1923. The problem of primitive languages. In: Ogden, Charles K. – Richards, Ivor A. (eds.): *The meaning of meaning*. New York: Harcourt. 296–336.
- Marmaridou, Sophia S. 2000. *Pragmatic meaning and cognition*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Mertz, Elizabeth – Yovel, Jonathan 2009. Metalinguistic awareness. In: Sandra, Dominiek – Östman, Jan-Ola – Verschueren, Jef (eds.): *Cognition and pragmatics*. Handbook of pragmatics highlights 3. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 250–271.
- Mey, Jacob L. 1993. *Pragmatics. An introduction*. Oxford (UK), Cambridge (USA): Blackwell.
- Mey, Jacob L. 1998. Adaptability. In: Mey, Jacob L. (ed.): *Concise encyclopedia of pragmatics*. Amsterdam: Elsevier. 4–7.
- Mey, Jacob L. 2001. *Pragmatics. An introduction*. Second Edition. Oxford (UK), Cambridge (USA): Blackwell.
- Nemesi Attila László 2000. Benyomáskeltési stratégiák a társalgásban. *Magyar Nyelv* 418–436.
- Nemesi Attila László 2009. *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Budapest: Loisir Kiadó.
- Németh T. Enikő 1994. A megnyilatkozás: típus-példány. *Néprajz és Nyelvtudomány* 68–101.
- Németh T. Enikő 2003. A kommunikatív nyelvhasználat elvei. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XX: 221–254.
- Németh T. Enikő 2006. Pragmatika. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 222–261.
- Németh T. Enikő – Tátrai Szilárd 2013. Pragmatikai kutatások Magyarországon. *Magyar Nyelv* 129–137.
- Ong, Walter J. 1998a [1982]. A szöveg mint interpetáció. In: Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség*. Budapest: Áron Kiadó. 143–165.
- Ong, Walter J. 1998b [1982]. Nyomtatás, tér és lezárás. In: Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség*. Budapest: Áron Kiadó. 245–267.
- Östman, Jan-Ola 1988. Adaptation, variability and effect. *Working Document* no. 3. International Pragmatics Association. Antwerp.

- Panther, Klaus-Uwe – Thornburg, Linda 1998. A cognitive approach to inferencing in conversation. *Journal of Pragmatics* 30: 755–769.
- Pap Andrea 2007. A szerénység megnyilvánulási módjai az udvariassági stratégiákban. *Félúton* 2: 70–80.
- Péter Mihály 1986. A nyilatkozat mint a nyelvi közlés alapegysége. *Magyar Nyelv* 1–10.
- Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelm kifejezés eszközei és módjai*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Petykó Márton 2012. Az írott beszélt nyelvtől a spontán írott nyelv felé. A CMC interaktív diskurzustípusainak nyelvhasználatát a szóbeliség és az írásbeliség viszonylatában megnevező terminusok kritikai vizsgálata. *Első Század* XI/3: 147–178.
- Pléh Csaba 1998a. *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Pléh Csaba 1998b. *Bevezetés a megismeréstudományba*. Budapest: Typotex.
- Pléh Csaba 1999. A pletykából született nyelv. Robin Dunbar: Grooming gossip, and evolution of language. *Magyar Pszichológiai Szemle* 76–78.
- Pléh Csaba 2012. *A társalgás pszichológiája*. Budapest: Libri Könyvkiadó.
- Reboul, Anne – Jacques Moeschler 2000 [1998]. *A társalgás cselei*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Reddy, Michael J. 1979. The conduit metaphor -- a case of frame conflict in our language about language. In: Ortony, Andrew (ed.): *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press. 284–297.
- Reichenbach, Henry 1947. *Elements of symbolic logic*. New York: MacMillan.
- Roberts, Craige 2004. Context in dynamic interpretation. In: Horn, Laurence R. – Ward, Gregory (eds.): *The handbook of pragmatics*. Oxford: Blackwell. 197–219.
- Robinson, Edward 1997. The cognitive foundations of pragmatic principles. In Nuyts, Jan – Pederson, Eric (eds.): *Language and conceptualization*. Cambridge: Cambridge University Press. 253–271.
- Rohrer, Tim 2007. Embodiment and experientialism. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 25–47.
- Rosch, Eleanor 1977. Human categorization. In: Warren, Neil (ed.): *Studies in cross-cultural psychology*. Vol. I. London: Academic Press. 1–49.
- Rosch, Eleanor 2009. Categorization. In: Sandra, Dominiek – Östman, Jan-Ola – Verschueren, Jef (eds.): *Cognition and pragmatics*. Handbook of pragmatics highlights 3. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 41–52.
- Ross, John 1970. On declarative sentences. In: Jacobs, Roderick A. – Rosenbaum, Peter S. (eds.): *Readings in English transformational grammar*. Massachusetts: Ginn. 222–272.

- Sacks, Harvey – Schegloff, Emanuel A. – Jefferson, Gail 1974. A simplest systematics for the organisation of turn taking for conversation. In: Scheinken, Jim (ed.): *Studies in the Organisation of conversational interaction*. New York: Academic Press. 7–55.
- Sanders, José – Spooren, Wilbert 1997. Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive point of view. In: Liebert, Wolf-Andreas – Redeker, Gisela – Waugh, Linda (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 85–112.
- Sanford, Anthony J. – Garrod, Simon C. 1981. *Understanding written language*. Chichester: Wiley.
- Sbisà, Marina 2009. Speech act theory. In: Verschueren, Jef – Östman, Jan-Ola (eds.): *Key notions for pragmatics*. Handbook of pragmatics highlights 1. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 229–244.
- Schank, Roger C. 1982. *Dynamic Memory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schank, Roger C. – Abelson, Robert F. 1988 [1977]. Forгатókönyvek, tervek, ismeretek. In: Kanyó Zoltán – Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó. 367–377.
- Schmid, Hans-Jürgen 2007. Entrenchment, salience, and basic levels. In: Geraerts, Dirk – Cuyckens, Herbert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 117–138.
- Searle, John R. 1979. *Expression and meaning: Studies in the theory of speech acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. 1997a [1969]. Az illokúciós aktusok szerkezete. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 43–61.
- Searle, John R. 1997b [1975]. Közvetett beszédaktusok. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 62–81.
- Searle, John R. 2000 [1998]. *Elme, nyelv és társadalom*. Budapest: Vince Kiadó.
- Semino, Elena 1997. *Language and world creation in poems and other texts*. London, New York: Longman.
- Sharifian, Farzad 2008. Distributed, emergent cultural cognition, conceptualisation and language. In: Frank, Roslyn M. – Dirven, René – Ziemke, Tom – BernándeZ, Enrique (eds.): *Body, language, and mind. Vol. 2: Sociocultural situatedness*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 109–136.

- Short, Michael 1994. Understanding texts: point of view. In: Brown, Gillian – Malmkjaer, Kirsten – Pollitt, Alastair – Williams, John (eds.): *Language and understanding*. Oxford: Oxford University Press. 170–190.
- Sidnell, Jack 2009. Deixis. In: Verschueren, Jef – Östman, Jan-Ola (eds.): *Key notions for pragmatics*. Handbook of pragmatics highlights 1. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 114–138.
- Siegel, Daniel J. 2001. Memory: An overview, with emphasis on developmental, interpersonal and neurobiological aspects. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 40 (9): 997–1011.
- Simon Gábor 2014. *Egy kognitív poétikai rímelmélet megalapozása*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Simon Gábor 2016. *Bevezetés a kognitív lírapoétikába*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Sinha, Chris 1999. Grounding, mapping and acts of meaning. In: Janssen, Theo – Redeker, Gisela (eds.): *Cognitive linguistics: foundations, scope and methodology*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 223–255.
- Sinha, Chris 2005. Biology, culture and the emergence and elaboration of symbolization. In: Saleemi, Anjum P. – Bohn, Ocke-Schwen – Gjedde, Albert (eds.): *Search of a language for the mind-brain: Can the multiple perspective unified?* Aarhus: Aarhus University Press. 311–335.
- Sinha, Chris 2009. Language as a biocultural niche and social institution. In: Evans, Vyvyan – Pourcel, Stéphanie (eds.): *New directions in cognitive linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 289–310.
- Sinha, Chris 2014. Niche construction and semiosis: biocultural and social dynamics. In: Dor, Daniel – Knight, Chris – Lewis, Jerome (eds.): *The social origins of language. Studies in the evolutions of language*. Oxford: Oxford University Press. 31–46.
- Sperber, Dan – Wilson, Deirdre 1981. Irony and use-mention distinction. In: Cole, Peter (ed): *Radical pragmatics*. New York: Academic Press. 295–318.
- Sperber, Dan – Wilson, Deirdre. 1986. *Relevance: communication and cognition*. Oxford: Blackwell.
- Sperber, Dan – Wilson, Deirdre 1990. Rhetoric and relevance. In: Wellbery, David – Bender, John (eds.): *The ends of rhetoric: history, theory, practice*. Stanford: Stanford University Press. 140–155.
- Stanzel, Franz K. 1984. *A theory of narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stockwell, Peter 2002. *Cognitive poetics. An introduction*. London, New York: Routledge.

- Szili Katalin 2002a. A kérés pragmatikája a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 12–30.
- Szili Katalin 2002b. Hogyan is mondunk nemet magyarul? *Magyar Nyelvőr* 204–220.
- Szili Katalin 2003. Elnézést, bocsánat, bocs... (A bocsánatkérés pragmatikája a magyar nyelvben) *Magyar Nyelvőr* 292–307.
- Szili Katalin 2004a. A bókra adott válaszok pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 265–285.
- Szili Katalin 2004b. *Tetté vált szavak*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Szili Katalin 2007. Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 1–17.
- Talmy, Leonard 1995. Narrative structure in a cognitive framework. In: Duchan, Judith F. – Bruder, Gail A. – Hewitt, Lynne E. (eds.): *Deixis in narrative. A cognitive science perspective*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum. 421–460.
- Talmy, Leonard 2007. Attention phenomena. In: Geraerts, Dirk – Cuyckens, Herbert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 264–293.
- Tarnay László 1991. Dialógus és irodalomtudomány. Egy kognitív elmélet problematológiai megalapozása. *Literatura* 153–174.
- Taylor, John R. *Linguistic categorization*. Oxford: Clarendon Press.
- Tátrai Szilárd 2002a. *Az ÉN az elbeszélésben*. Budapest: Argumentum.
- Tátrai Szilárd 2002b. *A történetmondás hangsúlyozott elbeszéltsége mint a történetmondás pragmatikus alakzata*. Az alakzatok világa 7. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tátrai Szilárd 2003. Egy nem mindennapi elbeszélés. *Magyar Nyelvőr* 389–406.
- Tátrai Szilárd 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 479–494.
- Tátrai Szilárd 2005. A nézőpont szerepe a narratív megértésben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI*: 207–229.
- Tátrai Szilárd 2006a. A narratív diskurzusokról – pragmatikai nézőpontból. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus*. Budapest: Tinta Kiadó. 211–232.
- Tátrai Szilárd 2006b. „Várj csak, hogy is kezdjem, hogy magyarázzam?” – Néhány megjegyzés a metapragmatikai tudatosság jelöléséről. In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Budapest: Argumentum. 617–621.
- Tátrai Szilárd 2008a. Narratív távolság – lírai közvetlenség. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest: Tinta Kiadó. 49–55.
- Tátrai Szilárd 2008b. Irónia. In: Szathmári István (szerk.): *Alakzatlexikon*. Budapest: Tinta Kiadó. 311–320.

- Tátrai Szilárd 2009. A megnyilatkozás fogalmának perspektivikus értelmezése felé. In: Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Budapest: Tinta Kiadó. 361–371.
- Tátrai Szilárd 2010a. Áttekintés a deixisről. *Magyar Nyelvőr* 311–332.
- Tátrai Szilárd 2010b. „...*hogy mondani lehessen majd...*” A nézőpont szerveződése Mészöly Miklós *Szárnyas lovak* című elbeszélésében. In: Szabó Erzsébet – Vecsey Zoltán: *Nézőpont és jelentés*. Studia Poetica Supplementum 4. Szeged: Grimm Kiadó. 143–186.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd 2012. Viszonyulás és viszonyítás. Megjegyzések a stílus szociokulturális tényezőinek vizsgálatához. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői*. Budapest: ELTE. 51–71.
- Tátrai Szilárd 2013. Funkcionális pragmatika és kognitív nyelvészet. *Magyar Nyelv* 197–204.
- Tátrai Szilárd 2015a. Context-dependent vantage points in literary narratives: A functional cognitive approach. *Semiotica* 203: 9–37.
- Tátrai Szilárd 2015b. Apostrophic fiction and joint attention in lyrics. A social cognitive approach. *Studia Linguistica Hungarica* 30: 105–117.
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris. 927–951.
- Tátrai Szilárd 2018. Hárman egy ladikban. Kontextualizáció, perspektiválás és személyjelölés a dalszövegekben. *Magyar Nyelvőr* 142: 310–327.
- Tátrai Szilárd 2019. A kontextualizáció perspektivikussága és metapragmatikai reflektáltsága az elemi és az összetett mondatokban. In: Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. Budapest: ELTE. 13–28.
- Tátrai Szilárd – Ballagó Júlia 2020. A stílustulajdonítás szociokulturális szituáltsága. Funkcionális kognitív pragmatikai megközelítés. *Magyar Nyelvőr* 1–43.
- Tátrai, Szilárd 2020. On the perspectival nature and the metapragmatic reflectiveness of contextualization. *Studia Linguistica Hungarica* 32: 109–120.
- Tátrai, Szilárd – Csontos, Nóra 2009. Perspectivization and modes of quoting in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 56 (4): 441–468.
- Thomas, Jenny A. 1995. *Meaning in interaction: an introduction to pragmatics*. London, New York: Longman.

- Thornburg, Linda – Panther, Klaus-Uwe 1997. Speech act metonimies. In: Liebert, Wolf-Andreas – Redeker, Gisela – Waugh, Linda (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. 205–219.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998. *A nyelvi norma*. Nyelvtudományi értekezések 144. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1999. Térjelölés a magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 154–165.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2002. Topik és/vagy figura. In: Maleczki Márta (szerk.): *A magyar nyelv leírásának újabb módszerei V*. Szeged: SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 237–248.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2003. Topikaktiválás és topikfolytonosság magyar nyelvű szövegekben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX*: 295–325.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. *A Cognitive theory of style*. *Metalinguistica* 17. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Tolcsvai Nagy 2006a. A szövegtipológia megalapozása kognitív nyelvészeti keretben. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus*. Budapest: Tinta Kiadó. 64–90.
- Tolcsvai Nagy 2006b. *A nézőpont szerepe a mondatban*. Magyar Tudományos Akadémia. I. Osztály. Archívum, Doktori előadások. <http://www.mta.hu/nytud/>
- Tolcsvai Nagy Gábor 2008a. Topik és szövegtípus. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest: Tinta Kiadó. 41–48.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2008b. Topik, információfolyam, szórend. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*: 455–500.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin filozófus Egyetem.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2011. Coherence and discourse relations. In: Hölker, Klaus – Marengo, Carla (Hg.): *Dimensionen der Analyse von Texten und Diskursen: Dimensioni dell'analisi di testi e discorsi: Festschrift für János Sándor Petőfi zum achzigsten Geburtstag / Festschrift per János Sándor Petőfi in occasione del suo ottantessimo compleanno*. Münster, Hamburg, Berlin, Wien, London: LIT Verlag. 173–181.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2012. A stílus szociokulturális tényezőinek kognitív nyelvészeti megalapozása. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői*. Budapest: ELTE. 19–49.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.

- Tolcsvai Nagy Gábor 2017a. Bevezetés. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.) *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó, 23–71.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017b. Jelentéstan. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó, 207–466.
- Tomasello, Michael 2000. First steps toward a usage-based theory of language acquisition. *Cognitive Linguistics* 11–1/2: 61–82.
- Tomasello, Michael 2002 [1999]. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tomasello, Michael 2003. *Constructing a language. A usage based theory of language acquisition*. Cambridge MA: The Harvard University Press.
- Tomasello, Michael 2011 [2009]. *Mi haszna az együttműködésnek?* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Trudgill, Peter 1997. Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Vater, Heinz 1992. *Einführung in die Textlinguistik*. München: Wilhelm Fink.
- Vecsey Zoltán 2007. Az indexikus hipotézis. In: *Név és tárgy. A tulajdonnevek szemantikájáról*. Debrecen: DE Kossuth Egyetemi Kiadó. 115–155.
- Veres-Guspiel Agnieszka 2016. A térbeli és társas viszonyok és a MI konstruálása. *Kézirat*.
- Verhagen, Arie 2007. Construal and perspectivization. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 48–81.
- Verschueren, Jef 1995. Pragmatic perspective. In: Verschueren, Jef – Östman, Jan-Ola – Blommaert, Jan (eds.): *Handbook of pragmatics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 1–19.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding pragmatics*. London, New York, Sydney, Auckland: Arnold.
- Verschueren, Jef 2004. Notes on the role of metapragmatic awareness in language use. In: Jaworski, Adam – Coupland, Nikolas – Galasinski, Dariusz (eds): *Metalinguage: Social and Ideological Perspectives*. Berlin, New York: Mouton De Gruyter. 54–73.
- Verschueren, Jef 2009. Introduction: The pragmatic perspective. In: Verschueren, Jef – Östman, Jan-Ola (eds.): *Key notions for pragmatics*. Handbook of pragmatics highlights 1. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 1–27.
- Verschueren, Jef – Brisard, Frank 2002. Adaptability. In: Verschueren, Jef – Östman, Jan-Ola – Blommaert, Jan – Bulcaen, Chris (eds.): *Handbook of pragmatics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 1–24.

- Verschueren, Jef – Brisard, Frank 2009. Adaptability. In: Verschueren, Jef – Östman, Jan-Ola (eds.): *Key notions for pragmatics*. Handbook of pragmatics highlights 1. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 28–47.
- Vigotszkij, Lev 2000 [1956]. *Gondolkodás és beszéd*. Budapest: Trezor Kiadó.
- Vygotsky [Vigotszkij], Lev 1978. *Mind in society: the development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: The Harvard University Press.
- Wallace, Stephen 1982. Figure and ground: The interrelationship of linguistic categories. In: Hopper, Paul J. (ed.): *Tense – aspects. Between semantics and pragmatics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 201–223.
- Wardhaugh, Ronald 1995 [1992]. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris-Századvég.
- Watts, Richard J. 2003. *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wierzbicka, Anna 1987. *English speech act verbs*. Sydney: Academic Press.
- Wierzbicka, Anna 1992. *Cross-cultural pragmatics. The semantics of human interaction*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Wilson, Deirdre – Sperber, Dan 1992. On verbal irony. *Lingua* 87: 53–76.
- Wilson, Deirdre – Sperber, Dan 2004. Relevance theory. In: Horn, Laurence R. – Ward, Gregory (eds.): *Handbook of pragmatics*. Oxford: Blackwell. 607–632.
- Yule, George 1996. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Zlatev, Jordan 1997. *Situated embodiment: studies in spatial semantics*. Stockholm: Gotab.
- Zlatev, Jordan 2014. The co-evolution of human intersubjectivity, morality, and language. In: Dor, Daniel – Knight, Chris – Lewis, Jerome (eds.): *The social origins of language. Studies in the evolutions of language*. Oxford: Oxford University Press. 249–266.